

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ
ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

***Η ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΑΠΟ
ΤΟΝ Γ.ΡΑΛΛΗ ΤΟ 1917***

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ :
ΣΑΒΒΑΣ ΜΑΥΡΙΔΗΣ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ :
**ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΦΥΣΙΚΑ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΦΩΤΙΑΔΟΥ**

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα θέλαμε να εκφράσουμε τις θερμές μας ευχαριστίες στον κο Σάββα Μαυρίδη, επίκουρο καθηγητή και επόπτη της πτυχιακής μας εργασίας, για την πολύτιμη βοήθεια, τις συμβουλές και την καθοδήγηση που μας πρόσφερε κατά τη διάρκεια της συγγραφής της.

Ευχαριστούμε επίσης τα μέλη της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Λάρισας, για την καθοδήγηση και τη βοήθεια που μας έδωσαν καθώς και για τα περισσότερα από τα βιβλία της βιβλιογραφίας μας που μας δάνεισαν.

Τέλος, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα την οικογένειά μας, για την υποστήριξη της καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ	
1.1. ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	15
1.2. ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	20
1.3. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ (19^{ος} αι.)	56
2.1. 1828 – 1853	58
2.2. 1854 – 1894	61
2.3. 1895 – 1916	65
2.4. Ψυχάρης – Φωτιάδης – Βιζυηνός	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟΝ 20^ο αι.	
3.1. Η κρίσιμη δεκαετία 1900 – 1910 και ο «Εκπαιδευτικός όμιλος» ...	79
3.2. Η δεκαετία 1910 1920 και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση	83
3.3. Παλινόρθωση της καθαρεύουσας (1920 - 1923) και νέες δημοτικιστικές προσπάθειες (1923 - 1932)	85
3.4. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η αντιμετώπιση του γλωσσικού ζητήματος	89
3.5. Ο Δημοτικισμός στη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου (1932 - 1941) και στην Κατοχή (1941 - 1944)	98
3.6. Η εικοσαετία του μεταπολέμου και της συντήρησης (1944 – 1964)	101
3.7. Μια πρόσκαιρη ανακαίνιση. Και η σκοτεινή επταετία (1964 -1974)	103
3.8. Η αναγνώριση της δημοτικής. Επέκταση και συζητήσεις (1976 - 1984)	105
3.9. Η ψήφιση του μονοτονικού	108
ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	111
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	119

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία συντάχθηκε από τις φοιτήτριες, Παρασκευή Φυσίκα και Αναστασία Φωτιάδου, του τμήματος Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων πληροφόρησης της Σχολής Διοίκησης και Οικονομίας του Αλεξάνδρειου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Θεσσαλονίκης.

Το θέμα που πραγματεύεται αφορά την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας. Η επιλογή των βιβλίων έγινε με κριτήριο τις προτάσεις του επόπτη καθηγητή, κο Σάββα Μαυρίδη. Τα περισσότερα βιβλία που χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας ανήκουν στη συλλογή της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Λάρισας.

Η εργασία αποτελείται από τα ακόλουθα μέρη:

1. Πρόλογος: Αναφέρονται τα κίνητρα και ο σκοπός της εργασίας.

2. Εισαγωγή: Προσδιορίζεται και παρουσιάζεται το θέμα εν συντομία.

3. Ιστορική αναδρομή: Περιγράφεται η Αρχαιότητα, η Τουρκοκρατία, το Ανεξάρτητο κράτος και ο 20^{ος} αιώνας.

4. Προϊστορία του γλωσσικού ζητήματος: Περιέχονται οι Αρχαίοι χρόνοι, οι Βυζαντινοί χρόνοι και ο Νεοελληνικός διαφωτισμός.

5. Το γλωσσικό ζήτημα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος (19^{ος} αι.): Περιέχονται οι χρονολογίες 1828-1853, 1854-1894,

1895-1916 καθώς και οι απόψεις των Ψυχάρη-Φωτιάδη-Βιζυηνού.

6. Το γλωσσικό ζήτημα στον 20^ο αιώνα: Καταγράφονται τα ακόλουθα :

- Η κρίσιμη δεκαετία 1900 – 1910 και ο «Εκπαιδευτικός όμιλος»
- Η δεκαετία 1910 - 1920 και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση
- Παλινόρθωση της καθαρεύουσας (1920 - 1923) και νέες δημοτικιστικές προσπάθειες (1923 - 1932)
- Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η αντιμετώπιση του γλωσσικού ζητήματος
- Ο Δημοτικισμός στη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου (1932 -1941) και στην Κατοχή (1941 - 1944)
- Η εικοσαετία του μεταπολέμου και της συντήρησης (1944 – 1964)
- Μια πρόσκαιρη ανακαίνιση. Και η σκοτεινή επταετία (1964 - 1974)
- Η αναγνώριση της δημοτικής. Επέκταση και συζητήσεις (1976 - 1984)
- Η ψήφιση του Μονοτονικού

7. Ολοκλήρωση της εργασίας με τον επίλογο και τα συμπεράσματα της εργασίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Μελέτη της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας ενδιαφέρει γενικότερα ως το μοναδικό παράδειγμα ζωντανής σήμερα γλώσσας με αδιάσπαστη προφορική παράδοση 4.000 χρόνων και τουλάχιστον 3.000 χρόνων συνεχή γραπτή παράδοση. Μέσα δηλαδή από την Ελληνική μπορεί κανείς να μελετήσει γλωσσολογικά πώς εξελίσσεται ιστορικά η γλώσσα του ανθρώπου στον καίριο χώρο της Ευρώπης και σε σχέση με έναν λαό που καλλιέργησε τη γλώσσα όσο λίγοι. Επίσης, λόγω της παλαιότητάς της, η Ελληνική χρησίμευσε - μαζί με την αρχαία Ινδική, τη Χεττιτική και τη Λατινική - ως βάση για τη μελέτη της εξέλιξης της ινδοευρωπαϊκής πρωτογλώσσας, στην οποία ανάγονται οι γλώσσες της Ευρώπης και, γενικότερα, της ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής οικογένειας.

Η έρευνα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας είχε εξ αρχής να αντιμετωπίσει πολλά και δυσεπίλυτα προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά οξύνονταν συχνά ακόμη περισσότερο από εθνικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς λόγους, όπως συμβαίνει με επιστημονικά αντικείμενα - η γλώσσα είναι χαρακτηριστική περίπτωση - που έχουν εθνικές ή κοινωνικές προεκτάσεις.

Η προέλευση της Ελληνικής υπήρξε ένα σημαντικό θέμα που απασχόλησε τους ιστορικούς της γλώσσας. Με την ίδρυση της επιστήμης της γλώσσας, της γλωσσολογίας (το 1816) διαπιστώθηκε από τους μελετητές μια στενή δομική (γραμματική και συντακτική) και λεξιλογική σχέση της Ελληνικής με άλλες ευρωπαϊκές και μη γλώσσες: αρχικά με τη Λατινική, τη Γοτθική (αρχαία Γερμανική) και τη Σανσκριτική (αρχαία Ινδική), έπειτα με τις γερμανικές γλώσσες γενικότερα (Γερμανική, Αγγλική, Ολλανδική, Νορβηγική, Δανική, Σουηδική) με τις σλαβικές (Ρωσική, Σερβική, Πολωνική κ.α.) με την αρχαία Περσική, την αρχαία Χεττιτική, με τις ιταλικές γλώσσες, με την Αλβανική, με την Κελτική και την Ταχαρική. Αυτό οδήγησε στη λεγόμενη ινδοευρωπαϊκή θεωρία, ότι δηλ. οι γλώσσες αυτές έχουν στενή γενετική σχέση μεταξύ τους, αποτελούν ιδιαίτερη οικογένεια γλωσσών (άλλη από τις ουραλοαλταϊκές γλώσσες, τις αφρικανικές, τις ινδιάνικες, τις σημιτικές, την κινεζική, κ.λπ., που αποτελούν άλλες μεγάλες γλωσσικές οικογένειες). Έτσι

ερμηνεύεται και η στενή σχέση που εμφανίζουν μεταξύ τους σε αντίθεση με όλες τις άλλες γλώσσες που υπάρχουν (περ. 2.700). Η θεωρία αυτή είναι καθολικά σχεδόν παραδεκτή από τους γλωσσολόγους της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας καθώς και από όλους τους Έλληνες γλωσσολόγους, με θεμελιωτή της θεωρίας στην Ελλάδα τον Γ. Χατζιδάκι.

Το θέμα της γραφής υπήρξε εξίσου σημαντικό για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Επειδή η ιστορία μιας γλώσσας αρχίζει από τα χρόνια που σώζονται γραπτές μαρτυρίες, η ιστορία της ελληνικής γλώσσας παλαιότερα μεν θεωρούσαν ότι άρχιζε με τις πρώτες επιγραφές σε ελληνική αλφαβητική γραφή δηλ. τον 8ο π.Χ. αιώνα, αργότερα όμως (1953) με την ανάγνωση των πινακίδων της κρητομυκηναϊκής γραμμικής γραφής Β', οι απαρχές της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας μετατέθηκαν 7 αιώνες νωρίτερα στον 15ο π.χ. αιώνα (1450). Δεν έχουν ακόμη αποκρυπτογραφηθεί η γραμμική γραφή Α', που χρονολογείται περ. στο 1750 π.Χ. ούτε η ιερογλυφική του Ελλαδικού χώρου (περ. 2000 π.Χ.) Η επικρατήσασα ελληνική αλφαβητική γραφή (και η προέκτασή της, το λατινικό αλφάβητο, που είναι εξέλιξη του δυτικού ελληνικού αλφάβητου της Χαλκίδας) αποτελεί, από δομικής - λειτουργικής πλευράς (με την επινόηση της δήλωσης των φωνηέντων από τους Έλληνες), μεγάλης σημασίας επίτευγμα των Ελλήνων, έστω κι αν στοιχεία της γραφής (τα σημεία που δήλωναν σύμφωνα) δανείστηκαν οι Έλληνες από το σημιτικό αλφάβητο, όπως πιστεύεται από όλους τους μελετητές της ιστορίας της γραφής.

Η σχέση των διαφόρων φάσεων της ελληνικής γλώσσας δηλ. η σχέση της Νέας Ελληνικής με τη Βυζαντινή και την αρχαία ελληνική γλώσσα και η, άμεσα συνδεδεμένη, ερμηνεία διαφόρων μεταβολών ή ομοιοτήτων στη γλώσσα των αντίστοιχων περιόδων, ήταν ένα μείζον πρόβλημα που προέκυψε στην έρευνα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας. Από πού προήλθε η Νέα ελληνική, από την αρχαία με τη μεσολάβηση της Βυζαντινής ή απευθείας από την αρχαία και μάλιστα από συγκεκριμένες διαλέκτους της; Και πόσο διαφορετική ή ίδια και απaráλλακτη είναι η νέα ελληνική γλώσσα με την αρχαία; Σχετικά με τα θέματα αυτά διατυπώθηκε η περίφημη "αιολοδωρική θεωρία" του ποιητή Αθαν. Χριστόπουλου κ.α., σύμφωνα με την οποία η Νέα Ελληνική συνδέεται απευθείας με την αρχαία γλώσσα, της οποίας αποτελεί άμεση εξέλιξη, προερχόμενη μάλιστα όχι από την αρχαία

αττική διάλεκτο αλλά από την αιολική και τη δωρική διάλεκτο. Ως προς την ομοιότητα - και άμεση συνέχεια - αρχαίας και νέας ελληνικής γλώσσας, χρησιμοποιήθηκε το "επιχείρημα" της προφοράς της αρχαίας γλώσσας, η οποία εμφανίστηκε ότι ταυτιζόταν δήθεν με την προφορά της Νέας Ελληνικής, αφού όσες αλλαγές έγιναν στην προφορά έγιναν - σύμφωνα πάντοτε με την άποψη αυτή - ήδη στους κλασικούς χρόνους. Και τις δύο αυτές "θεωρίες" (της Αιολοδωρικής και της αρχαίας προφοράς) απέδειξε αβάσιμες και αναληθείς ο Γ. Χατζιδάκις, χρησιμοποιώντας την αυστηρή μέθοδο της ιστορικής γλωσσολογίας.

Το γλωσσικό ζήτημα - δηλαδή ο αγώνας για την καθιέρωση της προφορικής γλωσσικής παράδοσης (δημοτικής) και ως επίσημης γραπτής γλώσσας - υπήρξε, τέλος, μείζον πρόβλημα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας. Η καθιέρωση της δημοτικής επιτεύχθηκε μεν το 1976, αλλά πέρασε από μια οξύτητα που διήρκεσε δύο περίπου αιώνες (19ο - 20ο) με τη μορφή ενός "γλωσσικού εμφύλιου" γνωστού με τον ιστορικό χαρακτηρισμό "γλωσσικό ζήτημα" (κατά το "ανατολικό ζήτημα").

Στην πραγματικότητα - κι αυτό αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της ιστορικής εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας που σε καμιά άλλη γλώσσα δεν εμφανίζεται με τη μορφή της Ελληνικής (το παράδειγμα της Αραβικής διαφέρει) - η διάσχιση της γλώσσας σε δύο μορφές χρήσης, τη λόγια αττικίζουσα γραπτή κυρίως γλώσσα (τη μετέπειτα καθαρεύουσα) και την απλή προφορική γλώσσα, τη φυσική εξέλιξη της αρχαίας μας γλώσσας (τη μετέπειτα δημοτική γλώσσα). Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι οι δύο αυτές μορφές παράδοσης της ελληνικής γλώσσας, η λόγια και η δημώδης, από τότε που γίνεται η διάσχιση (τον 1ο π.χ. αι., με το κίνημα των Αττικιστών) μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα (με ελάχιστες εξαιρέσεις, Σοφιανός κ.α.) δηλ. επί 10 αιώνες, είναι ευρύτερα αποδεκτές ως μια οιονεί φυσική γλωσσική κατάσταση.

Η γλωσσική διμορφία, δηλαδή (ο όρος διγλωσσία είναι άστοχος, γιατί δεν είχαμε ποτέ στην Ελλάδα δύο διαφορετικές γλώσσες, αλλά δύο διαφορετικές μορφές της ίδιας γλώσσας) χαρακτηρίζει την ελληνική γλώσσα επί αιώνες, πολύ πριν διχάσει τους λογίους σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Οι γνωστές διαμάχες για την επισημοποίηση της δημοτικής γλώσσας κράτησαν σε συνεχή εγρήγορση τόσο τους Έλληνες λογίους όσο και τους απλούς

πολίτες. Με καμία άλλη γλώσσα δεν ασχολήθηκαν τόσο πολλοί μελετητές (γλωσσολόγοι, φιλόλογοι, εκπαιδευτικοί, κοινωνιολόγοι, πολιτικοί, νομικοί κ.α.) και καμιάς άλλης γλώσσας οι ομιλητές δεν υπήρξαν τόσο ευαισθητοποιημένοι σε θέματα που αφορούν στη χρήση της γλώσσας όσο οι Έλληνες στην Ελλάδα. Βεβαίως, αυτή η κατάσταση απορρόφησε δυνάμεις - αναφέρομαι στους γλωσσολόγους - που θα μπορούσαν να είχαν δαπανηθεί σε άλλες πλευρές μελέτης της ελληνικής γλώσσας (γραμματική, σύνταξη, λεξικογραφία κ.λ.π.) πράγμα που άργησε να γίνει, συνετέλεσε ωστόσο στην ευρύτερη γλωσσική ευαισθητοποίηση των Ελλήνων.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ¹

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ο γλωσσικός διχασμός εμφανίζεται ιστορικά κατά τον 1ο αιώνα π.Χ. όταν οι αττικιστές εισήγαγαν τη διγλωσσία στον ελληνικό κόσμο, καθώς επέβαλαν μια απομίμηση της κλασικής αττικής, η οποία αντιπαρατέθηκε με την ήδη κυρίαρχη δημώδη προφορική. Μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το κράτος των Μακεδόνων βασιλέων του υιοθετεί την αττική διάλεκτο για τις διοικητικές, εμπορικές και διπλωματικές του ανάγκες. Η αττική διάλεκτος διαμορφώνεται σταδιακά σε νέα μορφή ελληνικής γλώσσας, την Ελληνιστική ή Κοινή, η οποία θα καθορίσει αργότερα τη Βυζαντινή και νέα Ελληνική γλώσσα. Οι πολιτικές, θεσμικές και κοινωνικές αλλαγές, η επικράτηση της νέας θρησκείας, είναι οι κύριες αιτίες θεμελίωσης και επικράτησης της Κοινής, που έχει υποστεί αλλοιώσεις τόσο στη φωνητική όσο και στη μορφολογία, τη σύνταξη και το λεξιλόγιο. Οι Αλεξανδρινοί γραμματικοί επινοούν τους τόνους και, πιστεύοντας ότι με τη χρήση της αττικής θα συνεχιζόταν η παράδοση στη συγγραφή έργων, διδάσκουν τον αττικισμό, με αποτέλεσμα τη στροφή των λογίων σε ένα τεχνητό γραπτό ιδίωμα, τη διγλωσσία και την επικράτηση ενός άκαμπτου αρχαϊσμού μεταγενέστερα.

Για τη γραπτή και προφορική μετάδοση της διδασκαλίας του Χριστιανισμού χρησιμοποιείται αρχικά η Κοινή. Η Παλαιά Διαθήκη μεταφράζεται σε αυτήν και η Καινή Διαθήκη γράφεται σχεδόν εξ ολοκλήρου αρχικά σε αυτή τη γλώσσα, αλλά αργότερα οι Τρεις Ιεράρχες χρησιμοποιούν τον αττικισμό στον επίσημο εκκλησιαστικό λόγο για λόγους συμφιλίωσης και εξοικείωσης με την ελληνική παιδεία. Στη συνέχεια, κατά τους βυζαντινούς χρόνους, η διγλωσσία, μεταξύ γραπτής - ομιλούμενης, αττικής - κοινής συνετέλεσε στη χωριστή τους εξέλιξη. Ο γραπτός λόγος οδηγείται σε μια προοδευτική συντακτική στρυφνότητα, ενώ ο προφορικός απλοποιείται φωνητικά και μορφοσυντακτικά. Συγχρόνως, εισάγονται νέες λέξεις δάνειες,

---

¹ Από τη Βικιπαίδεια (www.el.wikipedia.org)

τόσο αρχαίες όσο και από άλλους λαούς, εξαιτίας του εκχριστιανισμού τους.

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, εξαιτίας της απόσχισης περιοχών του πρώην βυζαντινού κράτους, των διαφόρων κατακτητών σε περιοχές του και της απομόνωσης περιοχών του, παρατηρείται διαμόρφωση των νέων ελληνικών καθώς και δημιουργία διαλέκτων και ιδιωμάτων, που εξασθενίζουν με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Χαρακτηριστική είναι η τάση των Ελλήνων να συνδεθούν ψυχικά με την αρχαιότητα καθώς δίνουν αρχαία ονόματα στα παιδιά τους και στα καράβια τους. Η αρχαιολατρία αυτή είναι συνέπεια της αναγεννητικής ορμής του έθνους που αφυπνίζεται και ζητά να στηριχτεί στην κλασική κληρονομιά του. Η ομάδα του Μοισιόδακα και του Καταρτζή προτείνει ότι, για να απελευθερωθεί η Ελλάδα από την Οθωμανική κυριαρχία, πρέπει ο λαός να μορφωθεί, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα του, που είναι ικανή να εκφράσει όλες τις ανθρώπινες γνώσεις και όλα τα αισθήματα. Στις προσπάθειες αυτές των προοδευτικών, η απάντηση είναι αντίδραση και διώξεις από τους συντηρητικούς του Πατριαρχείου, που υποστηρίζουν την αρχαιΐζουσα.

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, στη νεότερη ιστορία του διαμορφώνει ένα εκπαιδευτικό σύστημα οργανωμένο από την Αντιβασιλεία και μεταφυτευμένο από τη Γερμανία, δημιουργημένο στις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες του γερμανικού κράτους, που δεν είχαν καμία σχέση με αυτές του, ρημαγμένου απ' τον πόλεμο, νέου ελληνικού κράτους. Το ποια γλώσσα πρέπει να χρησιμοποιείται στη λογοτεχνία αλλά και στην εκπαίδευση και στις επίσημες εκδηλώσεις, αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα. Η λαϊκή γλώσσα είναι ακαλλιέργητη, παραφθαρμένη και δεν μπορεί να εκφράσει πολυσύνθετες ιδέες.

Ο Αδαμάντιος Κοραής, κυρίαρχη μορφή, στο ζήτημα της διένεξης για το ποια θα είναι η εθνική γλώσσα του κράτους, ξεκινά μια τάση καθαρισμού της γλώσσας από ξένα στοιχεία και επινοεί και προτείνει την καθαρεύουσα, η οποία καθιερώνεται ως επίσημη γλώσσα του κράτους (1834). Η αρχική σύλληψή του για την κάθαρση μιας δημώδους γλώσσας αλλά και τη

διατήρηση όλου του δυναμισμού της δεν πραγματώνεται. Το 1818 ο Π. Κορδικάς, αν και ανήκει στους υποστηρικτές μιας μετριοπαθούς δημοτικής γλώσσας, εκδίδει τη *Μελέτη της Κοινής Ελληνικής Διαλέκτου*, με σκοπό μια πολεμική εναντίον του Κοραή. Ενισχυόμενος ο Κορδικάς από τους Φαναριώτες με συντηρητικές απόψεις προσβλέπει στην καθιέρωση μιας καθαρεύουσας «Εκκλησιαστικής», αντίστοιχης της γλώσσας των Βερσαλλιών στη Γαλλία.

Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας, κοινό χαρακτηριστικό όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών λαών το 19ο αιώνα, θα βοηθήσει στην εμφάνιση και στην άνθηση της λαογραφίας, με αποτέλεσμα, στα χρόνια που θα ακολουθήσουν, να πολλαπλασιαστούν η συλλογή και οι δημοσιεύσεις δημοτικών τραγουδιών. Την παράδοση που δημιουργεί ο Διονύσιος Σολωμός στην έντεχνη Επτανησιακή Σχολή, θα συνεχίσουν οι Ιάκωβος Πολυλάς, Αλέξανδρος Βαλαωρίτης, κ.ά, οι οποίοι, επηρεασμένοι από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά κινήματα, καταπιάνονται με θέματα ιστορικά, κυρίως, όμως, με κοινωνικά, στα οποία βρίσκουμε ρίζες του κινήματος του δημοτικισμού και επομένως της πόλωσης που σύντομα θα στιγματίσει το γλωσσικό ζήτημα. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι στα Επτάνησα, που για αιώνες ήταν υπό Ενετική και Αγγλική κατοχή, δεν υποστηριζόταν ο αρχαϊσμός και πολύ πριν τον Σολωμό ήταν καλλιεργημένη η λαϊκή παράδοση στην ποίηση.

Πυροδοτείται, λοιπόν, για μια ακόμη φορά η αντίδραση προς τον Κοραή, που κατηγορείται από τους οπαδούς της δημώδους για τεχνητή παρέμβαση στη γλώσσα και από τους υποστηρικτές της αρχαϊζουσας ότι αρνείται τη γλωσσική παράδοση. Οι αγώνες που θα δοθούν για την επικράτηση της μιας ή της άλλης μορφής γλώσσας είναι πολλοί και συνδέονται με πολιτικά και ιδεολογικά ζητήματα του ελληνισμού. Στο χώρο της λογοτεχνίας, πάντως, η δημοσίευση το 1888 του έργου του Γ. Ψυχάρη «Το ταξίδι μου» δίνει ώθηση στη χρήση της δημοτικής μεταγενέστερα. Το «ταξίδι» σημειώνει σταθμό στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος και αποτελεί το ευαγγέλιο του νεότερου δημοτικισμού, που χτυπά τις γλωσσικές φεουδαρχικές προλήψεις. Η εισήγηση του Ψυχάρη για μια συστηματοποιημένη πρότυπη δημοτική δίνει και μια νέα διάσταση στο γλωσσικό ζήτημα, θέτοντάς το ως ανάγκη όχι μόνο για τη μελλοντική

ευημερία του ελληνικού έθνους αλλά και την απελευθέρωση της υπόλοιπης Ελλάδας.

20^{ΟΣ} ΑΙΩΝΑΣ

Η εφημερίδα «Ακρόπολη», με εκδότη τον Β. Γαβριηλίδη, υποστηρίζοντας τη γλωσσική μεταρρύθμιση του Ψυχάρη, «ανάβει» το γλωσσικό ζήτημα. Υποστηρικτές τους οι Εμμανουήλ Ροΐδης, Ι. Πολυλάς, κ.ά., χτυπούν τον αττικισμό και υπερασπίζονται με πάθος τη δημοτική ως όργανο της ελληνικής λογοτεχνίας. Έτσι, στο τέλος του 19ου αιώνα και στην αρχή του 20ου, το γλωσσικό ζήτημα διαμορφώνεται ως προς την πολιτιστική του διάσταση και παίρνει εκτός από κοινωνικές διαστάσεις και πολιτικές και οδηγεί σε αιματηρές συγκρούσεις. Η δημοσίευση μετάφρασης της Αγίας Γραφής (1901) σε ακραία δημοτική στην εφημερίδα Ακρόπολη από τον Αλέξανδρο Πάλλη, επιφέρει βίαιες διαμαρτυρίες από καθηγητές και φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών με αιματηρά αποτελέσματα (τα επεισόδια που έγιναν γνωστά σαν "Ευαγγελικά"). Επίσης, η παράσταση της Ορέστειας του Αισχύλου στη δημοτική, από το Εθνικό θέατρο (1903), γίνεται η αιτία νέων αιματηρών συγκρούσεων μεταξύ δημοτικιστών και καθαρευουσιάνων (τα λεγόμενα "Ορεστειακά"). Οι πολέμιοι των δημοτικιστών τούς κατηγορούν ως προδότες και ότι ενεργούν κατόπιν σλαβικού σχεδίου, που αποσκοπεί να προκαλέσει διχόνοιες στον Ελληνισμό, θρησκευτικές έριδες, που θα βοηθήσουν τον προσηταρισμό των Ελλήνων της Μακεδονίας από τη βουλγαρική Εξαρχία. Ο γλωσσικός και πολιτικός φανατισμός συσκοτίζει την πραγματικότητα, που ως ζητούμενο όλων είναι η απελευθέρωση της Μακεδονίας, καθώς ανέκαθεν ο δημοτικισμός ταύτιζε το έθνος με τη γλώσσα.

Σημαντικός σταθμός αυτής της προσπάθειας ήταν η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1910, όπου συμμετείχαν ο Δημήτρης Γληνός, ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και άλλοι, καθώς και η ίδρυση του πειραματικού Ανώτερου Παρθεναγωγείου Βόλου, που συνιστούν προσπάθειες για περιορισμό της αρχαιομάθειας, όπως και της ενίσχυσης φυσιογνωστικών μαθημάτων, τεχνικών, πρακτικών κ.ά., που όμως προκαλούν αντιδράσεις. Ο Δελμούζος, ιδρυτής και διευθυντής του παρθεναγωγείου, κατηγορείται για διαφθορά ηθών και διδασκαλία του κομμουνισμού και της αθεΐας, αλλά τελικά αθώνεται. Το έθνος χωρίζεται

στα δύο και το θέμα της γλώσσας αποκτά μείζονα σημασία, που υπερέχει ακόμη και της ίδιας της ιδέας της ελευθερίας του έθνους. Οι συνεχείς εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις αυτής της περιόδου, που όλες είτε δεν ψηφίστηκαν είτε έμειναν στα χαρτιά, αποσκοπούν στην προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις κοινωνικές – οικονομικές ανάγκες της χώρας, με αποτέλεσμα σε διάστημα συνολικά 50 ετών, από την αρχή δηλαδή του 20ου αιώνα, να υπάρξουν λίγο-πολύ 9 αλληλοδιαδοχές επίσημης εθνικής γλώσσας, πότε της καθαρεύουσας και πότε της δημοτικής.

Μετά την αποτυχία να ψηφιστούν τα Νομοσχέδια Τσιριμώκου το 1913, η πρώτη επιτυχής επίσημη κίνηση για την καθιέρωση της δημοτικής στην εκπαίδευση έγινε το 1917, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της προσωρινής κυβέρνησης του Βενιζέλου, που όριζε τη δημοτική σαν τη γλώσσα που θα χρησιμοποιούνταν πλέον στις πρώτες τάξεις των σχολείων. Με την πτώση όμως των Φιλελεύθερων το 1920 ο νόμος ακυρώθηκε και η καινούργια κυβέρνηση διέταξε τα αναγνωστικά του Δημοτικού που ήταν γραμμένα στη δημοτική ("Τα Ψηλά Βουνά") "να καώσι ως έργα ψεύδους". Οι δε εμπνευστές της μεταρρύθμισης απολύονται απ' τις θέσεις τους και καταλήγουν στην εξορία. Η αντίληψη περί απειλής κατά της εθνικής κυριαρχίας από τη χρήση της δημοτικής κορυφώνεται με την πειθαρχική δίωξη του καθ. Ιωάννη Κακριδή κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής, επειδή τόλμησε να δημοσιεύσει στη δημοτική και σε μονοτονικό σύστημα την πανεπιστημιακή του παράδοση.

Η κατάσταση παρέμεινε ουσιαστικά η ίδια περίπου μέχρι τη δεκαετία του '70, με σημαντικότερη ίσως εξέλιξη τη σύνταξη -από το Μανόλη Τριανταφυλλίδη- και έκδοση το 1941 της Νεοελληνικής Γραμματικής (της δημοτικής). Το 1964, η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, με τον Ευάγγελο Παπανούτσο Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας, έδωσε την ελευθερία στους εκπαιδευτικούς να χρησιμοποιούν όποια από τις δυο γλώσσες ήθελαν, ενώ γινόταν η διδασκαλία και των δύο.

Η «Νεοελληνική», όπως ονομάζεται τελικά, που επισημοποιείται από την κυβέρνηση Καραμανλή, είναι πολύ διαφορετική από την ακραία δημοτική του Ψυχάρη, καθώς δεν περιέχει ιδιωτισμούς και ακρότητες, αλλά συγχωνεύει στοιχεία της καθαρεύουσας. Η νομιμοποίηση δε του ΚΚΕ αφαιρεί την πολιτική διάσταση του γλωσσικού ζητήματος και παύει η κυρίαρχη

σύνδεση της χρήσης της δημοτικής με τον κομμουνισμό, την αναρχία και το χάος. Πλην όμως, η καθαρεύουσα δεν είναι πλέον αποτελεσματική ως γλώσσα ούτε χρήσιμη σε καμιά εξουσία. Η κατάχρηση των μαγικών ιδιοτήτων της καθαρεύουσας από τη στρατιωτική δικτατορία του 1967 αποτελεί το κύκνειο άσμα της.

Το Γλωσσικό Ζήτημα έλαβε τέλος τη δεκαετία του '70, μετά από σχεδόν έναν αιώνα διαμάχης. Το 1974 η κυβέρνηση Καραμανλή παρέλειψε τη γλωσσική διάταξη στο Σύνταγμα της μεταπολίτευσης. Το 1976 ο υπουργός Παιδείας Ράλλης εισηγείται - και η κυβέρνηση Καραμανλή αποφασίζει το 1977 - τη χρήση της δημοτικής σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, σε όλες τις λειτουργίες και τα έγγραφα του κράτους. Το γλωσσικό ζήτημα λύνεται τυπικά με την καθιέρωση της δημοτικής στην εκπαίδευση και στη διοίκηση και παύει πλέον να υπάρχει το φαινόμενο της διγλωσσίας που διήρκεσε 20 περίπου αιώνες και ταλαιπώρησε την ελληνική παιδεία και κοινωνία για 143 χρόνια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

(ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ)

1.1. ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ²

Εκείνο που προσδίδει ενότητα στη λογοτεχνική παραγωγή των Ελλήνων είναι η ενιαία ελληνική γλώσσα, η οποία είναι η ίδια η αρχαία ελληνική, που συντηρήθηκε κατά τη βυζαντινή περίοδο και διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε με αρχαιότερο, κοινό ή δημωδέστερο τύπο και η οποία στα νεότερα χρόνια παρουσιάζεται στο γραπτό λόγο με δύο γλωσσικούς τύπους, της *καθαρεύουσας* και της λεγόμενης *δημοτικής*.

Καμιά άλλη γλώσσα στον κόσμο δε διατήρησε τόσο έντονα τα βασικά χαρακτηριστικά της, όσο η ελληνική. Όχι μόνο στους τύπους των λέξεων, οι οποίες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους παραμένουν οι ίδιες, αλλά και στη σύνταξη και στην έκφραση. *Θεός, γη, θάλασσα, ουρανός* έλεγαν οι αρχαίοι. Αυτές τις λέξεις χρησιμοποιούν οι νεοέλληνες και σήμερα. *Πληνύσκω* έλεγαν στην αρχαιότητα, το ίδιο αυτό ρήμα θα ακούσουμε να λένε σήμερα στο Καστελόριζο με την έννοια του *πλένω*. Ένας ανεπανάληπτος πολιτισμός, όπως ο αρχαίος, δεν ήταν δυνατόν παρά να διατηρήσει, μετά από αιώνες ως τις μέρες μας, τη γλώσσα του. Επί Μεγάλου Αλεξάνδρου, η ελληνική ήταν η διεθνής γλώσσα του πολιτισμένου κόσμου. Και μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, η γραμματεία του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή αλληλογραφούσε στην ελληνική. Η εξέλιξη της πολιτικής ιστορίας του Ελληνισμού δεν μπόρεσε να διακόψει ή να αφανίσει τη γλώσσα του έθνους. Αντίθετα, η γλώσσα και ο πολιτισμός διατήρησαν το γένος και την εθνότητα και μετά από το ρωμαϊκό στο ξεκίνημά του Βυζάντιο ξεπετάχτηκε ο νέος Ελληνισμός, που, ακμαίος και δυναμικός, πήρε τη σκυτάλη.

Η ιστορία του Ελληνισμού υπήρξε ενιαία και συνεχής. Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος πρώτος διείδε την ενότητα της ελληνικής ιστορίας και την καταξίωσε με τη μνημειώδη «Ιστορία» του «του Ελληνικού Έθνους», την οποία παρουσίασε στην πρώτη μορφή της το 1853 και ως τις ημέρες μας σημειώνει νέες ανατυπώσεις και επανεκδόσεις. Για την ελληνική λογοτεχνία

---

² Ι. Μ. Χατζηφώτη, Το γλωσσικό μας ζήτημα, Εκδόσεις «Μίνωας», Μάρτιος 1972, σελ. 9-16.

και γλώσσα δεν υπήρξε ανάλογο έργο και θα ήταν αδύνατο σήμερα, με την εξειδίκευση των επιστημών, να γίνει από ένα μόνο άνθρωπο. Ωστόσο, θα μας χρησίμευε ιδιαίτερα μια γενική θεώρηση της εξέλιξης της λογοτεχνίας μας και της γλώσσας μας, έστω και χωρίς γραμματολογική παρακολούθηση. Θα φαινόταν η επίδραση της αρχαίας στη βυζαντινή και των δύο αυτών στη διαμόρφωση της νέας ελληνικής. Ακόμη, θα ξεκαθαρίζαμε το πέρασμα από τη μια περίοδο στην άλλη. Στην ιστορία δεν μπορούμε να ορίσουμε στεγανά χωρίσματα, το ίδιο και στη λογοτεχνία. Για το Βυζάντιο, αίφνης, άλλοι αρχίζουν την ιστορία του από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, άλλοι από τον χωρισμό του Ρωμαϊκού Κράτους σε ανατολικό και δυτικό. Υπάρχουν και ιστορικοί που ξεκινούν από χρόνια πολλά υστερότερα (από τη μακεδονική δυναστεία). Η ανάγκη της ιστορικής επιστήμης να δαμάσει το απέραντο υλικό της δημιούργησε τα μεθοδικά σχήματα της περιοδολογίας, τα οποία όμως μας οδήγησαν σε σφαλερές αντιλήψεις, όπως στο ότι η ιστορία του νέου Ελληνισμού αρχίζει την 30^η Μαΐου 1453, την επομένη δηλαδή της Άλωσης. Ανάλογη σύγχυση υπήρχε για τη νέα ελληνική λογοτεχνία. Την ξεκινούσαν από την πτώση του Βυζαντίου και ενέτασσαν τα νεοελληνικά λογοτεχνήματα, που προηγήθηκαν, στη βυζαντινή γραμματεία, δίνοντάς τους το χαρακτηρισμό της «δημώδους βυζαντινής λογοτεχνίας».

Η ελληνική γλώσσα είναι γλώσσα των φυλών που εγκαταστάθηκαν στον ελληνικό χώρο στη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Οι συγγενικές αυτές φυλές μιλούσαν την ίδια γλώσσα, με διαφορετική όμως διαλεκτική μορφή. Η γλώσσα αυτή, στη βάση της, αποτελεί ξεχωριστό κλάδο της ινδοευρωπαϊκής ομογλωσσίας. Η γλωσσική επιστήμη δέχεται ότι η ελληνική γλώσσα έχει στενότερη συγγένεια με την ομάδα των γλωσσών της δυτικής Ευρώπης (ιταλικών – κελτικών – γερμανικών). Όπως και αυτές, παρουσιάζει σε πολλές λέξεις ουρανικό φθόγγο. Από την ινδοευρωπαϊκή η ελληνική διατήρησε τα φωνήεντα, την ελευθερία στην τοποθέτηση των λέξεων, στην παραγωγή και σύνθεση λέξεων και στη διάκριση ενεργητικών και μέσων ιστορικών χρόνων.

Η ιστορία της ελληνικής αρχίζει το 1.400 π.Χ. περίπου, με τις πινακίδες της Κνωσού, γραμμένες στη γραμμική γραφή Β.

Διάλεκτοι της ελληνικής γλώσσας είναι η ιωνική -αττική, οι αχαϊκές διάλεκτοι, οι δωρικές ή βορειοδυτικές και η μυκηναϊκή, η οποία δημιουργεί

προβλήματα και οδηγεί σε διαλεκτικές ανακατατάξεις.

Ως προς τις περιόδους της ελληνικής διακρίνουμε:

- Την **Πρωτοελληνική**, την παλαιότατη δηλ. μορφή της ελληνικής γλώσσας προτού διασπαστεί σε διαλέκτους, μια γλωσσική περίοδο που φθάνει μέχρι το 1.400 π.Χ.
- Την **αρχαία ελληνική** (1.400-300 π.Χ.).
- Την **Αλεξανδρινή Κοινή** (300 π.Χ. - 300 μ.Χ.). Πολλοί ερευνητές ανάγουν την περίοδο αυτή ως και τον 6ο μ.Χ. αι., δηλ. ως τους χρόνους του Ιουστινιανού
- Τη **μεσαιωνική** (300 μ.Χ. - 1.800 μ.Χ.). και
- Τη **Νεότερη Ελληνική** (1.800 μ.Χ. - σήμερα).

Η προϊστορική περίοδος της ελληνικής γλώσσας αρχίζει από την απόσπασή της από την ινδοευρωπαϊκή και φθάνει ως την εποχή που συντάχθηκαν τα ομηρικά έπη. Το 1900 ξεκινάει η ιστορία της αποκρυπτογράφησης της γραμμικής γραφής, που ήταν σε χρήση πριν τον 8^ο αι. π. Χ. Τότε ο Έβανς βρήκε στις ανασκαφές των μινωικών ανακτόρων της Κνωσού πολλά πήλινα κομμάτια με άγνωστα ως τότε σημεία. Οι πινακίδες αυτές παρουσιάζουν τρεις συγγενικές γραφές:

1. Την **ιερογλυφική**. Χρονολογείται ως το 2000 π.Χ. και είναι εικονογραφικές παραστάσεις αντικειμένων.
2. Τη **γραμμική Α**. Είναι εικόνες που περιορίζονται σε γραμμικές σκιαγραφίες. Χρονολογείται από το 1800 ως το 1450 π. Χ.
3. Τη **γραμμική Β**. Εξελιγμένη μορφή της προηγούμενης. Ανάγεται στο 1400 π. Χ.

Το 1939 βρέθηκαν στο ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο και το 1950 στις Μυκήνες πινακίδες με τη γραμμική Β, οι ίδιες με του μινωικού ανακτόρου της Κνωσού. Έτσι φάνηκε ότι ο Έβανς δεν είχε δίκιο υποστηρίζοντας ότι η γραμμική γραφή ήταν η «βασιλική» γραφή της μινωικής Κρήτης. Το παλαιότερο ιερογλυφικό γραπτό μνημείο είναι ο περίφημος δίσκος της Φαιστού, ο οποίος παρουσιάζει χρήση μικρών χωριστών σφραγίδων για την

αποτύπωση ιερογλύφων σε νωπό πηλό. Στις επιγραφές των διπλών πελέκεων που βρέθηκαν το 1934 – 35 στο Μονοφάτσιο Κρήτης και στον τόμο του Έβανς υπάρχουν και άλλα ιερογλυφικά σύμβολα. Όμως ακόμη δεν έγινε δυνατή η αποκρυπτογράφηση της ελληνικής ιερογλυφικής γραφής.

Οι γραμμικές γραφές Α και Β έχουν ως σύμβολα σχηματοποιημένες παραστάσεις των ιερογλυφικών. Πολλοί επιχείρησαν, χωρίς επιτυχία όμως, να αποκρυπτογραφήσουν τη γραμμική Α. Το 1952 έγινε δυνατή η αποκρυπτογράφηση της γραμμικής Β από τον Μ. Βέντρις και τον Τζ. Τσάντουικ. Το αλφάβητό της, που η χρήση του γενικεύεται από τον 14^ο αι. π.Χ., είναι συλλαβογραφικό, χρησιμοποιεί όμως και ιερογλυφικά σύμβολα. Περιέχει πάρα πολλά, περίπου ενενήντα, σημεία. Αριθμός μεγάλος για να συμπεράνει κανείς ότι πρόκειται για φωνητικό αλφάβητο και μικρός για να αποτελέσει ιδεογραφική γραφή. Γι' αυτό ο Βέντρις κατέληξε στο συμπέρασμα ότι κάθε σημείο πρέπει να αντιπροσωπεύει μια συλλαβή, άρα η γραφή είναι συλλαβική. Από τη γραμμική γραφή Β των πινακίδων προέρχεται το κυπριακό συλλαβογραφικό αλφάβητο, το οποίο έχει ήδη διαβαστεί. Συγγενικά είναι και τα γραμμικά σύμβολα επιγραφών σε αγγεία που βρέθηκαν στον Ορχομενό, στη Θήβα, στο Μενίδι κλπ. Χάρη στην Κόμπερ, η οποία έδειξε ότι η γραμμική Β κλίνεται, ο Βέντρις σχεδίασε τη «σχάρα» του, στην οποία οι οριζόντιες σειρές δηλώνουν τα σημεία που είχαν το ίδιο σύμφωνο και οι κάθετες τα σημεία που είχαν το ίδιο φωνήεν.

Μετά, ο Βέντρις παρατήρησε ότι τρεις λέξεις απαντούσαν συχνά στις πινακίδες της Κνωσού, ενώ απουσίαζαν από πινακίδες της Πύλου. Αυτό τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για κρητικά ονόματα και θέλησε να εξισώσει τους τύπους αυτούς με γνωστά τοπωνύμια της Κρήτης. Η «σχάρα» τον βοήθησε στην εκλογή των τοπωνυμίων *Κνωσός*, *Αμνισός*, *Φαιστός*. Έτσι προχώρησε και κατόρθωσε ν' αποκρυπτογραφήσει τη γραμμική Β.

Οι διάλεκτοι της αρχαίας ελληνικής γλώσσας παρουσιάζουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά, ώστε να διατυπωθεί η θεωρία ότι κάποτε όλοι οι Έλληνες μιλούσαν την ίδια γλώσσα, με τον καιρό όμως διασπάσθηκε και κατά τόπους δημιουργήθηκαν διάφορες διαλεκτικές ομάδες: *αττική* – *ιωνική*, *αιολική*, *αρκαδο* – *κυπριακή*, *βορειοδυτική* και *δωρική*. Ανάμεσα στις διαλέκτους των επιγραφών και τις διαλέκτους των κειμένων υπάρχει διαφορά, η οποία οφείλεται στο ότι οι συγγραφείς αναγκάζονταν να

χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα της παράδοσης του λογοτεχνικού είδους με το οποίο ασχολούνταν.

Από τις διάφορες ελληνικές διαλέκτους, επικράτησε τελικά η *αττική*. Μετά την υποδούλωση της Ιωνίας στους Πέρσες, η πνευματική πρωτοπορία του Ελληνισμού πέρασε στην Αθήνα, όπου η λογοτεχνία και η τέχνη γνώρισαν απaráμιλλη άνθηση. Καρποί της πνευματικής αυτής άνθησης υπήρξαν τα αθάνατα έργα της κλασικής αρχαιότητας, όπου αντικατοπτρίζεται η λεπτότητα και η αρμονία του αττικού λόγου. Με τον καιρό, η αττική απλώθηκε σε ολόκληρη την Ελλάδα και έγινε η κοινή διάλεκτος όλων των Ελλήνων.

Επί Μεγάλου Αλεξάνδρου, ως πανελλήνια πια γλώσσα η αττική ξεπερνάει τα ελληνικά όρια και γίνεται η διεθνής γλώσσα της εποχής. Διαδίδεται στην Αίγυπτο, στην Ανατολή και στην Ασία και καθίσταται η επίσημη γλώσσα της μακεδονικής διπλωματίας. Εξαιτίας, όμως, της διάδοσής της αυτής, η αττική δέχεται στους ελληνικούς χρόνους την επίδραση διαφόρων ξένων γλωσσών, τις οποίες μιλούσαν οι λαοί που υποδούλωσαν ή που ήλθαν σε επαφή οι Έλληνες, με συνέπειες πολλές μεταβολές στους φθόγγους, στους τύπους, στη σύνταξη, στη σημασία και στη σύνθεση των λέξεων. Οι συγγραφείς της περιόδου πλησιάζουν περισσότερο στην αττική, ενώ οι επιγραφές συνάσσονται στη νέα γλώσσα, την *κοινή*. Στη γλώσσα αυτή μεταφράσθηκε από τους Εβδομήκοντα η Παλαιά Διαθήκη και γράφτηκε η Καινή, για να είναι κατανοητά τα ιερά κείμενα από τους λαούς της Οικουμένης.

1.2. BYZANTINOI ΧΡΟΝΟΙ ³

Αν τα θεμέλια της δομής της νέας ελληνικής γλώσσας τοποθετούνται στη μεταβατική περίοδο της κοινής, ο κορμός της ολοκληρώνεται κατά τη μεσαιωνική περίοδο, για να πάρει την οριστική μορφή του στην περίοδο που θα ακολουθήσει (19ος αιώνας ως σήμερα). Κέντρο της μεσαιωνικής ελληνικής είναι το Βυζάντιο με έδρα την Κωνσταντινούπολη.

Εκεί ρυθμίζεται και η γλωσσική πολιτική της Αυτοκρατορίας, που είναι η τήρηση της γλωσσικής παράδοσης στο γραπτό λόγο, όπως διαμορφώθηκε από τους αττικιστές και επικυρώθηκε με τα γραπτά των Πατέρων της Εκκλησίας από τον 4ο μ.Χ. αι. Επιδίωξη τόσο της επίσημης γλώσσας του Κράτους όσο και της Εκκλησίας στο Βυζάντιο, ήταν η συνέχιση και διαφύλαξη της γλωσσικής παράδοσης του γραπτού λόγου.

Σ' αυτό που ονομάζεται αδιάσπαστη προφορική παράδοση της ελληνικής γλώσσας, το Βυζάντιο έχει καθοριστική συμμετοχή (αφού αποτελεί δώδεκα αιώνες αυτής της παράδοσης) με τη χρήση της προφορικής και ως γραφομένης γλώσσας της λογοτεχνίας από το 12ο αιώνα. Η μεσαιωνική ελληνική απλώνεται σε τρεις περιόδους:

- Την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, που αρχίζει με τον Ιουστινιανό και φτάνει ως και τα μέσα του 12ου αι., όταν πρωτοεμφανίζεται η χρήση της δημώδους γλώσσας στην λογοτεχνία. Ένα κείμενο που δίνει μια καλή εικόνα του προφορικού λόγου του 6ου αι. (με επιδράσεις από τη γλώσσα της Καινής Διαθήκης) είναι ο **"Λειμών Πνευματικός"** του Ιωάννη Μόσχου.
- Στον ίδιο αιώνα ανήκει και το κείμενο της **"Χρονογραφίας"** του Ιωάννη Μαλάλα από τον οποίο αντλούνται χρήσιμες πληροφορίες για την προφορική κοινή της εποχής του.
- Την όψιμη βυζαντινή περίοδο (12ος-15ος αι.). Έργα αυτής της περιόδου είναι τα πτωχοπροδρομικά ποιήματα που αποδίδονται στο γνωστό βυζαντινό λόγιο Θεόδωρο Προδρόμο, που σατιρίζουν την οικτρή οικονομική κατάσταση των λογίων και τις αντιλήψεις της

---

³ Από την Live-Pedia.gr

εποχής.

- Στην ίδια εποχή ανήκει και το ποιητικό χρονικό **"Σύνοψις Ιστορική"** του Κωνσταντίνου Μάνασση. Επίσης υπάρχει μια σειρά έμμετρων ηθικοδιδασκικών έργων, που αναφέρονται συχνά αλληγορικά στα ζώα, με χαρακτηριστικό δείγμα τον **«Πουολόγο»** του 13^{ου} αιώνα.

Μετά την Άλωση

Τη μεταβυζαντινή περίοδο (15ος-19ος αι.), σφραγίζουν δυο σημαντικά γλωσσικά γεγονότα: η ανάπτυξη τοπικών λογοτεχνιών γραμμένων στις κατά τόπους διαλέκτους και η εμφάνιση του **«νεοελληνικού διαφωτισμού»**.

Τα πιο σημαντικά έργα αυτής της περιόδου είναι ο **"Ερωτόκριτος"** του Βισσέντζου Κορνάρου, η **"Ερωφίλη"**, η **"Πανώρια"** και ο **"Κατζούρμπος"** του Γεωργίου Χορτάτζη, ο **"Φουρτουνάτος"** του Μάρκου – Αντωνίου Φώσκολου και άλλα ανώνυμα, όπως η **«Βοσκοπούλα»** και ο **«Ζήνων»**.

1.3. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ⁴

Το γλωσσικό ζήτημα στη νεότερη εποχή έχει ασφαλώς βαθιές ρίζες και στα μέσα του 18ου αιώνα, δηλαδή στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (περίπου 1730-1830).

Όπως επισημαίνει ο Κ.Θ. Δημαράς, «το πρόβλημα του Διαφωτισμού είναι κυρίως πρόβλημα αγωγής», γι' αυτό και «έπρεπε πρώτιστα να λυθεί το ζήτημα του γλωσσικού οργάνου της αγωγής»⁵.

Ασφαλώς υπήρχε ήδη το παράδειγμα της Δύσης, όπου, κάτω από την επίδραση και εκεί βέβαια των ιδεών του Διαφωτισμού, παρατηρήθηκε το φαινόμενο της «ανάδυσης των εθνικών γλωσσών»⁶, και η φυσιολογική αντικατάσταση της λατινικής από τις εθνικές γλώσσες.

Στον ελληνικό χώρο υπήρχε η καλλιεργούμενη ακόμα, στο γραπτό λόγο, από τους λόγιους γλώσσα των προγόνων, η «ελληνική», όπως την έλεγαν, εννοώντας την αρχαιοελληνική, και η νεότερη, ομιλούμενη από τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Έτσι, κατ' αναλογία προς το ευρωπαϊκό παράδειγμα⁷, η νεοελληνική λαλούμενη γλώσσα δεν θεωρήθηκε κατώτερη από την αρχαία, αλλά πάντως προβλήθηκε η ανάγκη αναμόρφωσης και αναβάθμισής της.

Σε κάθε περίπτωση, και όσο απλωνόταν η αίσθηση πως πλησίαζε ο καιρός που το Γένος θα απελευθερωνόταν, η γλώσσα έπρεπε να ταχθεί ζωντανά στην υπηρεσία του Έθνους. Παράλληλα βέβαια η ειδικότερα κοινωνική χρήση

---

⁴ Του Κωνσταντίνου Δ. Μαλαφάντη,
Επίκ. Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

⁵ Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, πέμπτη έκδοση, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1989, σ. 16.

⁶ Αντώνης Λιάκος, «Εξ ελληνικής εις την ημών κοινήν γλώσσαν», στον τόμο που εξέδωσε το «Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας» με τίτλο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας, Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, Επιστημονική επιμέλεια Α.-Φ. Χριστίδης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 963.

⁷ Βλ. και α) Ρωξάνη Δ. Αργυροπούλου, «Γλωσσολογικά του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Αφιέρωμα στον Ευάγγελο Παπανούτσο*, Με την επιμέλεια Επιτροπής, τόμος Α', Αθήνα 1980, σσ. 399-412 και β) Robert Browning, «Η ανάπτυξη της εθνικής γλώσσας», *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*, μετάφρ. Μαρία Ν. Κονομή, εκδ. Δ.Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1995, σσ. 133-156.

της γλώσσας δεν μπορούσε να λειτουργεί ανεξάρτητα από τις τάξεις και τις συνεπαγόμενες κοινωνικές διαφορές, καθώς και από τη γλωσσική παράδοση της Εκκλησίας. Ήταν όμως φανερό πως η «βαρβαρωθείσα» γλώσσα της εποχής της Τουρκοκρατίας, γλώσσα με τα σημάδια της μακράς δουλείας (τουρκικά κ.ά. ξένα στοιχεία), δεν μπορούσε να χρησιμεύσει στις νέες περιστάσεις, χωρίς «διόρθωσιν».

Όλα αυτά δημιουργούν εσωτερικές τριβές και αντιθέσεις, ώστε με τον καιρό, διαγράφονται τρεις, κυρίως, παράλληλες γλωσσικές στάσεις και, τρόπον τινά, θεωρίες: α) μια αρχαϊστική, β) μια ακραία λαϊκή και γ) η «μέση οδός», την οποία πρόβαλε κυρίως ο Αδαμάντιος Κοραής και ο κύκλος του.

Η «μέση οδός» αναγκαζόταν κιόλας να κάνει ένα διμέτωπον αγώνα, δεχόμενη τις επικρίσεις των δύο άκρων, και κάποιες προσπάθειες για ρυθμίσεις⁸ θα δώσουν εναύσματα για κάποτε βίαιη κριτική, που θα είναι ταυτόχρονα η αρχή ενός ιδιότυπου «διαλόγου» με ιδιαίτερα σημαντικές προεκτάσεις.

---

⁸ Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, όγδοη έκδοση, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ. 204.

1.3.1. Αρχαΐζουσα γλώσσα

Υποκινητής του γλωσσικού ζητήματος στα νεότερα χρόνια θεωρείται⁹ ο Κερκυραίος κληρικός **Ευγένιος Βούλγαρις** (1716-1806), ο επιφανέστερος και πολυγραφότερος λόγιος και διδάσκαλος, μετά τον Κοραή, ο οποίος μετέφερε στην ελληνική γλώσσα πολλά στοιχεία από τη σκέψη του René Descartes, του John Locke, του Voltaire και άλλων φιλοσόφων και επιστημόνων.

Ο Βούλγαρις υπήρξε ο ακραιφνέστερος εισηγητής του εξαρχαϊσμού της γλώσσας. Γι' αυτόν, η γλώσσα της καθημερινότητας δεν ήταν ικανή να εκφράσει με ακρίβεια και κομψότητα τα υψηλά νοήματα της φιλοσοφίας. Πίστευε πως μόνο η γλώσσα του Πλάτωνα και των άλλων αρχαίων φιλοσόφων μπορούσε να ανταποκριθεί σ' αυτή την ανάγκη. Έτσι όταν ο παλιός μαθητής του στην περίφημη Σχολή του Αγίου Όρους Ιώσηπος Μοισιόδαξ (1725-1800) μετέφρασε την *Ηθική Φιλοσοφία* του Ιταλού φιλόσοφου Ludovico Antonio Muratori (1672-1750), (Βενετία 1761) στην απλή γλώσσα του λαού, ακολουθώντας το παράδειγμα αρκετών παλαιότερων λογίων που έκαναν το ίδιο, όπως του Νικόλαου Σοφιανού (περίπου 1500-1550), του Φραγκίσκου Σκούφου (1644-1697), του Ηλία Μηνιάτη (1669-1714), του Βικέντιου Δαμωδού (1700-1752) κ.ά.¹⁰, ο Βούλγαρις εξοργίστηκε και στον πρόλογο της *Λογικής* του (Λειψία 1766), επιτέθηκε εναντίον του με ασυνήθιστη ένταση:

«Προ πάντων τοιγαρούν μη κομιδή ξένον όντα, και αδαή του Έλληνος λόγου, ήκειν αξιώ τον φιλοσοφήσοντα. Αλλ' εκ της Γραμματικής, και της άλλης Εγκυκλίου των μαθημάτων τριβής, ικανώς συγκεκροτημένον. [...] Εκσυρικτέον άρα τα χυδαϊστί φιλοσοφείν επαγγελλόμενα βιβλιδάρια, της Ελλάδος φωνής ως οϊόν τε επιμελουμένους, ης άνευ, ουδέν των πάλαι πεφιλοσοφηκότων

---

⁹ Βλ. σχετικά α) Δημήτριος Βερναρδάκης, *Ψευδαττικισμού Έλεγχος, ήτοι Κ.Σ. Κόντου Γλωσσικών Παρατηρήσεων αναφερομένων εις την νέαν Ελληνικήν γλώσσαν ανασκευή*, εν Τεργέστη 1884, σ. 445 και β) Α.Ε. Μέγα, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, Μέρος Β' Αιώνες γλωσσικών συζητήσεων (1750-1926), εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, εν Αθήναις 1927, σσ. 6-7.

¹⁰ Κ.Ν. Σάθα, *Νεοελληνικής Φιλολογίας Παράρτημα, Ιστορία του ζητήματος της νεοελληνικής γλώσσης*, εν Αθήναις 1870 (και φωτοανατύπωση: εκδ. Ι. Χιωτέλλη, Αθήναι 1969), σσ. 11-15, 64-74 κ.α.

εστίν απόνασθαι»¹¹.

Στη χορεία των αρχαϊστών εντάσσεται, ως ο πλέον ένθερμος και φανατικός, και ο πολυγραφότατος συγγραφέας και σχολάρχης της Αυθεντικής Ακαδημίας του Βουκουρεστίου **Νεόφυτος Δούκας** (περ. 1762-1845)¹².

Έχοντας ο ίδιος άρτια γνώση της αρχαίας ελληνικής, την οποία μιλούσε και έγραφε με μεγάλη ευχέρεια, απέρριπτε την κοινή, λαϊκή γλώσσα, όπως μιλιόταν τότε, γιατί πίστευε ότι ήταν ακατάλληλη να εκφράσει και να υπηρετήσει τις λεπτές και αφηρημένες έννοιες των θεωρητικών επιστημών, του πνευματικού στοχασμού και της φιλοσοφίας. Κατ' αυτόν ο λαός είχε φτωχό λεξιλόγιο, γιατί φτωχή ήταν αντίστοιχα η εννοιολογική και ιδεολογική του περιουσία. Υποστήριζε ότι ο λαός γνώριζε μόνο τις λέξεις των πραγμάτων με τα οποία ασχολείται και των καταστάσεων μέσα στις οποίες κινείται καθημερινά:

«Έπειτα, εάν συγκαταβώμεν κατά τον χαρακτήρα του λόγου προς τας δυνάμεις του χύδην λαού, ανάγκη έσται μήτε των ιδεών των ολίγων εκείνων να εξέλθωμεν περαιτέρω· (καθότι η ακαταληψία της γλώσσης προέρχεται εκ της των πραγμάτων μάλλον ή των ονομάτων εννοίας) και την γλώσσαν να αποβαρβαρώσωμεν εις το έσχατον· καθότι και αι ιδέαι εκείνων εισίν ανάλογοι προς τα προσπίπτοντα από ταυτομάτου αισθήματα, και η γλώσσα εκτεταμένη ουχί περαιτέρω των ιδεών· εις τοιούτον λοιπόν περιορισμόν ιδεών και εις τοιαύτην ακαλλιέργητον λαλιάν, τι άλλο δυνάμεθα να συρράψωμεν, πλην των οικειακών τούτων εν οίς αυτοί διατρίβουσι, και περί α καταγίνονται; ο δε λόγος όμως τανύν απαιτεί την κρίσιν της γλώσσης εις βιβλία υψηλότερας εννοίας, ένθα ευγλωπία και ύψος λόγου θαυμάζεται· ώστε ματαία η πρόφασις αύτη περί των χυδαίων, εις των οποίων τας χείρας βίβλος σπουδαία ουδέποτε ευρεθήσεται. [...] Άλλη εστίν, ω άνδρες Έλληνες, των

---

¹¹ Ευγένιος Βούλγαρις, «Λογικής Προδιατριβή», *Η Λογική, εκ παλαιών τε και νεωτέρων συνερανοσθείσα*, εν Λειψία της Σαξονίας 1766, σ. 49.

¹² Βαγγέλης Σκουβαράς, *Κεφάλαια από την ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων*, Αθήνα 1978, σ. 37. Βλ. και την ενδιαφέρουσα διδακτορική διατριβή του Νεόφυτου Χαριλάου, *Ο Νεόφυτος Δούκας και η συμβολή του στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, εκδ. Κυβέλη, Αθήνα 2002.

πεπαιδευμένων η γλώσσα και ετέρα η των χυδαίων· εκείνη μεν αναλογεί με τα εκλεκτά των τεχνών τεχνουργήματα, τα οποία κείνται εις των πλουσίων τούς οίκους· αύτη δε με τα σκευάρια των πενήτων, προκείμενα εις τας καλύβας αυτών εις διακονίαν των καθ' ημέραν· όθεν εκείνα μεν ως τιμιώτατα συντηρούνται επί πολύ, και εις γενεάς γενεών κληρονομούμενα διασώζονται· ταύτα δε ως ευτελή και ευκαταφρόνητα καθ' ημέραν συντρίβονται. Όσον λοιπόν αποξέεις τους λόγους σου προς κάλλος Ελληνικόν, τοσοούτον διαρκέσουσιν εις την διαδοχήν των αιώνων· ει δε χύτρας κατασκευάζεις και βόρβορον πλάττεις, εξουδενωθήσονταί σου τα έργα και καταπατηθήσοντα μετά ταύτα»¹³.

Υποστήριζε ότι με τη συστηματική σπουδή ήταν δυνατό οι νεότεροι να μιλήσουν και να γράψουν την αρχαία αττική διάλεκτο. Γι' αυτό συνιστούσε τον βαθμιαίο, αλλά συστηματικό εξαρχαϊσμό και μια ανακλητική και μιμητική στάση προς το αττικό ιδίωμα, πιστεύοντας ότι έτσι θα ήταν δυνατό οι νεότεροι να πλησιάσουν τα πολιτιστικά επιτεύγματα των αρχαίων:

«[...] ει δε τις εθέλει και δύναται να γράψη και αμίκτως ελληνιστί βιβλίον φιλόσοφον ή άλλο τι εκ της επιστήμης, και ανώτερον της έξεως των πολλών, γραψάτω και επαινείσθω μάλιστα διά τούτο· ούτως, οίμαι, και η μάθησις της αρχαίας μάλλον ευοδοθήσεται, και η διόρθωσις της παρούσης κατορθωθήσεται. [...] Συμφέρι, ω άνδρες Έλληνες, συμφέρι να πλησιάζωμεν εις τους Έλληνας, ότι Έλληνες εσμέν· και ουδείς αφαιρήσεται τούτο το προτέρημα αφ' ημών· συμφέρι, λέγω, να πλησιάσωμεν προς εκείνους κατά τε τα άλλα και μάλιστα την γλώσσαν· επειδή άνευ των άλλων δεν αφαιρούμεθα το Έλληνες είναι· μετά δε της γλώσσης στερούμεθα και εκείνο. [...]»¹⁴.

---

¹³ Η κατ' επιτομήν Γραμματική Τερψιθέα, υπό Νεοφύτου Δούκα, έκδοσις τετάρτη, επιδιορθωμένη, εν Βιέννη 1812. Αποσπάσματα στο: Α.Ε. Μέγα, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, ό.π., σσ. 182-183.

¹⁴ *Λόγοι των Αττικών Ρητόρων εν οίς προσετέθησαν και η ερμηνεία του Ουλλπιανού εις Δημοσθένην, και Αρποκρατίωνος το Λεξικόν*, Επεξεργασθέντες δε και εκδοθέντες υπό Νεοφύτου Δούκα εις τόμους δέκα, Βιέννη 1812. Το απόσπασμα προέρχεται από τον πρώτο τόμο και αναδημοσιεύεται στο: Α.Ε. Μέγα, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, ό.π., σσ. 190-

Στο ίδιο κλίμα και πνεύμα κινήθηκε και ο Θεσσαλός λόγιος **Στέφανος Κομμητάς** (περ. 1770-1830), συνιστώντας στα συγγράμματά του τη χρησιμοποίηση της αρχαίας γλώσσας και στην ομιλία και στη γραφή. Στον πρόλογο του έργου του *Παιδαγωγός ή Πρακτική Γραμματική*, (γραμματική της αρχαίας, γραμμένη στην αττική διάλεκτο), που εξέδωσε το 1800 στη Βιέννη, καταδίκασε την «βάρβαρον και ακαλλιέργητον και ακανόνιστον» λαϊκή γλώσσα και τις «χυδαϊστικές» προσπάθειες ανανέωσης:

«Μηδέ γαρ ες τοσούτο φρενοβλαβίας εκόντες έλθωμεν, ώστε την φωνήν, η και αι Μούσαι αυταί ηδέως χρώνται, εάσαντες, την βάρβαρον και ακαλλιέργητον και ακανόνιστον ανθελέσθαι [...]»¹⁵.

Επίσης στον πρόλογο της 12τομης *Εγκυκλοπαίδειας Ελληνικών μαθημάτων, Γραμματικής, Ρητορικής, Ποιητικής*, που τύπωσε το 1814 στη Βιέννη, επιτίθεται κατά εκείνων που υποστήριζαν πως δεν ήταν δυνατόν να επιστρέψουμε στη γλώσσα των αρχαίων:

«Άλλοι δε τινες εις τοιαύτην μοχθηρίαν εξ' αμαθίας και εθελοκακίας ήλθον, ώστε αναισχύντως ειπείν, ότι μωρία εστί μεγίστη, ει τις φαντασθείη δυνατόν και το γράφειν και το λέγειν την των προγόνων φωνήν. Αλλ' αυτοί γε ότι πάντων εισί μωρότατοι και τον εγκέφαλον εκπεπτωκότες δήλον· ου γαρ τοιαύτα εξερεύξασθαι ετόλμησαν, ει και μικράν ρανίδα είχαν φρενών. [...] Τα δε γνήσια της Ελλάδος τέκνα, όσα εθήλασαν γάλα μητρός ούτω περικλεούς, ουκ αν ανάσχοιντο τοιούτο γε τι μηδέ ακούσαι· αλλά της Ελλάδος όντως αντέχονται και ανθέξονται φωνής, της των προγόνων εκείνων, λέγω, ώστε και γράφειν και λέγειν δι' αυτής και εξηγείσθαι πάν ό,τι τοις πολλοίς ευληπτοτέραν διά την μεγίστην συγγένειαν πειράσσονται· χαίρειν λέγοντες τοις άλλως και γράφειν και λέγειν και συμβουλευείν περί αυτής προθυμουμένοις· οι γαρ τοιούτοι μισέλληνες, εχθροί ως και αυτού του ονόματος [...] ελληνικά φρονείν μηδέποτε μαθόντες ...»¹⁶.

191.

¹⁵ Κ.Ν. Σάθα, *Νεοελληνικής Φιλολογίας Παράρτημα, Ιστορία του ζητήματος της νεοελληνικής γλώσσας*, ό.π., σ. 275.

¹⁶ Α.Ε. Μέγα, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, ό.π., σ. 177.

Ο Αθηναίος λόγιος **Παναγιώτης Κοδρικάς** (1762-1827), αξιωματούχος αριστοκρατικής καταγωγής, υποστήριζε ότι η νεότερη γλώσσα έπρεπε να καθαριστεί από βαρβαρισμούς και ιδιωτισμούς και να υπαχθεί σε δικούς της κανόνες, με πρότυπο τη γλώσσα του Πατριαρχείου και των Φαναριωτών. Εντούτοις σε ογκώδη πραγματεία με τον τίτλο *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου* (Παρίσι 1818) θέλησε να αναιρέσει το γλωσσικό σύστημα του Κοραή, ενώ με άλλα συγγράμματά του προσπάθησε και να τον εκμηδενίσει ως πνευματική προσωπικότητα, με αποτέλεσμα να προκαλέσει την οργή του ίδιου και του κύκλου του:

«Η γλώσσα μας λοιπόν είναι φύσει και θέσει Ελληνική, και καμμία νόθος Γλωσσονομία δεν δύναται να τη αφαιρέσει αυτό το γνήσιον όνομα. Όθεν αν ως Γλώσσα ζώσα και λαλουμένη χρειάζεται κάθαρσιν, η κυρίως κάθαρσις αυτής είναι το να αποβληθή μετά ζήλου όλη η κακόζηλος ξενολογία των Γλωσσονόμων, διά να διατηρηθή ο φυσικός της χαρακτήρ αναλλοίωτος. Αν χρειάζεται διόρθωσιν, η μόνη προσφυής διόρθωσις είναι το να απορριφθούν όλαί αι διεστραμμένοι και γλωσσηματικάί διορθώσεις, όσαι εναντίον της κοινής χρήσεως και συνηθείας κακοζήλως επενοήθησαν, διά να διαφυλαχθή παρ' ημίν ο αρχαϊκός τύπος της Εθνικής Διαλέκτου ανόθευτος. Ποίος δε είναι ο αρμοδιώτερος τρόπος δι' ου η κοινή φράσις δύναται να επαναλάβη την ην έχασεν έκτασιν; τούτον, το μεν επικρατούν πνεύμα του έθνους διά του εξευγενισμού των εκφράσεων πραγματικώς τόν απέδειξεν. Ημείς δε, [...] χρεωστούμεν να απορρίψωμεν όλα τα ξενολογικά εκείνα νόθα ονόματα, δι' ων οι απειρόκαλοι λαοπλάνοι [...] εδοκίμασαν να στήσουν ανυπέρβλητα όρια διαχωρισμού μεταξύ της παλαιάς και νέας Ελληνικής Γλώσσης, της οποίας την ουσιώδη ενότητα μόν' οι αναισθητούντες ημπορούν να απαρνηθούν»¹⁷.

Ο Κοδρικάς εξάλλου δεν απέκρυπτε, αντίθετα πρόβαλε επανειλημμένα τον αριστοκρατικό χαρακτήρα της γλώσσας που συνιστούσε, κάνοντας τη διάκριση

---

¹⁷ Παναγιωτάκη Καγκελλάρου Κοδρικάς, *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου*, Εισαγωγή και επιμέλεια Άλκης Αγγέλου, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998, σσ. 247-248.

ανάμεσα στη γλώσσα των «Σπουδαίων και Ευγενών»¹⁸, από τους οποίους προσδοκούσε την «εύκλειαν και ευδαιμονίαν» του Γένους, και την «άλλη των χυδαίων», για τους οποίους πίστευε ότι έπρεπε να περιορίζονται στα επαγγέλματά τους, δίνοντας έτσι ένα σαφώς «ταξικό» χαρακτήρα στις προτάσεις και τις σκέψεις του:

«[...] η Γλώσσα μας είναι φύσει Ελληνική, και ο εξευγενισμός των ηθών του Γένους δεν επιτρέπει την εις συγγραφὴν χυδαιολογίαν. Ἄλλη βέβαια ἡ Γλώσσα των κατήλων, και ἄλλη ἡ των Ευγενών. Ἄλλη ἡ των Σπουδαίων, και ἄλλη ἡ των χυδαίων. Ὅθεν μετ' ειλικρινείας ομολογῶ ὅτι δεν νοστιμεύομαι τελείως τὴν Δημαγωγικὴν Φιλοσοφίαν. Δεν γράφω μήτε διὰ Γεωργούς, μήτε διὰ Πακκάλιδες· γράφω απλῶς διὰ Ευγενείς, και πεπαιδευμένους. Διό και προσέχω να εκφρασθῶ, ὅσον το δυνατόν εξηκριβωμένως, εις τὴν συνηθισμένην φράσιν των. Επιθυμῶ οἱ Γεωργοὶ να καταγίνωνται εις τὴν γεηπονίαν. Οἱ πακκάλιδες εις τὴν οψοπωλίαν, και να μην εννοιάζωνται, μήτε οἱ πρώτοι αν ο Γάϊδαρός των κατάγεται ἀπὸ τον Κάνθαρον¹⁹, μήτε οἱ δεύτεροι αν ο Βακάλης παράγεται ἀπὸ τον Βακαλάον. Οἱ δε Ευγενείς, και κατὰ τάξιν, και κατ' ἀγωγήν, να ενασχολούνται, ως εξ επαγγέλματος, εις τὴν Σπουδὴν, και Φιλολογίαν, συντελούντες με τα φῶτα τῆς μαθήσεως εις τὴν Κοινήν του Γένους μας εύκλειαν, και ευδαιμονίαν»²⁰.

---

¹⁸[14] Ο.π., σ. 275.

¹⁹ Είναι φανερό ότι εδώ ο Κοδρικᾶς ἀντλεί ἐπιτήδες γλωσσικά ἐπιχειρήματα ἀπὸ τα ἀφθονα σκωπτικά παραδείγματα τῆς δῆθεν ἐφαρμογῆς τῆς γλωσσικῆς θεωρίας του Κοραή, που κατασκεύασε ο Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός σὴν τρίπρακτῆ κωμωδία «Κορακιστικά ἢ διόρθωσις τῆς ρωμαϊκῆς γλώσσας» (1812). Βλ. τῶρα Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ά., *Ἡ δημοτικιστικὴ ἀντίθεση σὴν κοραϊκῆ «μέση οδῶ»*, Εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια Εμμ. Ι. Μοσχονάς, ἐκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1981, σ. 16 κ.α. Για το ἔργο αὐτό βλ. Θόδωρος Γραμματάς, «Δυο ἀντικοραϊκά κείμενα: Τα “Κορακιστικά” του Ἰακ. Ρίζου Νερουλοῦ και το “Ὀνειρο” του Αθ. Χριστόπουλου», *Γλώσσα και ἰδεολογία σὸ Νεοελληνικό Διαφωτισμό, Δοκίμια*, ἐκδ. Κουλτούρα, Αθήνα 1991, σσ. 41-59.

²⁰ Ο.π., «Προλεγόμενα», σ. οε´.

1.3.2. Κοινή (δημοτική) γλώσσα

Ο **Δημήτριος Καταρτζής-Φωτιάδης** (περ. 1730-1807), λόγιος Φαναριώτης, υπήρξε άρχοντας του Βουκουρεστίου, με μεγάλη μόρφωση, ο οποίος ανήλθε σε ανώτατα δικαστικά και διοικητικά αξιώματα. Διέθετε εξαιρετική αρχαιογνωσία και θαυμαστή βιβλιογραφική ενημέρωση. Η πνευματική προσωπικότητά του ολοκληρώθηκε με την επίδραση των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και ειδικότερα των εγκυκλοπαιδιστών. Στον πνευματικό κύκλο του ανήκε ο εθνομάρτυρας Ρήγας Βελεστινλής, καθώς και οι Γρηγόριος Κωνσταντάς και Δανιήλ Φιλιππίδης.

Από νωρίς ο Καταρτζής έθεσε ως βασικό σκοπό της δράσης του την προκοπή του Έθνους και προς αυτή την κατεύθυνση εργάστηκε με όλες τις δυνάμεις του: επιδίωξε τη συνένωση των πνευματικών δυνάμεων, την κατάρτιση δασκάλων, τη δημιουργία σχολείων, τη χορήγηση υποτροφιών, με μεταφράσεις αξιόλογων ξένων έργων και με τον εκσυγχρονισμό της προσφερόμενης παιδείας. Για να πραγματοποιηθεί το αναμορφωτικό του σχέδιο στράφηκε προς τη δημοτική γλώσσα, τη «φυσική», όπως την ονόμαζε ο ίδιος, θεωρώντας πως είναι η μόνη που μπορούσε να επικρατήσει και να χρησιμεύσει σε όλους τους Έλληνες:

«[...] η γλώσσα εφευρέθηκε για να κοινολογούμε της ιδέαις μας αναμεταξύ μας, και για να καταλαβαίνουμε μ' ευκολία ένας τον άλλον· αυτό λοιπόν δε γίνεται σωστά και ορθά, α δε λαλούμε ή α δεν ακούμε τη γλώσσα που έχουμ' έξι, και οπού συνηθίσαμε να λαλούμε και ν' ακούμ' απτά μικράτα μας, το οποίο σ' εμάς είν' η ρωμαίικια γλώσσα, στην οποία μπορούμε με καθ' ευκολία και χωρίς σκέψι πολλή να εκφράζουμε της ιδέαις μας, και να καταλαβαίνουμ' άλλονα να κάμη το αυτό· αλλιώς δυσκολεύουμαστε αρκετά και στα δύο, όταν δηλαδή πούμε ή ακούσουμε νόημα μ' έναν ασυνήθιστον τρόπο, που δεν έχουμ' έξι»²¹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν και οι παιδαγωγικές απόψεις του Καταρτζή σχετικά με τη διδασκαλία της γλώσσας (1783). Μπορούμε να υποστηρίξουμε

---

²¹ Δημήτριος Καταρτζής, «Σχέδιο ότ' η ρωμαίικια γλώσσα...», *Δοκίμια*, Επιμέλεια Κ.Θ. Δημαράς, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΣΠ 28, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974, σ. 9.

ότι οι απόψεις αυτές δεν είναι μόνο καινοτομικές για την εποχή του, αλλά εξακολουθούν και σήμερα να έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη διδασκαλία της γλώσσας. Σε ένα αναλυτικό, ξεχωριστό υπόμνημά του ο Καταρτζής συστήνει για τη μάθηση της γλώσσας να αξιοποιούνται η μέθοδος, η συνήθεια, τα βιώματα και τα συναισθήματα, τα «πάθη», όπως τα ονομάζει:

«Διδάσκοντας τα παιδιά, πρέπει να προβαίνουμε μεθοδικώς κατά φύσιν, ήγουν σ' εκείνην τη γλώσσα πώχει το παιδί έξι, σ' αυτήνα πάλε να το δίνουμ' ιδέαις· ή, θέλωντας να το διδάξουμ' άλληνα, να του την εξηγούμε σ' εκείνην που ξερ'· αλλιώς είν' ο κόπος μας μάταιος. [...] Τα παιδιά έχουνε πάθη καθώς κ' οι μεγάλοι, και μάλιστα πολλά βιαιότερα κι ορμητικότερα· αυτά λοιπόν δεν πρέπει να πάσχουμε να τα σβύσουμε στα παιδιά, και να τα κάμουμε τάχ' απαθή, καθώς σχεδόν το επιχειρίζονται καινοτέρως. Επειδή κι αυτό, ένα που ν' αδύνατο, κ' έπειτα χωρίς τα πάθη δε γίνεται καλίτερο το παιδί, αλλά γένετ' ένα κούτζουρο. Εκείνο που τυχαίνει²² μάλλον, είναι το να οικονομούμε τα πάθη τους προς την ίδια τους επίδοσι, και με τούτο να τα δίνουμε καλαίς έξες, η οποίαις είναι αρεταίς κ' έχουν την έδρα τους στα πάθη, ή μάλλον ειπείν αυταίς είναι τα ίδια πάθη, βαλμέν' απτό λόγο σε τάξι»²³.

Ο Καταρτζής δήλωνε σε κάθε ευκαιρία τις γλωσσικές του απόψεις και βέβαια την αντίθεση του στην αρχαϊζουσα τάση και γλώσσα, η οποία, κατά τον ίδιο, χώριζε τους ανθρώπους, δεν γινόταν κατανοητή από μια μεγάλη μερίδα, αλλά κι στην εφαρμογή της ήταν ανεδαφική:

«Εμείς όμως για να διαφέρουμε απ' όλο το έθνος μας που εβαρβάρισε τάχα, εχωρίσαμε τη γλώσσα μας απτή γλώσσα του και ό,τι συγγράψουμε σύν Θεώ ή ό,τι συντύχουμε δε μεταδίδεται σ' αυτό παντελώς. Αλλά και τους περιγελούμε και τους καταφρονούμε, γιατί προφέρνουν και λαλούν τη φυσική γλώσσα τους με την προσωδία και κλίσι και σχηματισμό και σύνταξί της, κ' εμείς αλλαζουνούμαστε πως δε μιαίνουμε τη γλώσσα μας στο φυσικό της. Και γράφουμε και λαλούμε μιαν άλλη στον ελληνικό τύπο, την

---

²² Εννοείται: πρέπει.

²³ Δημήτριος Καταρτζής, «Η θεωρία της αγωγής των παιδιών...», *Δοκίμια*, ό.π., σσ. 24-25.

οποία και την προφέρνουμε τάχα σαν τα ελληνικά, που δεν ξέρουμε πως προφέρνονταν»²⁴.

Μολονότι υπέρμαχος της κοινής γλώσσας, ο Καταρτζής, έπειτα από μερικά χρόνια, αναγκάστηκε να αποδεχτεί, αντί για τη «φυσική» γλώσσα, που έγραφε ως τότε, μια γλώσσα ανάμεικτη, «αιρετή». Βέβαια αυτή ήταν μια υποχώρηση τακτική, αφού έκρινε πως κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούσε «να ωφελήσει το γένος» καλύτερα²⁵.

Πριν αρχίσει την εθνοδιαφωτιστική και επαναστατική δράση του ο **Ρήγας Βελεστινλής** (1757-1798), φέρεται να εργάστηκε ως δάσκαλος σε χωριά του Πηλίου. Μετά τα Ορλωφικά (1770) αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πατρίδα του και να πάει στην Κωνσταντινούπολη, όπου συμπλήρωσε τη μόρφωσή του μαθαίνοντας γαλλικά και γερμανικά. Το 1785 έγινε γραμματέας του ηγεμόνα Αλέξανδρου Υψηλάντη, μπήκε στους φαναριώτικους κύκλους και πέρασε στις Ηγεμονίες. Το 1790 πήγε στη Βιέννη, όπου ήρθε σ' επαφή με τον πνευματικό κύκλο της ελληνικής παροικίας, διευρύνοντας τους πνευματικούς και πολιτικούς του ορίζοντες, ενώ παράλληλα άρχισε το εθνοδιαφωτιστικό έργο του.

Ακολουθώντας ανάλογη γραμμή με εκείνην του Κοραή, ο Ρήγας πίστευε πως το Έθνος για να ελευθερωθεί, έπρεπε πρώτα να μορφωθεί. Έτσι στράφηκε στη συγγραφή και τη μετάφραση βιβλίων, αρχίζοντας ένα τεράστιο εκδοτικό έργο. Στη Βιέννη τύπωσε το 1790 δύο βιβλία: *Σχολείον των Ντελικάτων Εραστών και Φυσικής Απάνθισμα Διά τους Αγχίνους και Φιλομαθείς Έλληνας*. Ακολούθησε η μετάφραση του βιβλίου *Πνεύμα των Νόμων* του Charles Montesquieu, ο *Ηθικός Τρίπους*, ο *Νέος Ανάχαρσις* και το 1797 μια σειρά από χάρτες, μεταξύ αυτών η «Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος», που αποτελείται από δώδεκα φύλλα και περιγράφει το ιστορικό και γεωγραφικό μεγαλείο του Γένους. Σημαντικότερο πάντως από τα έργα του Ρήγα θεωρείται η *Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης*, της

---

²⁴ Δημήτριος Καταρτζής, «Δύο πρόλογοι (1784,1796)», *Τα Ευρισκόμενα*, Εκδότης Κ.Θ. Δημαράς, Φιλολογική Βιβλιοθήκη - 9, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1999, σ. 322.

²⁵ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τέταρτη έκδοση, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985, σ. 96.

Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας (1797)²⁶.

Υπέρμαχος και κοινής γλώσσας, μαθητής του Μοισιόδακα και προστατευόμενος του Καταρτζή, ο Ρήγας τη μεταχειρίστηκε και στη συγγραφή του αξιόλογου διδακτικού έργου του *Φυσικής Απάνθισμα...* (1790), γραμμένου εκλαϊκευτικά με τη μορφή ερωτήσεων-απαντήσεων. Στον πρόλογο του βιβλίου («Προς τους Αναγνώστας») ο Ρήγας, πάντοτε επηρεασμένος από το διαφωτιστικό πνεύμα της εποχής του, προβάλλει τους εθνικούς λόγους για τους οποίους προέβη στην έκδοση ενός διδακτικού εγχειριδίου και εξηγεί την **παιδαγωγική σκοπιμότητα** για την οποία μεταχειρίστηκε το απλό ύφος, τη λαϊκή γλώσσα, επειδή δηλαδή επιδίωκε να γίνει κατανοητός απ' όλους, όσοι θα διάβαζαν το βιβλίο του αυτό:

«Όντας φύσει φιλέλληνα, δεν ευχαριστήθηνα μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάστασιν του Γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα, όσον το επ' εμοί, απανθίζοντας από τε της γερμανικής και γαλλικής γλώσσης τα ουδιωδέστερα της Φυσικής Ιστορίας, τα οποία, διά να γένουν πλέον εύληπτα, συνέπονται κατ' ερωταπόκρισιν διδασκάλου και μαθητού, έως εις ένα μέρος.

» Η αιτία οπού μετεχειρίσθηνα απλούν ύφος ήτον, διά να μην προξενήσω με την γριφότητα του ελληνισμού²⁷ εις τους άλλους, εκείνο οπού ο ίδιος έπαθα σπουδάζοντας [...]

»Όθεν, αφορώντας ο σκοπός μου εις το να ωφελήσω το Γένος μου, και όχι προς επίδειξιν να επισωρεύσω λέξεις εις αυτό μου το απάνθισμα, έπρεπε να το εκθέσω με σαφήνεια, όσον το δυνατόν, οπού να το καταλάβουν όλοι, και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου Φυσικής»²⁸.

---

²⁶ Αποτελείται από τέσσερα επιμέρους έργα: α) μια επαναστατική προκήρυξη, β) Τα δίκαια του ανθρώπου (35 άρθρα), γ) το Σύνταγμα (124 άρθρα) και δ) τον πατριωτικό και δημοφιλή «Θούριο». Βλ. τώρα: Βουλή των Ελλήνων, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας*, Εισαγωγή - Επιμέλεια - Σχόλια Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Αθήνα 2000.

²⁷ Εννοεί την αρχαϊζουσα ελληνική γλώσσα της εποχής του.

²⁸ Βουλή των Ελλήνων, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα σωζόμενα*, δεύτερος τόμος, *Φυσικής Απάνθισμα Διά τους Αγχίνους και Φιλομαθείς Έλληνας*, Εισαγωγή - Επιμέλεια - Σχόλια

Μερικά χρόνια αργότερα (1797) στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση...* ο Ρήγας έκρινε την «απλή γλώσσα» ως κατάλληλη και για γραπτή. Πιο συγκεκριμένα στο 53ο άρθρο του Συντάγματός του («Αρχή της νομοθετημένης πράξεως...»), ο Ρήγας υποστήριζε πως οι νόμοι, τα διατάγματα και όλα τα έγγραφα της «Ελληνικής Δημοκρατίας» θα έπρεπε να συντάσσονται στην «απλήν» γλώσσα των Ελλήνων, επειδή αυτή ήταν περισσότερο κατανοητή από την αρχαϊζουσα και μπορούσε εύκολα να διδαχθεί σε όλους όσοι κατοικούσαν στην επικράτειά της. Μ' άλλα λόγια διατύπωνε την πεποίθησή του ότι η νεοελληνική γλώσσα και στη γραπτή μορφή της μπορούσε, χωρίς καμιά δυσκολία, να αποτελέσει όργανο επικοινωνίας και μέσο εθνικής ενότητας:

«Όλοι οι νόμοι και αι προσταγαί γίνονται εις την απλήν των Ελλήνων γλώσσαν, ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδασθή απ' όλα τα εις το βασίλειον τούτο εμπεριεχόμενα γένη· ομοίως και όλα τα έγγραφα των κρίσεων και άλλων δημοσίων πράξεων»²⁹.

Ο ιερομόναχος **Δανιήλ Φιλιππίδης** (περ. 1755-1832), από τις Μηλιές του Πηλίου, μαζί με τον συντοπίτη και εξάδελφό του ιεροδιάκονο **Γρηγόριο Κωνσταντά** (1758-1844), οι αυτοαποκαλούμενοι, λόγω καταγωγής, «Δημητριάδες», τύπωσαν στη Βιέννη το 1791 τον πρώτο τόμο της *Γεωγραφίας Νεωτερικής*, ενός από τα πιο σημαντικά έργα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού³⁰, που όμως έμεινε χωρίς συνέχεια, μετά τον πρώτο τόμο.

Το σύγγραμμα αυτό των δύο λογίων³¹, που ανήκαν στον πνευματικό κύκλο του Δημητρίου Καταρτζή, είναι πολλαπλά σημαντικό. Κατά τον Κ.Θ. Δημαρά η μνήμη της αρχαιότητας ακμάζει μέσα στο έργο, επίκεντρο του οποίου

Κώστας Θ. Πέτσιος, Αθήνα 2002, σσ. 37-38.

²⁹ Βουλή των Ελλήνων, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοικήσεις των κατοίκων της Ρούμελης της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας*, ό.π., σ. 56.

³⁰ Βλ. την αξιολόγηση του έργου από την Αικατερίνη Κουμαριανού, στο: Δανιήλ Φιλιππίδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, Επιμέλεια Αικατερίνη Κουμαριανού, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΣΠ 45, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σσ. 9-12.

³¹ Ο Βαγγέλης Σκουβαράς υποστήριξε ότι, κατά το μεγαλύτερο και βασικότερο ποσοστό του, το έργο αυτό ανήκει στον Δανιήλ Φιλιππίδη. Βλ. σχετικά Βαγγέλης Σκουβαράς, *Κεφάλαια από την ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων*, ό.π., σ. 12.

εντούτοις δεν αποτελούν τα περασμένα, αλλά ο άνθρωπος³². Στο βιβλίο είναι φανερή η επίδραση του πνεύματος του Καταρτζή, «στην ορθολογιστική και ρεαλιστική αντιμετώπιση των προβλημάτων»³³, στην επαφή του ανθρώπου με το περιβάλλον.

Το ίδιο το βιβλίο αποτελεί ολόκληρο ένα κήρυγμα στην πράξη της δημοτικής γλώσσας, αφού οι συγγραφείς ακολούθησαν σ' αυτό και τις γλωσσικές αρχές του Καταρτζή. Στις σελίδες του οι δυο συγγραφείς βρίσκουν πολλές ευκαιρίες και αφορμές για να εκθέσουν, ειδικότερα και πιο συγκεκριμένα, τις απόψεις τους για τη σπουδή και τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, που δεν είναι άλλη από τη γλώσσα στην οποία έχει γραφτεί το ίδιο το έργο, μια ζωντανή δημοτική, υποδειγματική για εκείνη την εποχή:

«Το πρώτο και φυσικό μάθημα των νέων πρέπει να είναι η σπουδή της μητρικής τους γλώσσας, ύστερα η γεωγραφία, και η ιστορία, ύστερα από αυτά ο νέος ημπορεί να προχωρή με μεγάλη ευκολία εις κάθε άλλη γλώσσα οπού ήθελεν επιχειρισθή εις κάθε εγκύκλιο μάθημα, και εις κάθε επιστήμη· κάθε άλλη μέθοδος είναι ολέθρια διά τους αρχαρίους, μάλιστα το να τους βάνουν εις μια παλαιά γλώσσα πρώτο μάθημα· απ' εδώ λοιπόν προέρχεται οπού διαβάζουν διαβάζουν και δεν μαθαίνουν τίποτες, και το χειρότερο είναι οπού με αυτόν τον ολέθριο τρόπο της σπουδής εξαμβλύνεται και ο νους τους, καθώς με μια καλή μέθοδο οξύνεται και τελειοποιείται»³⁴.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν και οι παρατηρήσεις των συγγραφέων σχετικά με τη λογοτεχνική αξία της κοινής γλώσσας, κάτι που «όλα τα ξένα έθνη το ομολογούν». Οι συγγραφείς παρομοιάζουν τη σύγχρονη γλώσσα με αγνοημένο θησαυρό και επισημαίνουν ότι το ενδιαφέρον πολλών Ελλήνων

---

³² Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, όγδοη έκδοση, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ. 152.

³³ Λίνου Πολίτη, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τέταρτη έκδοση, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985, σ. 97.

Ειδικότερα για το φιλοσοφικό στοχασμό του Δανιήλ Φιλιππίδη βλ. Γρηγόρης Καραφύλλης, *Η φιλοσοφική προβληματική του Δημητρίου - Δανιήλ Φιλιππίδη*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

³⁴ Δανιήλ Φιλιππίδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, ό.π., σσ. 146-147.

στρεφόταν στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία, η οποία, συγκρινόμενη με την ελληνική, υστερούσε:

«Η γλώσσα μας κοντά εις τα άλλα προτερήματα οπού έχει, είναι και πολλά αρμονική και ποιητική, και όλα τα ξένα έθνη το ομολογούν, ημείς μόνο δεν το ηξεύρομεν, και φαίνεται πως είμασθε ένα έθνος γηραλέο, και πάσχομεν το πάθος μερικών γερόντων οπού δια την επιπέδωσι των ματιών μας δεν βλέπομεν από κοντά, να καταλάβωμε τι θησαυρό έχομεν, αμή κιτάζομεν μακρυά να ιδούμεν τίποτες στίχους Ελληνικούς Ιταλικούς, Φραντζέζικους, και δεν στοχαζόμασθε πως η στιχουργία η Ιταλική, μάλιστα η Φραντζέζικη δεν είναι τίποτες συγκρινόμενη με την εδική μας»³⁵.

Ο **Ιωάννης Βηλαράς** (1771-1823) υπήρξε ο πρώτος και σημαντικότερος - μαζί με τον Αθανάσιο Χριστόπουλο (1772-1847) – από τους προεπαναστατικούς ποιητές, που διακρίθηκε ως ο θεμελιωτής της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας. Σπούδασε και άσκησε την ιατρική, χωρίς να εγκαταλείπει τις φιλολογικές μελέτες.

Το 1814 τύπωσε στην Κέρκυρα το ρηξικέλευθο έργο του *Η Ρομενηκη γλωσσα*, αφιερωμένο στον Σχολάρχη και από τους κορυφαίους διδασκάλους του Γένους Αθανάσιο Ψαλίδα (1767-1829). Το έργο αυτό, κατά την εκτίμηση του Ψαλίδα, αποσκοπούσε «να δηξη, οτη στη γλωσσα μας ξηγειτε κανής κε πηητικα κε φηλοσοφηκα»³⁶. Στον πρόλογο ο Βηλαράς εκθέτει παραστατικά τις γλωσσικές του απόψεις:

«Ενας ορεγονταν να μαθη το βιολη, κε εκραξε τον καλητερον τεχνητη για να διδαχτη με εντελια, κε κατα τους κανονας της τεχνης. Ο λαλητης προκομενος του εδηξε σ' οληγον κερο, κε μ' οφκολο τροπο να λαλαι πολη τεχνικα καμποσα μελη. Ο Μαθητης οσοσο

---

³⁵ Ο.π., σ. 114.

³⁶ Από επιστολή του Αθανασίου Ψαλίδα προς τον Νεόφυτο Δούκα, 6 Οκτωβρίου 1815. Στο: Ιωάννου Οικονόμου Λαρισαίου, *Επιστολαί διαφόρων Ελλήνων λογίων, ανωτάτων κληρικών, Τούρκων διοικητών, εμπόρων και εσαφίων (1759-1824)*, Μεταγραφή-παρακολούθηση-πρόλογος Γιάννης Α. Αντωνιάδης, Φιλολογική παρουσίαση Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1964, σ. 254. Αναδημοσίευση: Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ά., *Η δημοτικιστική αντίθεση στην κοραϊκή «μέση οδό»*, ό.π., σ. 107.

δεν εφχαρηστιονταν στο ηδιο του λαλημα, κε επαραπνονιονταν σηχνα του Δασκαλου του, πως αληθια το λαλημα του ηταν τεχνηκο, κε γιοματο πολημαθια, μονε αφτουνου δεν του εγγηνηταγε το αφτη μετ' εκηνη τη γληκαδα, οπου του επροξεναγαν η δοξαριες ενος Γητονα του, οπου καθε βραδη ελαταγε κατη κηνα τραγουδια τοσο νοστιμα, κε μελοδηκα, οπου τον ηφερναν σε απελπησια, πως δε θελα εφτανε να λαληση ποτε του κι' αφτος σαντ εκηνον. [...] Ο μαθητης εροτησε το γητονα, πως ημπορηγε να λαλαι, δηχος να κηταζη γραμενο εκηνο, οπου ελαταγε. Ο Γητονας του αποκρηθηκε, πως το εμαθενε προτα ακουοντας το, κιαπε το ελαληγε στο βιολη του. [...] Αποτ εκηνη την ορα ο Μαθητης δεν αργησε ν' απηκαση, πως η γληκαδα της μουσηκης δεν κρεμετε μητε απο κανονες, μητε απο τεχνη, μονε πως η γληκη κε αρμονηκη μουσηκη γενεται κανοντας κε τεχνη της ηδίας. [...] αφηκε σε μιαν ακρα την περησια πολημαθια του σοφου Δασκαλουτου, ακολουθησε τον ατεχνον τροπο του Γητονατου, κε σ' οληγον κερο εφτακε να νιοθη κι' ατος του χαρη στο λαλημα του, κι' οση τον ηκουγαν»³⁷.

Στο πολύ τολμηρό αυτό έργο ο Βηλαράς καταργούσε την ιστορική ορθογραφία και υιοθετούσε ένα σχέδιο γραφής με τη χρήση μόνο του «η», κατάργηση των διπλών γραμμάτων, των τόνων, πνευμάτων, διφθόγγων κ.λπ., καθιστάμενος έτσι εισηγητής της φωνητικής γραφής.

Ο Βηλαράς πίστευε ότι για να ξυπνήσει το Έθνος από το λήθαργο της πνευματικής δουλείας και αμάθειας, έπρεπε να καθιερωθεί σε όλα τα είδη του λόγου η δημοτική γλώσσα. Γι' αυτό εγκατέλειψε γρήγορα την ιδέα της φωνητικής γραφής, αλλά στάθηκε ακλόνητος στο θέμα της καθιέρωσης της γλώσσας του λαού. Σε ένα αλληγορικό διήγημά του με τίτλο «Ο Λογιώτατος ταξιδιώτης» υπεραμύνεται της «απλής» γλώσσας:

«Η απλή μας γλώσσα, Λογιώτατε, έχει αστέρευτους θησαυρούς από χάρες και νοστιμάδες· μόνη η πρόληψη, οπού εκυρίεψε και κυριεύει τον νουν εκείνων οπού έπρεπε να ξεθάφτουν αυτά τα πλούτη, τους έκαμε να την αμελήσουν και να την καταφρονέσουν,

---

³⁷ Ιωάννης Βηλαράς, *Η Ρομεηκη γλωσσα*, στο : Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ά., *Η δημοτικιστική αντίθεση...*, ό.π., σσ. 128-130.

δίχως κανένα δίκιο στον κόσμο. [...] Η μανία, ωστόσο, να θέλουν οι προκομμένοι αλλοιώτικη γλώσσα από την κοινή, για να ξηγιούνται, εμόλεψε όλα τα γένη στους καιρούς οπού εκοίτουσαν βαριά άρρωστα από την ανάγκη της αμάθειας· αφορμής οπού τους έκανε να φαντάζονται πως η προκοπή προέρχεται από λόγια οπού δεν απεικάζονται από όλους και όχι από ιδέες, και πως η διαφορά από σπουδαίον ως αμαθή είναι ο διαφορετικός τρόπος της ομιλίας και όχι η πλούσια και ταχτική ή η φτωχή και άταχτη παράσταση των ιδεών τους»³⁸.

Στο επιμύθιο του διηγήματος ο Βηλαράς συνοψίζει τις γλωσσικές του θέσεις και προφητεύει το γλωσσικό μέλλον:

«Χρειάζεται μια γλώσσα σε κάθε Γένος, για να γροικιέται. Η αληθινή γλώσσα ενού Γένου είναι η κοινή και συνηθισμένη σε όλους. Η γλώσσα πρέπει να ορθογράφεται και να συγγράφεται καθώς προφέρεται και μιλιέται. Τέλος, όσο δε λείψουν οι πρόληψες των λογιωτάτων, το Γένος δε βλέπει ποτέ του ημέραν!»³⁹.

Σε άλλο διήγημα του με τίτλο «Ο Λογιώτατος ή ο Κολοκυθούλης» ο Βηλαράς απαντάει στους γλωσσικούς οραματισμούς τόσο των κοραϊστών όσο και των αρχαϊστών, υποστηρίζοντας, πάλι με γραφικό τρόπο, ότι, οι κατασκευαζόμενες λέξεις δεν έχουν τη δύναμη να μεταμορφώνουν τα πράγματα και πως είναι πλέον ανάγκη, παραμονές της Επανάστασης, και οι «λογιώτατοι» να φανούν «άξιοι στο Γένος», συμβάλλοντας ουσιαστικά στο φωτισμό του:

«Άφησε αυτά τα κορακίστικα, παιδί μου, γιατί σε περιγελάν ο κόσμος. Αν ορέγεσαι ν' αποχτήσης υπόληψη και να φανής άξιος στο Γένος, αγωνίσου να φωτίσης το Γένος με συμβουλές και συγγράμματα σε γλώσσαν οπού να την απεικάζουν όλοι. Μη φαντάζεσαι να σε πάρουν για σοφόν, επειδή και καμώνεσαι να κρένης τη γλώσσα των προπατόρων σου, σε τρόπον οπού δε θέλα την απείκαζαν μητ' εκείνοι, αν την ήκουγαν από το στόμα σου. Αμ'

---

³⁸ Ιωάννης Βηλαράς, «Ο Λογιώτατος ταξιδιώτης», στο: Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ά., *Η δημοτιστική αντίθεση...*, ό.π., σσ. 140-142.

³⁹ Ο.π., σ. 143.

δε μου λες, παιδί μου, όταν λες το «ψωμί» *ψωμίον*, οπού από τούς Έλληνας ονομάζονταν «άρτος», μη παντεχαίνης να το λες ελληνικά; Το αγοράζεις φτηνότερο ή το τρως με περισσότερη νοστιμάδα; Φοβάσαι τάχα να ειπής το νερό *νερό*, οπού το λές *νηρόν*, κι οπού οι Έλληνες το 'λεγαν «ύδωρ», για να μη γένη λάδι; Μακάρι να είχαν τα λόγια τη δύναμη να μεταμορφώνουν τα πράγματα!»⁴⁰.

---

⁴⁰ Ιωάννης Βηλαράς, «Ο Λογιώτατος ή ο Κολοκυθούλης», στο: Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ά., *Η δημοτιστική αντίθεση...*, ό.π., σσ. 144-145.

1.3.3. Μέση οδός («Καθαρεύουσα»)

Ο **Ιώσηπος Μοισιόδαξ** (περ. 1725-1800) υπήρξε μαθητής του Ευγένιου Βούλγαρι στην Αθωνιάδα (1754-1755), μοναχός και ο πρώτος ίσως λόγιος που ασχολήθηκε με παιδαγωγικά ζητήματα⁴¹. Οπαδός του εμπειρισμού και της αισθησιοκρατίας του John Locke⁴² και γνώστης άλλων φιλοσοφικών ρευμάτων της εποχής του, σπούδασε στην Πάδοβα και τη Βιέννη και ύστερα δίδαξε στις παρίστριες ηγεμονίες⁴³. Το 1765 ανέλαβε τη διεύθυνση της περίφημης Σχολής του Ιασίου, όπου επιχείρησε να εφαρμόσει τη μέθοδο διδασκαλίας των αρχαίων από μετάφραση, αλλά το 1777 αναγκάστηκε να εγκαταλείψει ακόμα και την πόλη, εξαιτίας των αντιδράσεων που προκάλεσε. Εγκαταστάθηκε πρώτα στο Βουκουρέστι και μετά στη Βενετία, Τεργέστη και Βιέννη.

Το 1779 τύπωσε στη Βενετία την *Πραγματεία περί Παίδων Αγωγής ή Παιδαγωγία*, το πιο αξιόλογο παιδαγωγικό εγχειρίδιο της εποχής της Τουρκοκρατίας, που θεωρείται⁴⁴ ως ο πρώτος σύμβουλος των γονέων για την ανατροφή των παιδιών τους, καθώς και οδηγός των δασκάλων για την ηθική μόρφωση των παιδιών και τη διδασκαλία της γλώσσας:

«Η Παιδαγωγία είναι μία μέθοδος, ήτις ευθύνει το ήθος των παιδιών εις την ηθικήν αρετήν, και ήτις προδιαθέτει το πνεύμα των μαθητών εις τον έρωτα, εις την αντίληψην των μαθημάτων. Πόσον χρειάζεται μια μέθοδος τοιαύτη, το πράγμα γίνεται φανερόν και από την εναντίαν αυτής, την απαιδευσίαν »⁴⁵.

---

⁴¹ Βλ. σχετικά Νικολάου Αργ. Βοσαντζή, *Παιδαγωγικά ιδέαι Ιωσήπου του Μοισιόδακος*, εν Αθήναις 1941.

⁴² Εμμανουήλ Κριαράς, «Η “Παιδαγωγία” του Μοισιόδακος και η σχέση της με το παιδαγωγικό σύγγραμμα του Locke», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, τόμος XVII (1939-1943), Αθήναι 1944, σσ. 135-153 (=Γλωσσοφιλολογικά, Ύστερο Βυζάντιο – Νέος Ελληνισμός, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 8-27.

⁴³ Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ, Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.

⁴⁴ Α.Ε. Μέγα, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, ό.π., σ. 13-14.

⁴⁵ Ιώσηπος Μοισιόδαξ, *Πραγματεία περί Παίδων Αγωγής ή Παιδαγωγία*, Επιμέλεια, εισαγωγή και σημειώσεις Γρηγόρης Καραφύλλης, εκδ. Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης, Κοζάνη 1998, σ. 5.

Το 1770 τύπωσε στη Βιέννη την *Απολογία*⁴⁶, ως απάντηση στους κατηγορούς της εργασίας του στο Ιάσιο και το 1781 την *Θεωρία της Γεωγραφίας*. Παράλληλα, όπως έκαναν και άλλοι λόγιοι του Διαφωτισμού, μετέφρασε αρκετά φιλοσοφικά και επιστημονικά συγγράμματα, όπως την *Ηθική Φιλοσοφία* του L.A. Muratori (1761), την *Τριγωνομετρία* του André Tacquet κ.ά.

Στη *Θεωρία της Γεωγραφίας* εξηγεί τους λόγους για τους οποίους ο ίδιος προτιμούσε το «απλόν ύφος», από την αρχαϊζουσα της εποχής:

«Εγώ διά λόγους, τους οποίους επιφέρω, έκρινα να εξυφάνω την παρούσαν Συγγραφήν εν τω απλώ ύφει, σώζων όμως αεί τούς ωρισμένους όρους των πραγμάτων, οίτινες ήσαν εν χρήσει παρά τοις Αρχαίοις, και μεθαρμόζων αεί το απλούν ύφος επί το σεμνότερον, ή το ελάχιστον επί το πρεπωδέστερον τη ανά χείρας πραγματευομένη ύλη. Τρεις είναι οι λόγοι κυρίως, υπό των όποιων προαχθείς προέκρινα το απλούν ύφος από του ελληνικού. Ο πρώτος μεν είναι, διότι η σαφήνεια, οσάκις τα πράγματα εκτίθενται απλοϊκώς, προσλαμβάνει επίτασιν, ο δεύτερος δε, διότι τα πράγματα, εκτεθειμένα απλοϊκώς, γίνονται νοητά και αυτοίς τοις μη αψαμένοις Γραμματικής, ο τρίτος δε, διότι καλόν είναι τέλος ότι και οι Έλληνες αυτοί να γράφωσιν είτε περί των Επιστημών, είτε και περί πραγμάτων άλλων, εν τη τετριμμένη, εν τη κοινή διαλέκτω αυτών»⁴⁷.

Ο **Νικηφόρος Θεοτόκης** (1731-1800), φίλος και συμπατριώτης του Ευγένιου Βούλγαρι, σπούδασε στη Μπολώνια και την Πάδοβα μαθηματικά και φυσικά. Συμπλήρωσε τις σπουδές του στη Λειψία. Άρχισε τη σταδιοδρομία του ως ιερομόναχος και στα κηρύγματά του μιμήθηκε την απλούστερη γλώσσα του Μηνιάτη. Έγινε μητροπολίτης Φιλαδελφείας και αργότερα (1779), διαδεχόμενος το Βούλγαρι, Σλαβινίου και Χερσώνος της Ουκρανίας. Το 1786 ανέλαβε την Αρχιεπισκοπή Αστραχανίου, προσκαλώντας στη «φιλόξενη Ρωσία» μεγάλο ρεύμα Ελλήνων μεταναστών, όπου συγκροτήθηκαν και

---

⁴⁶ Ιώσηπος Μοισιόδαξ, *Απολογία*, Επιμέλεια Άλκης Αγγέλου, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΣΠ 35, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1992.

⁴⁷ *Θεωρία της Γεωγραφίας*, συντεθείσα υπό Ιωσήπου Μοισιόδακος, εν τη Ουιέννη της Αουστρίας 1781, σ. Χ.

έφτασαν σε ακμή πλήθος σπουδαίες ελληνικές παροικίες. Το 1792 αποσύρθηκε σε μοναστήρι της Μόσχας, όπου έμεινε ως το θάνατό του.

Αξιόλογη υπήρξε η μέριμνα του Θεοτόκη και για την παιδεία, την οποία εκδήλωσε είτε ως διδάσκαλος στο «Κοινόν Φροντιστήριο» της Κέρκυρας (1759) και ως σχολάρχης της Ακαδημίας Ιασίου (1764), είτε ως συγγραφέας σημαντικών εκπαιδευτικών βιβλίων (φυσικής, μαθηματικών και γεωγραφίας)⁴⁸.

Ο Θεοτόκης ήταν δεινός εκκλησιαστικός ρήτορας και οι λόγοι του έκαναν μεγάλη εντύπωση στο ακροατήριό του. Το 1766 τύπωσε στη Λειψία το έργο του *Λόγοι εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν...* Στον πρόλογο του βιβλίου «Εις τον φιλάρετον και φιλομαθή αναγνώστην», όπου ο Θεοτόκης εξηγεί τους λόγους για τους οποίους τύπωσε το βιβλίο, προβαίνει και στη διαπίστωση πως το έργο των Πατέρων της Εκκλησίας, καθώς ήταν διατυπωμένο στην «ελληνική διάλεκτο», δεν μπορούσε να έχει ευρεία απήχηση και συνεπώς υπήρχε ανάγκη η εκκλησιαστική Γραμματεία να γράφεται εφεξής στην «κοινή γλώσσα», την οποίαν καταλαβαίνουν όλοι οι Έλληνες:

«[...] Όσον πλουτούμεν λόγων Ευαγγελικών συγγραφέντων εις την Ελληνικήν διάλεκτον παρά των Θεοφόρων Πατέρων, τόσον υστερημένοι είμεσθεν από λόγους συνθεμένους εις την κοινήν ταύτην γλώσσαν, η οποία την σήμερον πολιτεύεται, και την οποίαν όλοι κοινώς οι ομογενείς Έλληνες, καταλαμβάνουσι»⁴⁹.

Οι λόγοι του διακρίνονται για το επιμελημένο ύφος και την απλή και ζωντανή γλώσσα στην οποία είναι γραμμένοι. Το παράδειγμα προέρχεται από τον λόγο του «Περί της των παιδων ανατροφής»:

«Επειδή λοιπόν, ω γονείς, και η σωτηρία, και η απώλεια των τέκνων σας από λόγου σας όλη κρέματα, ακούσετέ μου να σας συμβουλευίσω

---

⁴⁸ Βλ. σχετικά Ζωή Μουρούτη-Γκενάκου, *Ο Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800) και η συμβολή αυτού εις την Παιδείαν του Γένους*, Διατριβή επί διδακτορία, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Αθήνα 1979.

⁴⁹ *Λόγοι εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν, μετά και τινων πανηγυρικών, επιφωνηματικών και επιταφίων*, συντεθέντες μεν, και εκφωνηθέντες παρά Νικηφόρου Ιερομονάχου Θεοτόκη, του Κερκυραίου ... εν Λειψία της Σαξονίας 1766. Απόσπασμα στο: Βασιλείου Τατάκη (επιμ.), *Σκούφος, Μηνιάτης, Βούλγαρις, Θεοτόκης*, Βασική Βιβλιοθήκη 8, εκδ. Αετός Α.Ε., Αθήναι 1953, σσ. 252-253.

συμβουλήν ωφέλιμον, και αληθινήν. Δεν πρέπει μηδέ να αγωνίζεσθε, μηδέ να κοπιάζετε τόσον πολύ, δια να αποκτήσετε των υιών σας, και των θυγατέρων σας, αγρούς και αμπελώνας, οικίας και αργύρια, και πολλά αποκτήματα, διατί ανίσως γένουν κακοπροαίρετοι, και κακοί, αυτά τίποτες δεν τους ωφελούν, όλα τα αφανίζουσιν εις ολίγον διάστημα καιρού»⁵⁰.

Με τον καιρό ο Θεοτόκης μετέβαλε τις γλωσσικές απόψεις του. Στο *Κυριακοδρόμιον* (Μόσχα 1796) εκθέτει την προτίμησή του προς την «καθαρεύουσαν», όπως πρώτος αυτός ονόμασε τη γλωσσική μορφή της ελληνικής, η οποία, καθώς είναι απλή και απαλλαγμένη από ξενισμούς και ιδιωτισμούς, προσεγγίζει την αρχαία γλώσσα:

«Διάλεκτον δε μετήλθομεν ουκ αυτήν επ' ακριβές την των προπατόρων ημών, την νυν μη υπό πάντων εντελώς κατανοουμένην· ίνα μη όπερ θεραπεύσαι σπεύδομεν, τούτο αυτό πάλιν επεισάξωμεν της ακαταληψίας το νόσημα· αλλ' ουδέ αυτήν την εν τη αγορά και εν ταις τριόδοις υπό των χυδαίων λαλουμένην. Αύτη μεν γαρ διά τα από της φθοράς τραύματα, και διά τας παρεισενεχθείσας ξενικάς λέξεις, και διά τα άλλα αυτής ελαττώματα ανεπιτήδειός εστι προς πάσαν μεν σοφής πραγματείας συγγραφήν, εξόχως δε προς την των θείων λόγων διασάφησιν, άτε δή σμικρύνουσα την μεγαλοπρέπειαν, και ταπεινούσα το ύψος, και περικείρουσα την ακριβή των εν αυτοίς νοημάτων έκφρασιν· άλλην δε τινα επιτηδεύθημεν, καθαρεύουσαν όσον οίόν τε, όπερ εστίν όσον ουκ αφαιρεί την κατάληψιν, των της δυσμορφίας ελαττωμάτων, και τη Ελληνίδι εγγίζουσιν, απλουστέραν δε, και τοις των Ελλήνων παισί καταληπτήν και ευχώρητον»⁵¹.

---

⁵⁰ *Λόγοι εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν...*, στο: Βασιλείου Τατάκη (επιμ.), *Σκούφος, Μηνιάτης, Βούλγαρις, Θεοτόκης*, ό.π., σ. 279.

⁵¹ *Κυριακοδρόμιον ήτοι Ερμηνεία και μετ' αυτήν ηθική ομιλία εις το κατά πάσαν Κυριακήν εν ταις Αγίας των Ορθοδόξων Εκκλησίαις αναγνωσκόμενον Ευαγγέλιον*, συνταχθέν υπό του Πανιερωτάτου Αρχιεπισκόπου Νικηφόρου του πρώην Ασραχανίου και Σταυρουπόλεως ... τόμος Α', εν Μόσχα 1796, Πρόλογος.

Ο **Αδαμάντιος Κοραής** (1748-1833) είναι αναμφισβήτητα η κορυφαία πνευματική φυσιογνωμία στο χώρο της νεοελληνικής παιδείας. Το έργο και η εθνική προσφορά του αποδείχτηκαν ανυπολόγιστης αξίας και σημασίας για την πνευματική και εθνική αναγέννηση των υπόδουλων Ελλήνων· και όχι μόνο. Ο Καθηγητής Γεώργιος Μπαμπινιώτης εκτιμά την προσωπικότητα του Κοραή ως «πνευματική φυσιογνωμία ασυνήθιστης εμβέλειας, πολύ πάνω από τα μέτρα των περισσοτέρων πνευματικών προσωπικοτήτων όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά και της λοιπής Ευρώπης της εποχής του»⁵².

Από το 1782, που αρχίζει τις σπουδές του στο Montpellier και από την οριστική εγκατάστασή του στο Παρίσι (1788), ο Κοραής μυήθηκε στις ιδέες του Διαφωτισμού, χωρίς ωστόσο να τον υιοθετήσει στο σύνολό του. Είναι τα χρόνια που στην Ευρώπη αναζωπυρώνεται και το ενδιαφέρον για τις κλασικές σπουδές και ο Κοραής «συνδέει αναπόσπαστα στη συνείδησή του τα κλασικά γράμματα και την ελευθερία»⁵³. Έτσι, προκειμένου να συντελέσει στην ανάκτηση της ελευθερίας του Γένους, αποφάσισε να αφοσιωθεί στα ελληνικά γράμματα και άρχισε το πολύμοχθο συγγραφικό και εκδοτικό έργο της αρχαίας γραμματείας. Παράλληλα εργάστηκε με ζήλο για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής παιδείας, κάνοντας ρηξικέλευθες προτάσεις και υποδείξεις για τη μετάκληση διδασκάλων, την ίδρυση σχολείων, την υιοθέτηση ευρωπαϊκών διδακτικών μεθόδων, τη συγγραφή ή την εισαγωγή κατάλληλων εκπαιδευτικών βιβλίων κ.λπ.

Όπως ήταν επόμενο, τον απασχόλησε, πρώτιστα μάλιστα, και το ζήτημα της ελληνικής γλώσσας⁵⁴. Τη γλώσσα ο Κοραής δεν την είδε απλώς ως κατάλληλο και ενιαίο εκφραστικό όργανο, βάσει του οποίου θα γινόταν η μετάδοση των φώτων και η «μετακένωσις» των επιστημών και των άλλων ευρωπαϊκών πολιτιστικών επιτευγμάτων.

---

⁵² Γεώργιος Μπαμπινιώτης, «Αδαμάντιος Κοραής, Ο μεγάλος στοχαστής της ελληνικής γλώσσας», *Ελληνική γλώσσα, Παρελθόν-παρόν-μέλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994, σ. 42.

⁵³ Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σ. 335.

⁵⁴ Για τις γλωσσικές θέσεις του χαρακτηριστική είναι μια σημαντική επιστολή προς τον φίλο του Αλέξανδρο Βασιλείου, την οποία προτάσσει ως πρόλογο της έκδοσης των *Αιθιοπικών* του Ηλιοδώρου (Παρίσι 1804), και οι *Αυτοσχέδιοι στοχασμοί περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσας* (Προλεγόμενα στην έκδοση των *Βίων Παραλλήλων* του Πλουτάρχου, Παρίσι 1809-1814).

Ο Κοραής θεώρησε τη γλώσσα ως **εθνική υπόθεση** και αυτή η εκτίμηση καθόρισε την όλη στάση του απέναντι σ' αυτήν:

«[...] ολοκλήρου τινός έθνους ο χαρακτήρ από την γλώσσάν του γνωρίζεται»⁵⁵.

Πήρε, κατ' αυτόν τον τρόπο, εδραία θέση απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα, που αποτελούσε τότε πεδίο σφοδρών αντιπαραθέσεων και αντεγκλήσεων μεταξύ των λογίων και τους είχε διχάσει σε δυο αντίθετα και αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Ο Κοραής αναζήτησε τη συμβιβαστική «μέση οδό», ανάμεσα στον αρχαϊσμό και το «χυδαϊσμό», δίνοντας στον όρο αυτό την έννοια της σταδιακής φθοράς, που υπέστη η ελληνική γλώσσα μέχρι τα χρόνια εκείνα.

Στις απαρχές των γλωσσικών προβληματισμών του (1788) ο Κοραής φαίνεται να δηλώνει την προτίμησή του στην αρχαία γλώσσα. Δεν παρέβλεπε όμως το γεγονός ότι η επαναφορά της ήταν πρακτικά αδύνατη:

«Επιθυμητόν ήτο βέβαια να κανονίσωμεν την κοινήν ημών διάλεκτον απαραλλάκτως κατά τους κανόνας της ελληνικής, άλλ' [...] αυτό είναι αδύνατον»⁵⁶.

Επιπλέον έκρινε ότι ο επιθυμητός σκοπός του, δηλαδή ο φωτισμός του Γένους και μάλιστα του αμόρφωτου λαού, μπορούσε να επιτευχθεί καλύτερα και ταχύτερα μόνο αν ακολουθηθεί η περίφημη «μέση οδός». Έτσι τη συστήνει ρητά (1804) στο φίλο του Αλέξανδρο Βασιλείου:

«[...] παρακαλώ σε, αν αγαπάς το γένος, να μετριάζης εις τους Ελληνισμούς και να προπατής πάντοτε την μέσην οδόν [...]»⁵⁷, αλλά και σε κάθε ευκαιρία που του προσφερόταν (1812), γράφοντας ή

---

⁵⁵ Αδαμάντιος Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1804 των *Αιθιοπικών* του Ηλιοδώρου (Επιστολή προς τον Αλέξανδρο Βασιλείου), τώρα στον τόμο *Αδαμάντιου Κοραή, Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, Και η αυτοβιογραφία του*, Πρόλογος Κ.Θ. Δημαρά, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986, σ. 52.

⁵⁶ Αδαμάντιος Κοραής, Επιστολή προς τον Δημήτριο Λώτο, 15 Ιανουαρίου 1788, *Αλληλογραφία*, τόμ. Α' (1774-1798), εκδ. Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1964, σ. 94. Βλ. και του ίδιου *Προλεγόμενα...*, ό.π., σσ. 42 και 502.

⁵⁷ Αδαμάντιος Κοραής, Επιστολή προς τον Αλέξανδρο Βασιλείου, 9 Οκτωβρίου 1804, *Αλληλογραφία*, τόμος Β' (1799-1809), εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1966, σ. 201.

μεταφράζοντας, ο Κοραής παρήγγελλε:

«[...] την μέσην οδόν της γλώσσης πρέπει να πατήσωμεν, διά να μεταδώσωμεν εις τους απαιδεύτους, αν έχωμέν τι καλόν, και να δώσωμεν εις τους σοφούς αφορμήν να μεταδώσωσι καλήτερα. Αλλά την μέσην οδόν εκείνος μόνος είναι καλός να πατήση, όστις εξέτασεν ακριβώς την κατάστασιν της γλώσσης του»⁵⁸.

Έγινε κατ' αυτόν τον τρόπο υποστηρικτής της «κοινής γλώσσης» και άσκησε κριτική εναντίον των αρχαϊστών, που επιχειρούσαν να καθιερώσουν ως επίσημη γλώσσα του Έθνους την αρχαϊζουσα:

«[...] εις ποίαν δεινήν άγνοιαν και πλάνην ευρίσκονται, όσοι διά την ατέλειαν της κοινής γλώσσης προτιμώσι να γράφωσιν Ελληνικά, ήγουν εις γλώσσαν, ήτις έπαυσε προ πολλού να λαλήται, και εις την οποίαν, και όταν ακόμη ελαλείτο, ήσαν τόσον ολίγοι οι γράφοντες καλώς. Αυτοί νομίζουσι ότι να γράφη τις Ελληνικά, αρκεί να συντάσση τα ρήματα και τας προθέσεις με τας αυτάς ονομαστικάς πτώσεις, με τας οποίας τα εσύντασσαν οι παλαιοί, [...] ουδ' εσυλλογίσθησαν ποτέ ούτε σκέψιν ουδεμίαν έκαμαν εις το λεκτικόν μέρος της γλώσσης, ήγουν εις την εκλογήν των ονομάτων, και μάλιστα την ευάρμοστον αυτών θέσιν και τάξιν προς άλληλα»⁵⁹.

Επισήμανε ακόμα ότι με την απαξίωση της νεότερης, ομιλούμενης γλώσσας η γλωσσική κατάσταση χειροτέρευε, επειδή ούτε και η αρχαία δεν ήταν δυνατόν να γράφεται πια σωστά. Πίστευε, εντούτοις, ότι και η νέα γλώσσα έπρεπε να δεχθεί βελτιώσεις, ώστε να φτάσει σε κάποια τελειότητα:

«Ηύξησε την άγνοιαν ταύτην και της παλαιάς και της νέας γλώσσης, η επικρατήσασα έως τώρα κακή και διεστραμμένη συνήθεια να καταφρονώμεν την νέαν, την οποίαν μόνην είναι δυνατόν να φέρωμεν εις τελειότητα, γράφοντες εις την παλαιάν, την οποίαν, αν και μυριάκις περισσότερον ενοούμεν, δεν είναι τρόπος να γράψωμεν εντελώς, καθώς εγράφετο εις τους ευτυχείς χρόνους της Ελλάδος. Καιρός είναι να ελευθερωθώμεν από ταύτην την πρόληψιν

---

⁵⁸ Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα ...*, ό.π., σ. 498. Βλ. και του ίδιου Επιστολή προς τον Αλέξανδρο Βασιλείου, 27 Νοεμβρίου 1803, *Αλληλογραφία*, τόμ. Β' (1799-1809), ό.π., σ. 116.

⁵⁹ Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα ...*, ό.π., σ. 239.

[...]»⁶⁰.

Ουσιαστικά δημοκρατικό πνεύμα και συστηματικός μελετητής της εξέλιξης της γλώσσας, ο Κοραής επιθυμούσε στη διαμόρφωση της «κοινής γλώσσας» να μετέχει «το έθνος όλον». Αυτό όμως δεν σήμαινε για τον Κοραή ούτε τυχαίο μετασχηματισμό της γλώσσας, ούτε αδιαφορία γι' αυτήν. Προϋπέθετε τη διαρκή μέριμνα, επαγρύπνηση και καθοδήγηση του λαού. Ο ίδιος αποδεχόταν ασφαλώς την απαίτηση να γίνονται κατανοητά από το λαό όσα έγραφαν οι «σπουδαίοι», αλλά ταυτόχρονα πρόβαλλε και την ανάγκη εξύψωσης της γλωσσικής παιδείας του λαού, ώστε να μπορεί να προσεγγίζει το επίπεδο των μορφωμένων:

«Όταν λέγω, ότι από την γλώσσαν μετέχει το έθνος όλον με δημοκρατικήν ισότητα, δεν νοώ ότι πρέπει ν' αφήσωμεν την μόρφωσιν και δημιουργίαν αυτής εις την οχλοκρατικήν φαντασίαν των χυδαίων. [...] Εάν δεν μας πρέπει η τυραννική προσταγή, "Ούτω θέλω να λαλής," έχομεν εξάπαντος το δίκαιον της αδελφικής συμβουλής, "Ούτω πρέπει να λαλώμεν". Γράφομεν, ήθελεν ειπείν τις, διά τους αμαθείς, και πρέπει να συγκαταβαίνωμεν εις την κατάληψιν αυτών· αλλά μόνοι οι σπουδαίοι χρεωστούν να συγκαταβαίνωσιν εις τους αμαθείς; μη δεν έχουν κ' εκείνοι χρέος να συναναβαίνωσιν ολίγον με τους σπουδαίους;»⁶¹.

Βασική θέση στο γλωσσικό σύστημα του Κοραή⁶² κατείχε η μητρική γλώσσα των Ελλήνων, εκείνη «την οποίαν εθηλάσαμεν με το γάλα». Αυτήν όφειλαν οι Έλληνες, ασκούμενοι παράλληλα και συνεχώς στη βελτίωση και τη διόρθωσή της, να την αναβαθμίσουν και να την καταστήσουν μέσον έκφρασης ιδεών και επικοινωνίας:

«πρέπει να γυμναζώμεθα εξαιρέτως να καλλύνωμεν και να διορθώνωμεν όσον είναι δυνατόν την γλώσσαν, την οποίαν εθηλάσαμεν με το γάλα, και εις μόνην την οποίαν εσυνειθίσαμεν να

---

⁶⁰ Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα ...*, ό.π., σσ. 39-40.

⁶¹ Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα ...*, ό.π., σσ. 50-51.

⁶² Βλ. σχετικά Κωνσταντίνος Δ. Μαλαφάντης, «Απόψεις του Αδαμάντιου Κοραή για τη διδασκαλία της γλώσσας», *Η Παιδαγωγική του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2001, σσ. 45-63.

εξηγώμεν ό,τι συλλογιζόμεθα: [...] ημείς έχομεν χρείαν μεγάλην να γράφωμεν εις την γλώσσαν, εις την οποίαν και νοούμεν, εάν θέλωμεν και τα νοήματα της ψυχής ημών να κανονίσωμεν και την γλώσσαν ικανήν να τα εκφράζη να καταστήσωμεν»⁶³.

Βέβαια η γλώσσα του λαού δεν έπρεπε να αφηθεί ακανόνιστη και ασύντακτη με λεξιλόγιο βαρβαρικό και «χυδαϊκό», αλλά έπρεπε να καθαριστεί από τις ξένες λέξεις με την αντικατάστασή τους⁶⁴ και να διορθωθεί, με την καθιέρωση γραμματικοσυντακτικών κανόνων και την ενεργοποίηση παλαιότερων ελληνικών ή και αρχαίων λέξεων:

«Διόρθωσιν ονομάζω της γλώσσης, όχι μόνον τον μετασχηματισμόν διαφόρων βαρβαρομόρφων λέξεων και συντάξεων, αλλά και την φυλακήν πολλών άλλων, τας οποίας ως βαρβάρους σπουδάζουν να εξορίσωσιν από την γλώσσαν, όσοι μετά προσοχής δεν ερεύνησαν την φύσιν της γλώσσης»⁶⁵.

Στα πλαίσια της τακτικής διόρθωσης της γλώσσας και όσον αφορά το γράψιμο, ο Κοραής συνιστούσε στους λογίους συγγραφείς «προσοχή και μελέτη». Ο «καθαρός» θα έπρεπε να γίνει σιγά-σιγά και με πολλή προσοχή. Το ίδιο μεθοδικά θα έπρεπε να γίνει και ο εμπλουτισμός της γλώσσας με νέο λεξιλόγιο. Και εκφράζει τη βεβαιότητα πως σε λίγον καιρό λέξεις και φράσεις διατυπωμένες με σωστό τρόπο, θα περνούσαν από τα βιβλία των συγγραφέων, των «νομοθετών της γλώσσης», στο στόμα του λαού:

«Γράφε μετά προσοχής και μελέτης· εκρίζωσον από την γλώσσαν τα ζιζάνια της χυδαιότητος, όχι όμως όλα πάραυτα με την δίκηλλαν, αλλά με την χείρα και κατά μικρόν εν οπίσω τού άλλου· στείρε εις αυτήν τα Ελληνικά σπέρματα, αλλά και αυτά με την χείρα, και όχι με τον σάκκον. Και θέλεις απορήσειν πώς εις ολίγον καιρόν και αι λέξεις και αι φράσεις σου επέρασαν από το βιβλίον εις του λαού τα στόματα. Οι λογίοι άνδρες του έθνους είναι φυσικά οι νομοθέται της γλώσσης, την οποίαν λαλεί το έθνος· αλλ' είναι (πάλιν το λέγω) νομοθέται δημοκρατικού πράγματος. Εις αυτούς ανήκει η

---

⁶³ Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα ...*, ό.π., σ. 41.

⁶⁴ Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα ...*, ό.π., σσ. 136-137 και 499-500.

⁶⁵ Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα ...*, ό.π., σ. 36.

διόρθωσις της γλώσσης, αλλ' η γλώσσα είναι κτήμα όλου του έθνους, και κτήμα ιερόν. Όθεν πρέπει να ανακαινίζεται με ευλάβειαν και ησυχίαν, καθώς ανακαινίζονται τα ιερά των θεών, και όχι με την θορυβώδη και τυραννικήν αυθάδειαν, με την οποίαν υψώθη της Βαβέλ ο πύργος»⁶⁶.

Ο Κοραής πρόβαλε και υπερασπίστηκε τις γλωσσικές απόψεις του με άκαμπτη σταθερότητα και μαχητικότητα, γεγονός που τον οδήγησε συχνά σε προσωπικές έριδες με γλωσσικά αντιφρονούντες λογίους. Κυριότεροι αντίπαλοί του, απ' την πλευρά των αρχαϊστών υπήρξαν ο Ηπειρώτης σχολάρχης Νεόφυτος Δούκας (περ. 1760-1845) με τον πνευματικό κύκλο του (Δημήτριος Δάρβαρις, Στέφανος Κομμητάς) και ο Αθηναίος λόγιος Παναγιώτης Κοδρικάς (1762-1827), μαθητής του Λάμπρου Φωτιάδη (1752-1805), μεγάλου διδασκάλου του αρχαϊσμού και σχολάρχη της Αυθεντικής Ακαδημίας του Βουκουρεστίου. Από την πλευρά των δημοτικιστών, αντίπαλοι του Κοραή στάθηκαν, με το έργο και τη διδασκαλία τους, οι Δανιήλ Φιλιππίδης, Γρηγόριος Κωνσταντάς και οι ποιητές Αθανάσιος Χριστόπουλος και Ιωάννης Βηλαράς. Στον κοραϊκό πνευματικό κύκλο συμπεριλαμβάνονταν πολλοί επιφανείς λόγιοι: Άνθιμος Γαζής, Νεόφυτος Βάμβας, Κωνσταντίνος Κούμας, οι αδελφοί Κωνσταντίνος και Στέφανος Οικονόμος, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Θεόφιλος Καΐρης, Κωνσταντίνος Κοκκινάκης κ.ά.

Ο **Κωνσταντίνος Μ. Κούμας** (1777-1836) ανήκει στον πνευματικό κύκλο του Κοραή και υπήρξε από τους πιο ένθερμους και πιστούς οπαδούς του. Εφάρμοσε πιστά τη γλωσσική θεωρία του Κοραή, αλλά και πραγματοποίησε την επιθυμία του για τη «μετακένωση» των επιστημών, με τη συγγραφή και μετάφραση πολλών και αξιόλογων διδακτικών εγχειριδίων.

Ο Κούμας εργάστηκε ως δάσκαλος στα σχολεία της Λάρισας, της Τσαρίτσανης και των Αμπελακίων. Το 1804 πήγε στη Βιέννη, όπου σπούδασε φυσικομαθηματικές επιστήμες και φιλοσοφία, αλλά και συνήψε φιλικούς δεσμούς με εξέχουσες προσωπικότητες της γερμανικής διανόησης. Ταξιδεύοντας συχνά, συνδύασε τον εγκυκλοπαιδισμό των φιλοσόφων του Διαφωτισμού, τη γνώση των επιστημών που επρόκειτο να «μετακενώσει» και

---

⁶⁶ Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα ...*, ό.π., σσ. 51-52.

την αγάπη για την κλασική παιδεία⁶⁷.

Το 1809 κλήθηκε από προοδευτικούς εμπόρους της Σμύρνης κι ανέλαβε ως σχολάρχης τη διεύθυνση του εκεί νεοσύστατου Φιλολογικού Γυμνασίου (με τη βοήθεια και του Κωνσταντίνου Οικονόμου), που εκπροσωπούσε το εκπαιδευτικό πνεύμα του Διαφωτισμού και για το λόγο αυτόν βρισκόταν σε διαρκή αντίθεση με τη συντηρητική Ευαγγελική Σχολή. Εκεί ο Κούμας έμεινε ως το 1813, πραγματοποιώντας υποδειγματικές διδασκαλίες και εφοδιάζοντας το σχολείο με όλα τα όργανα φυσικής και χημείας που χρησιμοποιούσαν τα σχολεία της Ευρώπης. Δίδαξε επίσης στη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη και στη Γερμανία.

Στις γλωσσικές θέσεις του είναι φανερή η επίδραση του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και ο ασπασμός της θεωρίας του Κοραή για τον καθαρισμό και τη διόρθωση της γλώσσας:

«Το κυριώτατον, το αναγκαιότατον, το ουσιωδέστατον μέρος της ανθρωπίνης φύσεως, χωρίς του οποίου δεν ηθέλαμεν έχειν καμμίαν από τ' άλογα ζώα διαφοράν, ουδ' ήθελαν φανήν όλα ταύτα τα εξαίσια έργα του ανθρώπου, τα οποία του επιβεβαιώνουσι δικαίως την υπέρ όλην την αισθητήν κτίσιν υπεροχήν, είναι η Γλώσσα· διά τούτο αποφασίσαντες η νέα Ελλάς να εξετάσωμεν κατ' ολίγον την μερικωτέραν ημών γλώσσαν, την συγγένειαν αυτής προς την παλαιάν, και την κάθαρσιν και διόρθωσιν της ομιλουμένης, είναι αναγκαίον να ερευνήσωμεν και την καθολικωτέραν, από την οποίαν εκπηγάξει πάσα μερική παντός της γης έθνους γλώσσα»⁶⁸.

Στο βιβλίο του *Σύνοψις Φυσικής*, που τύπωσε στη Βιέννη το 1812, εκτίθενται επίσης πολύ ενδιαφέρουσες απόψεις για την κοινή ομιλούμενη

---

⁶⁷ Για τις φιλοσοφικές επιδράσεις που δέχτηκε ο Κούμας, καθώς και για το έργο του βλ. α) Αθανασία Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, «Η αισθητική θεωρία του Κ.Μ. Κούμα», *Νεοελληνική Φιλοσοφία, Πρόσωπα και Θέματα*, εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1993, σσ. 79-120 και β) Φωτεινή Τσιρίκογλου-Λαγούδα, *Ο Θεσσαλός λόγιος-παιδαγωγός του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Κωνσταντίνος Μ. Κούμας, Η ζωή - το έργο του - οι ιδέες του*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997.

⁶⁸ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Επιστολή προς Φραγκίσκον Κ. Μαύρον (Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, τ. Α', Βιέννη 1818, σσ. γ'-ξβ'), Προλεγόμενα, ερμηνευτικό υπόμνημα και ευρετήρια Νίκου Ψημμένου, εκδ. Διονυσίου Ν. Καραβία, Αθήνα 1980, σ. μ'.

γλώσσα. Κάθε επιστήμη, υποστήριζε ο Κούμας, για να γίνει κατανοητή και να διαδοθεί σε όσους «φιλομαθείς» την επιθυμούν, έπρεπε απαραίτητως να γράφεται «εις γλώσσαν την οποίαν λαλεί και καταλαμβάνει το έθνος όλον». Υποστήριζε ακόμα ότι «έθνος δεν εμπορεί να ονομασθή, όταν δεν έχη γλώσσαν καταλαμβανομένην απ' όλα του έθνους τα πρόσωπα».

Ας προσέξουμε, στις θέσεις που διατυπώνει ο Κούμας, ότι τη μορφή της γλώσσας πρέπει να την κανονίζουν οι «πεπαιδευμένοι και σοφοί άνδρες» («νομοθέτας της γλώσσης» ονόμαζε τους ίδιους ο Κοραής) και φυσικά την επισήμανση της ανάγκης για καθαρό, διόρθωση και αναβάθμιση της ομιλούμενης γλώσσας, απόψεις που ταυτίζονται απόλυτα με εκείνες που διατύπωσε λίγο νωρίτερα ο Κοραής:

«Διά να γείνη δε το καλόν κοινότερον, και να μεταδοθή αληθώς η μάθησις των Φυσικών ακροαμάτων και εις τους, όσοι παρά τους μαθητάς, τα επιθυμούσι φιλομαθείς, ως προείπα, ανάγκη ήτο να γραφή εις γλώσσαν, την οποίαν λαλεί και καταλαμβάνει το έθνος όλον. Τοιαύτην δε εννοώ, της οποίας την μεν ύλην δίδουσιν αυτά τα στόματα του λαλούντος έθνους, το δε είδος και την μορφήν καταρτίζει και τελειοποιεί των πεπαιδευμένων και σοφών ανδρών ο όμιλος με την στάθμην της ορθής κρίσεως, και τους κανόνας της παλαιάς ημών γλώσσης, εξορίζων μεν παν βάρβαρον και αλλοεθνές, αντ' αυτών δε εισάγων τα οικεία και συγγενικά, θεραπεύων δε και διορθώνων τα καταπληγωμένα και διεστραμμένα. Τοιαύτη γλώσσα, όταν εκφράζη πράγματα γνωστά, καταλαμβάνεται από πάσαν τάξιν ακροατών, και ενταυτώ ευφραίνει και την τάξιν των ελλογιμωτέρων»⁶⁹.

---

⁶⁹ *Σύνοψις Φυσικής, εις χρήσιν των πρωτοπείρων μαθητών του Φιλολογικού της Σμύρνης Γυμνασίου*, υπό Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, εν Βιέννη της Αυστρίας, τυπογρ. Ι.Β. Σβεκίου, 1812, σσ. ε'-στ', κ' και κβ'.

1.3.4. Συμπεράσματα

1. Η μακρά παράδοση της αντίθεσης ανάμεσα στη γραπτή αττικίζουσα και την κοινή ομιλουμένη, που σημειώθηκε ήδη και στο απώτερο παρελθόν, επανεμφανίστηκε ως γλωσσική διαμάχη μεταξύ των αρχαϊστών και των οπαδών της κοινής γλώσσας στα μέσα του 18ου αιώνα και συνέπεσε με την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και της τάσης των λογίων να εργασθούν για την παιδεία τού, κατά το πλείστον, αγράμματου λαού.

2. Το γλωσσικό ζήτημα αποτέλεσε και ιδεολογικό πεδίο, στο οποίο έλαβαν χώρα σοβαρές αντιπαραθέσεις ιδεών και συμπεριφορών σε μια κρίσιμη φάση έναρξης της ανάπτυξης και διαμόρφωσης της νεοελληνικής κοινωνίας.

3. Η συνύπαρξη και συλλειτουργία της ελληνικής γραμματείας και ιερών κειμένων (στην εκκλησιαστική πράξη) για πολλούς αιώνες, καθόρισε και την εκπαιδευτική και σχολική ύλη. Την ιδιότυπη αυτή εκπαιδευτική ύλη (θύραθεν και χριστιανική) και η Εκκλησία⁷⁰ περιέβαλε με το κύρος της, γιατί ικανοποιούσε τις αρχές και τις ανάγκες της, ενώ επαρκούσε αυτή και για τις στοιχειώδεις εκπαιδευτικές απαιτήσεις της εποχής εκείνης.

4. Από την άλλη μεριά κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας το χάσμα μεταξύ της γραπτής και της προφορικής γλώσσας έγινε μεγαλύτερο. Σ' αυτό συνέβαλε η αναπόφευκτη απαιδευσία του μεγαλύτερου μέρους του λαού. Εξάλλου είχε παρεισφρήσει στο λεξιλόγιο των Ελλήνων μεγάλος αριθμός ξένων λέξεων (τούρκικων κ.ά.) και η γλώσσα με τον καιρό, σύμφωνα με τη μάλλον υπερβολική κρίση ορισμένων, «βαρβαρώθηκε». Εντούτοις πολλοί λόγιοι εξακολουθούσαν να γράφουν τα βιβλία τους στην αρχαία γλώσσα, ακατάληπτη από τον αμόρφωτο λαό, και παράλληλα να κηρύσσουν (οι άνθρωποι της Εκκλησίας) σε απλούστερη γλώσσα.

---

⁷⁰ Για τη συμμετοχή ή την υποκίνηση εχθρικών ενεργειών της Εκκλησίας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εναντίον των εκπροσώπων και των οπαδών του κινήματος του Διαφωτισμού, αλλά και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων («Φιλολογικόν Γυμνάσιον» Σμύρνης) βλ. α) Φίλιππος Ηλιού, *Κοινωνικοί Αγώνες και Διαφωτισμός, Η περίπτωση της Σμύρνης (1819)*, δεύτερη έκδοση, συμπληρωμένη, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού-Μνήμων, Αθήνα 1986 και β) του ίδιου, *Τύφλωσον Κύριε τον λαόν σου*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1988.

5. Με το χρόνο οι δύο κύριες – και διαμετρικά αντίθετες – γλωσσικές παρατάξεις θα γίνουν τρεις. Στην πρώτη ανήκαν οι λόγιοι που υποστήριζαν την επιστροφή στην αρχαία αττική διάλεκτο, ως μόνη ικανή να εκφράζει και τα πιο υψηλά συναισθήματα και νοήματα και ως μέσον επανόδου της υπόδουλης Ελλάδας στο αρχαίο κλασικό μεγαλείο.

Η αντίθετη παράταξη περιελάμβανε τους λόγιους που θεωρούσαν την αρχαία ελληνική γλώσσα ως νεκρή πλέον, και την προσπάθεια μιας τέτοιας επανασύνδεσης με την αρχαία Ελλάδα ολότελα ουτοπική. Ορισμένοι μάλιστα υποστήριζαν σχεδόν ριζοσπαστικές λύσεις ως προς τη διδασκαλία της λαϊκής γλώσσας.

Μεταξύ των δύο αυτών τάσεων δημιουργήθηκε μια τρίτη, που συνιστούσε την αποφυγή των γλωσσικών ακροτήτων και τον συγκερασμό της αρχαίας και της κοινής (δημοτικής) γλώσσας, με την τήρηση μιας προσεκτικής και συμβιβαστικής γλωσσικής πολιτικής, που ο Κοραΐς ονόμασε «μέση οδό».

6. Αναμφίβολα όλοι αυτοί οι λόγιοι της εποχής της Τουρκοκρατίας επιδίωκαν το φωτισμό του Γένους και την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησής του. Αρκετοί μάλιστα επιθυμούσαν με το φωτισμό να προετοιμαστεί το Γένος για την αποτίναξη του τούρκικου ζυγού. Διέφεραν πάντως ως προς το βαθμό ιστορικού ρεαλισμού που είχαν.

7. Μερικές φορές οι γλωσσικές διαφοροποιήσεις σήμαιναν και κοινωνικές και ταξικές διαφορές⁷¹. Η διαφορά αυτή τονίζεται π.χ. στην επισήμανση της γλωσσικής διαφοροποίησης των «σπουδαίων και ευγενών» και της Εκκλησίας αφενός, και των «χυδαίων» αφετέρου, από τον Παναγιώτη Κοδρικά. Ωστόσο αυτό δεν ίσχυε πάντοτε: οι Πατριάρχες Μελέτιος Πηγάς, Κύριλλος Λούκαρις, Παρθένιος, Ιερεμίας Γ΄ και πλήθος κληρικών, με γνωστότερο τον Ηλία Μηνιάτη, ήταν οπαδοί της λαϊκής γλώσσας. Αφετέρου ένας από τους σημαντικότερους οπαδούς του δημοτικισμού, ο Δημήτριος Καταρτζής, ήταν Φαναριώτης. Ακόμη ο γεωκλήμονας της Θεσσαλίας Δανιήλ Φιλιππίδης και ο κόμης Διονύσιος Σολωμός ήταν εχθροί της αρχαίας και της καθαρεύουσας.

8. Είναι δυνατό να υποστηριχθεί, ότι η πλέον ρεαλιστική άποψη

---

⁷¹ Πβ. Γιάννη Κορδάτου, *Δημοτικισμός και Λογιωτατισμός*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1974, σσ. 40-41, 56-57 κ.α.

αποδείχθηκε πως ήταν αυτή του Κοραή. Το γλωσσικό αίσθημα και ο προσανατολισμός του Κοραή ήταν σωστά, καθώς και το ενδιαφέρον του να στηριχθεί και να μελετήσει τη νέα γλώσσα, που την έβλεπε, επίσης σωστά, ως την τελευταία φάση μίας και της αυτής γλώσσας, από την αρχαιότητα ως τα νεότερα χρόνια και ως την εποχή του.

Το γλωσσικό σύστημα του Κοραή⁷² είχε πολλά πλεονεκτήματα, καθώς μπορούσε να πλουτίζει και να βελτιώνεται συνέχεια, είτε αντλώντας λεξιλόγιο από την αρχαία ελληνική γλώσσα, είτε διαμορφώνοντας νέο λεξιλόγιο που προερχόταν από την κοινή (δημοτική) επάνω στη βάση της αρχαίας, είτε ενσωμάτωνε νέες λέξεις ευρείας χρήσεως στο καθημερινό και το επιστημονικό λεξιλόγιο, πετυχαίνοντας μ' αυτό τον τρόπο και την εκλαΐκευση των επιστημών.

Είναι βέβαια γεγονός, ότι με το θάνατο του Κοραή η περίφημη «μέση οδός» επίλυσης του γλωσσικού ζητήματος εγκαταλείπεται. Αρκετοί οπαδοί του Κοραή ρέπουν πλέον προς τον αρχαϊσμό. Τουλάχιστον ως τα μέσα του 19ου αιώνα η καθαρεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους θα εξαρχαιΐζεται όλο και περισσότερο⁷³.

9. Άλλωστε και η κοινή (δημοτική) γλώσσα της εποχής δεν αποτελούσε ενιαίο και ομοιόμορφο εκφραστικό όργανο ή τουλάχιστον αντιληπτό απ' όλο το λαό, αφού στα γραπτά ή και τις προτάσεις των λογίων της παράταξης αυτής (π.χ. στο έργο του Δημητρίου Καταρτζή-Φωτιάδη, του Αθανασίου Ψαλίδα, του Ιωάννη Βηλαρά) διακρίνονταν τοπικοί ή γεωγραφικοί ιδιωματισμοί και

---

⁷² Περισσότερες παρατηρήσεις για το γραμματικό σύστημα του Κοραή βλ. Μανόλης Τριανταφυλλίδη, *Άπαντα*, τόμος τρίτος, ανατύπωση με διορθώσεις, εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 452-455.

⁷³ Αποκαλυπτικό π.χ. για την προσπάθεια του εξαρχαιΐσμού της σχολικής γλώσσας, ακόμα και στο δημοτικό σχολείο, είναι το Β.Δ. της 23ης Ιουλίου 1856 (Υπουργός επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως ήταν ο Χ. Χριστόπουλος) «Περί τινων τροποποιήσεων επί του Οδηγού της Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου», το οποίο όριζε ότι «[...] Γραμματική της ελληνικής γλώσσης διά τα δημοτικά σχολεία ορίζεται η της αρχαίας και μόνη [...]». Βλ. σχετικά Αλέξης Δημαράς (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας)*, τόμος δεύτερος 1895-1967, β' ανατύπωση, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΣΠ 26, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1986, σ. 136.

διάλεκτοι, οι οποίοι όχι απλώς δυσχέραιναν την κατανόηση των γραφομένων τους από το σύνολο του λαού, αλλά και συχνά δεν ήταν καθόλου κατανοητοί σε άλλες απομακρυσμένες περιοχές.

10. Πρέπει τέλος να σημειωθεί, ότι και ειδικότερα όσον αφορά τη λογοτεχνία, και η καθαρεύουσα, όπως αποδείχθηκε στους μετά την απελευθέρωση χρόνους, δεν ήταν τόσο ψυχρή και απρόσφορη για μεγάλα έργα, όπως υποστήριζαν οι δημοτικιστές, αφού σ' αυτήν έγραψαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τα σπουδαία έργα τους ο Ανδρέας Κάλβος, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο Εμμανουήλ Ροΐδης, ο Γεώργιος Βιζυηνός, ο Μιχαήλ Μητσάκης, ο Κ.Π. Καβάφης κ.ά.⁷⁴

---

⁷⁴ Για την εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος στον 20ό αιώνα, όπως εμφανίστηκε στη νεοελληνική λογοτεχνία βλ. και το άρθρο «Η γλωσσική παρέμβαση του Γρηγορίου Ξενόπουλου στην (παιδική) λογοτεχνία», *Διαδρομές*, τεύχ. 40 (1995), σσ. 273-279 (=Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2001, σσ. 103-116) .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ (19^{ος} ΑΙ.)

Με την ίδρυση του ελεύθερου ελληνικού κράτους στο α' τέταρτο του 19ου αι. μετά την μακρά περίοδο του τουρκικού ζυγού ο Ελληνισμός ανασυγκροτείται και μέσα στα πρώτα του μελήματα, είναι ο προσδιορισμός της επίσημης γλώσσας του κράτους.

Δημιουργήθηκε γλωσσικό πρόβλημα, ενώ οι μορφές γλώσσας και οι λύσεις που προτείνονται αυτή την περίοδο για την καθιέρωση μιας επίσημης ελληνικής γλώσσας μπορούν να προσδιοριστούν ως εξής.

- **Αρχαϊσμός "Νεοαττικισμός"**. Πρόκειται για ένα ρομαντικό κίνημα που πιστεύει πως η πολιτική αναγέννηση του έθνους επιβάλλεται να συνοδευτεί και από μια πνευματική αναγέννηση, η οποία θα βασιστεί σε μια αναγεννημένη γλώσσα. Επομένως πρέπει να αποφευχθεί η **"κατώτερη", "χυδαιά", "νοθευμένη"** γλώσσα των αμόρφωτων από τη σκλαβιά Ελλήνων. Εμπνευστές και υποστηρικτές αυτού του κινήματος είναι ο Π. Κοδρικάς, μερικοί διδάσκαλοι του γένους (Βούλγαρης, Δούκας, Οικονόμος) και οι Φαναριώτες (Σ. Βυζάντιος, Π. Σούτσος κ.α.).
- Ο **καθαρισμός**. Ένα προοδευτικό κίνημα συμβιβαστικού χαρακτήρα που αποτελεί αντίδραση στον αρχαϊσμό. Η πρώτη προσπάθεια απλούστευσης της επίσημης γλώσσας γίνεται από τον Αδαμάντιο Κοραή, ο οποίος προβάλλει το αίτημα για απόδιωξη των ξένων - τουρκικών κυρίως - λέξεων και την αντικατάστασή τους από ελληνικές (αρχαίες ή νεόπλαστες) λέξεις.
- **Ψυχαρισμός "Παλαιοδημοτικισμός"**. Προοδευτικό κίνημα του τέλους του 19ου αι. που όμως οι ρίζες του είναι παλαιότερες (αρχές 19ου αι., Επτανησιακή Σχολή). Ως κίνημα εδραιώνεται επιστημονικά από τον Ιωάννη Ψυχάρη και για πρώτη φορά υποστηρίζονται τα δικαιώματα της προφορικής γλώσσας, της δημοτικής, ως επίσημης γλώσσας του κράτους.

- **Καθαρευουσιανισμός.** Ένα κίνημα που οδηγούσε σταδιακά στη διαμόρφωση της λεγόμενης απλής καθαρεύουσας. Επίσημος απολογητής της καθαρεύουσας και των δικαιωμάτων της λόγιας παράδοσης υπήρξε ο Γ. Χατζιδάκης ο οποίος ήταν και ο κύριος θεμελιωτής της επιστημονικής έρευνας της δημοτικής γλώσσας.
- **Δημοτικισμός,** κίνημα με κύριο εκπρόσωπο το Μανόλη Τριανταφυλλίδη ο οποίος (με σεβασμό προς την παράδοση του Ψυχάρη) προσπάθησε να θεμελιώσει μια ηπιότερη μορφή δημοτικής που θα ήταν αποδεκτή από όλους τους Έλληνες. Το κίνημα του δημοτικισμού ήταν εκείνο που προετοίμασε αποφασιστικά το δρόμο και οδήγησε στη σημερινή λύση του γλωσσικού ζητήματος.
- **Νεοελληνική Κοινή.** Κίνημα κατά το οποίο προβάλλεται η ανάγκη υιοθέτησης μιας κοινής μορφής γλώσσας. Η μορφή αυτή είναι περισσότερο γνωστή ως μικτή, δημιουργήθηκε σιγά-σιγά και ασυναίσθητα στο στόμα των Ελλήνων, που επί τόσα χρόνια μάθαιναν και χρησιμοποιούσαν παράλληλα τις δυο καθιερωμένες γλωσσικές μορφές (καθαρεύουσα - δημοτική).

2.1. 1828-1853

Με τον ερχομό του Ιωάννη Καποδίστρια όλα όσα είχαν οραματισθεί οι Έλληνες στα χρόνια του Αγώνα διαψεύδονται. Ο ίδιος δίνει στην εκπαίδευση αυστηρό χαρακτήρα. Ιδρύει ένα ορφανοτροφείο στην Αίγινα, εκκλησιαστική σχολή στον Πόρο, στρατιωτική στο Ναύπλιο, γεωργική στην Τίρυνθα και Κεντρικό Σχολείο (για την προετοιμασία των δασκάλων) στην Αίγινα. Η εκπαιδευτική του πολιτική όπως εκφράζεται στο ψήφισμα ΙΑ΄ της **εθνοσυνέλευσης του Άργους** (Αύγουστος 1829) είναι μεν πρακτική, αλλά έχει και σοβαρές ελλείψεις. Δεν αναφέρεται στη μέση εκπαίδευση, ούτε καθορίζει τον τύπο των σχολών για την ανώτερη εκπαίδευση. Παράλληλα συντάσσονται σχολικοί κανονισμοί, που προβλέπουν αυστηρότητα και σκληραγωγία.

Όπως ήταν αναμενόμενο η διάψευση των προσδοκιών για καλύτερευση της κατάστασης στην εκπαίδευση δημιούργησε ένα γενικό κλίμα απογοήτευσης, το οποίο οδήγησε στην εκδήλωση αντιδράσεων στο Κεντρικό Σχολείο της Αίγινας με άσχημα παρατράγουδα⁷⁵.

Μετά το θάνατο του Ι. Καποδίστρια, το «**Ηγεμονικό Σύνταγμα**» του **1832** ξαναγουρίζει στις εκπαιδευτικές αντιλήψεις των πρώτων χρόνων του Αγώνα⁷⁶.

Σημαντικότερη και διαρκέστερη σε αποτελέσματα ήταν η εκπαιδευτική πολιτική της Αντιβασιλείας. Στο διάταγμα της **6ης/18ης Φεβρουαρίου 1834** ρυθμίζονται τα σχετικά με την κατώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης (δημοτικό ή σχολείο του λαού). Προβλεπόταν επτάχρονη πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ίδρυση δημοτικών σχολείων σε όλους τους δήμους, ορίζονταν τα μαθήματα του δημοτικού, ενώ γινόταν λόγος για τα καθήκοντα των δασκάλων, για έδρες επιθεωρητών, για διδασκαλείο, για πρότυπο σχολείο, για γενικό επιθεωρητή όλων των σχολείων κλπ⁷⁷.

---

⁷⁵ Α. Δημαρά, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1986, τομ. Α΄, κη΄-κθ΄

⁷⁶ Όπως παραπάνω, τομ. Β΄, παρ. Α, σελ. 305-306

⁷⁷ Σ. Μπουζάκη, Νεοελληνική Εκπαίδευση, Gutenberg, Αθήνα 1991, σελ. 37

Ακολουθεί μια σειρά διαταγμάτων (1836-1837) που καθορίζουν τα σχετικά με τη μέση και ανώτερη παιδεία. Τα διατάγματα αυτά επιτρέπουν τη δημιουργία ιδιωτικών σχολείων, προβλέπουν την ίδρυση διδασκαλείου, ρυθμίζουν τις λεπτομέρειες λειτουργίας των σχολείων μέσης εκπαίδευσης (ελληνικό σχολείο και γυμνάσιο⁷⁸, ιδρύουν το «Σχολείο Αρχιτεκτονικής» και έχουν πρόβλεψη για την ίδρυση πανεπιστημίου. Πάντως τα σχετικά με την ίδρυση του πανεπιστημίου ρυθμίστηκαν με το διάταγμα της **14ης Απριλίου 1837**. Το πανεπιστήμιο ονομάστηκε «**Οθώνειο**» (αργότερα «Εθνικό και Καποδιστριακό») και είχε 4 σχολές αρχικά: Θεολογική, Νομική, Ιατρική και Φιλοσοφική⁷⁹.

Αρχιτέκτονας της εκπαιδευτικής πολιτικής της Αντιβασιλείας ήταν ο G. Maurer. Το σύστημα χαρακτηρίζεται από συγκεντρωτισμό. Εξωτερικά ήταν άρτιο και διατηρήθηκε αμετάβλητο (με ορισμένες προσθήκες το 1857) ως το 1929.

Η λειτουργία του συστήματος τα επόμενα χρόνια δε φαίνεται να ικανοποίησε. Αυτό βεβαιώνεται απ' την δραστηριότητα των ιδιωτικών φορέων εκπαίδευσης. Το 1836 ιδρύθηκε η «Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία», το 1843 το Βαρβάκειο, το 1849 το «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον». Τα προγράμματα είχαν κλασική κατεύθυνση (επίσημη γραμματική για τα δημοτικά ήταν η γραμματική της αρχαίας), ενώ οι φοιτητές διαμαρτύρονταν για την κατάσταση στο πανεπιστήμιο⁸⁰.

Η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια είχε σαν σκοπό: α) την λαϊκή παιδεία, δηλαδή, την καλλιέργεια της ανάγνωσης, της γραφής και της πρακτικής αριθμητικής στις πλατιές μάζες του λαού, β) την επαγγελματική εκπαίδευση, όπως φαίνεται από τις σχολές που ο ίδιος ίδρυσε. Με τη δολοφονία του όλα σταματούν.

Έτσι οδηγείται η ελληνική εκπαίδευση στους Βαυαρούς οι οποίοι την οργανώνουν σύμφωνα με τα δικά τους πρότυπα. Αυτό φαίνεται απ' τη δομή,

---

⁷⁸ Α. Δημαρά, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1986, τομ. Α', κθ´

⁷⁹ Σ. Μπουζάκη, Νεοελληνική Εκπαίδευση, Gutenberg, Αθήνα 1991, σελ. 38-39

⁸⁰ Α. Δημαρά, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1986, τομ. Α', σελ. 115-116

την οργάνωση, τους στόχους κλπ. που ορίζουν για την εκπαίδευση. Ταυτόχρονα εδραιώνεται ο κλασικισμός και η αριστοκρατική παιδεία που οδήγησαν στην αρχαιολατρία και την επιβολή της αρχαϊζουσας γλώσσας σε βάρος της δημοτικής⁸¹.

Ένα άλλο σημείο άξιο προσοχής είναι η βαρύτητα που έδωσαν οι Βαυαροί στη μέση εκπαίδευση. Αυτό ερμηνεύεται ως μια προσπάθεια για τη δημιουργία μιας αφοσιωμένης σ' αυτούς κοινωνικής τάξης την οποία θα αποτελούσαν απόφοιτοι γυμνασίου (για τη στελέχωση του κρατικού μηχανισμού) και πτυχιούχοι του Οθώνειου πανεπιστημίου (για τις ανώτερες κρατικές θέσεις).

Αν ψάξουμε για τα θετικά της περιόδου αυτής θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τη δωρεάν παιδεία (ως ένα βαθμό), την καθιέρωση της υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και τη δημοκρατική δομή του εκπαιδευτικού συστήματος.

---

⁸¹ Σ. Μπουζάκη, Νεοελληνική Εκπαίδευση, Gutenberg, Αθήνα 1991, σελ. 41. Ο Δ. Γληνός θα ασκήσει έντονη κριτική για την επιβολή αυτή: *«Τον δίδαξαν (τον λαό) πως για να ζήσει, να γίνει μεγάλος και δοξασμένος σαν τους μεγάλους και δοξασμένους προγόνους του, πρέπει να ξαναζωντανέψει τις φόρμες της ζωής τους. Ανάσταση του αρχαίου Πολιτισμού! Στη νεότερη Αθήνα θα ξαναπερπατήσουν Σωκράτηδες και Πλάτωνες, Φειδίες... Αρκεί να ξαναγράψουμε και να ξαναμιλήσουμε την αρχαία γλώσσα»...*

2.2. 1854 – 1894

Το **1854** συντάσσεται ο Εσωτερικός κανονισμός των Γυμνασίων και Ελληνικών σχολείων, που συμπληρώνει το διάταγμα της 31ης Δεκεμβρίου 1836 για τη μέση εκπαίδευση. Οι τάσεις της εποχής είναι: φροντίδα για την εξασφάλιση ομοιομορφίας στις γνώσεις που δίνει το σχολείο, το θέμα της γλωσσικής διδασκαλίας (εξακολουθεί να στηρίζεται στη γραμματική της αρχαίας ελληνικής) και η επαγγελματική κατάρτιση⁸². Τα πολιτικά θέματα απασχολούν όλους και περισσότερους.

Έτσι το **1859** ξεσπούν τα «**Σκιαδικά**», στα οποία μαθητές και φοιτητές θέλοντας να δείξουν την αντίθεση και περιφρόνησή τους στην προκλητική σπατάλη των αρχόντων αποφασίζουν να φορούν φτηνά ψάθινα καπέλα (σκιάδια). Μια σειρά αδέξιων χειρισμών και τυχαίων συμβάντων οδηγούν σε εκτεταμένα επεισόδια με συμμετοχή της αστυνομίας, ξυλοδαρμούς καθηγητών, διακοπή μαθημάτων κλπ⁸³.

Ακολουθεί η έξωση του Όθωνα (**1862**) που γέννησε ελπίδες για αλλαγές. Μέσα σ' ένα κλίμα ευφορίας και ενθουσιασμού η κυβέρνηση αναγνωρίζει τη συμβολή του πανεπιστημίου στην επανάσταση («*Το πανεπιστήμιον παρήγαγε την επανάστασιν*») και αποφασίζει τη στρατιωτική οργάνωση των φοιτητών, το δικαίωμα να εκλέγουν οι φοιτητές δικό τους βουλευτή και την εισαγωγή της γυμναστικής στα γυμνάσια⁸⁴. Ανατίθεται σε ειδική επιτροπή να μελετήσει το εκπαιδευτικό πρόβλημα και παράλληλα γίνεται η διαπίστωση ότι η λειτουργία των δημοτικών σχολείων είναι προβληματική. Υπεύθυνο γι' αυτήν την κατάσταση θεωρείται το Διδασκαλείο και οι απόφοιτοί του που κατηγορήθηκαν για ανεπάρκεια. Τελικά αποφασίζεται στη Βουλή η απάλειψη του κονδυλίου για τη λειτουργία του Διδασκαλείου, που οδηγεί φυσικά στο κλείσιμό του. Έτσι, τα δημοτικά σχολεία επανδρώνονται με αποφοίτους του γυμνασίου- προφανώς αυτοί

---

⁸² Α. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1986, τομ. Α', σελ. 149-157

⁸³ Όπως παραπάνω, σελ. 160-167

⁸⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 168-176

ήταν πιο καταρτισμένοι- και επαναλειτουργεί το 1878⁸⁵.

Για όλα τα παραπάνω θέματα γίνονται πολλές συζητήσεις, αλλά τελικά στο **σύνταγμα** του **1864**, υιοθετήθηκαν οι ίδιες διατάξεις του 1844. Την ίδια χρονιά έχουμε την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Ο υπουργός Παιδείας με εγκύκλιό του προς τους νομάρχες και έπαρχους της Επτανήσου ξεκαθαρίζει πως το «ευρωπαϊκότερο» εκπαιδευτικό τους σύστημα πρέπει να ακολουθήσει τις αρχές του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Δηλαδή, ομοιομορφία, υποτίμηση της τεχνικής και εμπειρικής εκπαίδευσης, αδιαφορία για τις ξένες γλώσσες και προσήλωση στις κλασικές σπουδές⁸⁶.

Το **1866** συντάσσονται νέα αναλυτικά προγράμματα που δε διορθώνουν καθόλου την κατάσταση. Είναι φανερό πως τα δημόσια σχολεία βρίσκονται σε διάλυση. Οι καλοί μαθητές φεύγουν στα ιδιωτικά, η πειθαρχία είναι ανύπαρκτη.

Το **1872** κυκλοφορεί η έκθεση της επιτροπής του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων⁸⁷, και στην Παγκόσμια έκθεση της Βιέννης, στο εκπαιδευτικό τμήμα, η Ελλάδα «πατώνει»⁸⁸. Προτείνονται διάφορα μέτρα για τη βελτίωση της κατάστασης, μεταξύ των οποίων και το εξής: να αναλάβει ο κλήρος την ευθύνη των δημοτικών σχολείων (11/4/1874). Αντιδρά εντονότατα ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος που στρέφεται κυρίως εναντίον του τότε υπουργού Παιδείας Ι. Βαλασόπουλου και η ιδέα εγκαταλείφθηκε. Μάλιστα, στις συνεδριάσεις που έγιναν με αφορμή το παραπάνω ζήτημα, ο γενικός γραμματέας του συλλόγου Μιλτιάδης Βρατσάνος διατύπωσε σημαντικές σκέψεις για τα εκπαιδευτικά, ίδιες με τις ιδέες που ακούγονταν τα χρόνια του Αγώνα⁸⁹.

Μέσα σ' όλο αυτό το χαμό το Υπουργικό Συμβούλιο παίρνει δυο ...

---

⁸⁵ Όπως παραπάνω, σελ. 177-201

⁸⁶ Α. Δημαρά, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1986, σελ. 201-203

⁸⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 209, 212-214

⁸⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 216-217

⁸⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 222-224

«σημαντικές» αποφάσεις για τον καθορισμό της στολής των μαθητών των γυμνασίων και των Ελληνικών σχολείων. Όμως διατυπώνονται και συγκεκριμένες προτάσεις για την βελτίωση της εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικά αναφέρω: κατάργηση των Ελληνικών σχολείων και επέκταση του γυμνασίου σε έξι χρόνια, καθιέρωση μαθήματος νέων ελληνικών και ίδρυση διδασκαλείου. Τίποτα δε θα εφαρμοστεί από τα παραπάνω, παρά μόνο ύστερα από πολλά χρόνια. Στο μεταξύ καταργείται η «αλληλοδιδασκτική» μέθοδος και εφαρμόζεται η «συνδιδασκτική»⁹⁰, η οποία διδάσκεται στο νέο διδασκαλείο (1878).

Το 1883 μια ομάδα Ειδικών Επιθεωρητών του Υπουργείου Παιδείας, αφού επισκέφθηκε πολλά σχολεία σ' όλη τη χώρα, καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι χειρότερα δημοτικά σχολεία δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν⁹¹ (επιθεωρητές ήταν ο Χαρίσιος Παπαμάρκος και ο Νικόλαος Πολίτης). Τα συμπεράσματά τους δεν φαίνεται να έγιναν αντιληπτά από κανέναν, γιατί κανένα μέτρο βελτίωσης δεν πάρθηκε.

Το 1885 καταργούνται τα δίδακτρα στα δημοτικά σχολεία. Σκοπός είναι η ενίσχυση και η εφαρμογή των διατάξεων για την υποχρεωτική φοίτηση. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τα δημοτικά σχολεία να περιέλθουν στην οικονομική προστασία του κράτους. Τέλος, με το διάταγμα της 12^{ης} Μαρτίου 1894, καθορίζεται για πρώτη φορά λεπτομερές πρόγραμμα και ύλη διδασκαλίας για τα δημοτικά σχολεία⁹².

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από σπουδαίες οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές αλλαγές. Τα νέα οικονομικά δεδομένα οδηγούν στη διαμόρφωση μιας κοινωνίας που τείνει στη βιομηχανική ανάπτυξη και που πρέπει να διοικείται με τις αρχές του φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμού. Το κράτος πρέπει να είναι ισχυρό.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο πρώτος μεγάλος εκπρόσωπος της αστικής τάξης, βάζει τις αρχές του κράτους δικαίου, ενώ προχωρά σε μεγάλα έργα

---

⁹⁰ Όπως παραπάνω, σελ. 242-243

⁹¹ Όπως παραπάνω, σελ 246-250 και Αν. Φραγκουδάκη, Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι, Κέδρος, Αθήνα 1991, σελ. 20-22

⁹² Α. Δημαρά, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1986, τομ. Α', σελ. 297-299

που βοηθούν την οικονομική ανάπτυξη.

Οι διανοούμενοι θεωρούν ότι η εξουσία πρέπει να βρίσκεται σε χέρια ηγετών προοδευτικών. Αλλά απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνουν τέτοιες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές είναι η ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου του λαού. Η εκπαίδευση είναι αυτή που θα στηρίξει το δημοκρατικό πολίτευμα, θα προετοιμάσει την εργατική επανάσταση και θα θεραπεύσει την κακοδιοίκηση.

Αντί όμως για μια τέτοια δυναμική, επαναστατική, προοδευτική, προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις των καιρών εκπαίδευση, τι έχουμε; Έχουμε μια εκπαίδευση με συγκεντρωτικό χαρακτήρα κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του κράτους, προσήλωση στην ομοιομορφία, υπερφορτωμένο πρόγραμμα, κλασικιστικό προσανατολισμό, υπερτίμηση της σημασίας των εξωτερικών χαρακτηριστικών, αμόρφωτους και άκαμπτους δασκάλους, κτήρια και μέσα άθλια και μηδαμινά. Όλα αυτά διανθίζονται από άτολμους νομοθέτες και υπουργούς που παίζουν τα πολιτικά τους παιχνίδια ή συσκέπτονται με όλους τους τύπους για να καθορίσουν τον ακριβή αριθμό των «κομβίων» του «ματίου» και της «χλαμύδος». Όλοι προσδοκούν βελτίωση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής απ' την εκπαίδευση, αλλά και όλοι συμφωνούν ότι η εκπαίδευση χρειάζεται ριζική αλλαγή και ανανέωση. Είναι φανερό ότι χρειάζεται να γίνει μια μεγάλη μεταρρύθμιση.

2.3. 1895 – 1916

Με τον ειδικό νόμο **ΒΤΜΘ** της **3/9/1895** έγινε προσπάθεια να αναδιοργανωθεί η στοιχειώδης εκπαίδευση, χωρίς όμως να επέλθει καμιά ουσιαστική βελτίωση. Το καινούριο στοιχείο στην εκπαίδευση της χώρας είναι ότι εισάγεται ο θεσμός της **προσχολικής αγωγής** (διάταγμα 30/4/1896). Βεβαία το κράτος δεν ιδρύει δικά του νηπιαγωγεία, αλλά επιτρέπει στους ιδιώτες να το κάνουν.

Το **1899** η κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη με υπουργό Παιδείας τον Α. Ευταξία υποβάλλει στη Βουλή τα νομοσχέδια «*περί δημοτικής εκπαιδεύσεως*» και «*περί μέσης εκπαιδεύσεως*». Τα νομοσχέδια αυτά είναι φανερά επηρεασμένα από την πρόσφατη ήττα της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Εξάλλου στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου αναφέρεται ότι το εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να μεταρρυθμιστεί, γιατί μόνο έτσι θα σβήσει η Ελλάδα απ' το μέτωπό της το «*στίγμα του 1897*». Ο νομοθέτης θεωρεί τη μεταρρύθμιση προϋπόθεση για την αντιμετώπιση του εθνικού προβλήματος. Θεωρείται ακόμη απαραίτητη για να αναπτυχθούν όλοι οι κλάδοι της οικονομίας και τέλος για να αποκτήσει η χώρα χρηστούς πολίτες.

Στόχος των νομοσχεδίων ήταν να γενικευθεί η δημοτική εκπαίδευση σ' όλη την Ελλάδα, να γίνει υποχρεωτική και να προβλέπεται η επιβολή κυρώσεων στους γονείς που δεν έστελναν τα παιδιά τους στο σχολείο. Προτείνεται η κατάργηση της αρχαίας ελληνικής και η αντικατάστασή της με την καθαρεύουσα. Στα μαθήματα περιλαμβάνονται και γνώσεις γεωπονίας, κηπουρική, δεντροκομία, μελισσοκομία, δικαιώματα και καθήκοντα συνταγματικού πολίτη κλπ. Φαίνεται πως η επιδίωξη ήταν η προετοιμασία των παιδιών για την ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Το πρόγραμμα της μέσης εκπαίδευσης περιλάμβανε όλα τα γνωστά μαθήματα, με μια διαφοροποίηση, ως προς την προσφορά, στις τέσσερις τελευταίες τάξεις. Έτσι στο πρακτικό τμήμα διδάσκονταν λιγότερες ώρες αρχαία και ιστορία και περισσότερες ώρες μαθηματικά και φυσική, απ' ό,τι στο φιλολογικό τμήμα. Στα ίδια νομοσχέδια επισημαίνεται η ανάγκη βελτίωσης της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών των γυμνασίων και προτείνεται η ίδρυση έδρας παιδαγωγικής στη φιλοσοφική σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών.

Τέλος, αναφέρονται και στην εκπαίδευση των γυναικών και προτείνεται η ίδρυση δυο διδασκαλείων θηλέων.

Τα νομοσχέδια του **1899** είχαν αρκετά θετικά στοιχεία, όπως η αυτοτέλεια του δημοτικού σχολείου και ο χωρισμός στις τελευταίες τάξεις του γυμνασίου σε πρακτικό και φιλολογικό τμήμα. Μάλιστα για πρώτη φορά εγκαταλείπονται τα γαλλογερμανικά πρότυπα και υιοθετούνται τα σκανδιναβικά (αυτό αναφέρεται στις προγραμματικές επαγγελίες του κόμματος του Γ. Θεοτόκη).

2.4. Ψυχάρης- Φωτιάδης - Βιζυηνός

Γιάννης Ψυχάρης⁹³

Ένα γεγονός από τα πιο σημαντικά της δεκαετίας 1880 – 1890 και που άσκησε αποφασιστική επίδραση όχι μόνο στη λογοτεχνία αλλά και γενικότερα στην πνευματική ζωή, είναι η εμφάνιση του Ψυχάρη το 1888 με «*Το Ταξίδι μου*», την επαναστατική του προκήρυξη για τη δημοτική γλώσσα. Το 1880 η δημοτική είχε πια ολοκληρωτικά επικρατήσει στην ποίηση. Η πεζογραφία όμως γραφόταν ακόμα στην καθαρεύουσα, η οποία άλλωστε, ύστερ' από πενήντα χρόνια που καλλιεργήθηκε, κυριαρχούσε απόλυτα σ' όλη την πνευματική ζωή. Στα χρόνια όμως τώρα της ανανέωσης και της ωρίμανσης, φυσικό ήταν το πνεύμα της αλλαγής ν' απλωθεί και προς τον τομέα αυτόν, που ήταν πάντοτε νευραλγικός. Έτσι, στη δεκαετία 1880 – 1890, το γλωσσικό ζήτημα ξαναγυρίζει οξύ και γυρεύει άμεσες λύσεις.

Στα 1886 δημοσιεύει ο Ψυχάρης τον πρώτο τόμο του γαλλόφωνου βιβλίου του «*Essais de grammaire historique neo-grecque*». Στο τελευταίο κεφάλαιό του εκθέτει για πρώτη φορά τις γνώμες του για τις ιστορικές φιλολογικές σπουδές και τη νεότερη ελληνική γλώσσα. Αποβλέπει σε μια λογοτεχνική ανανέωση στον τόπο μας. Προαναγγέλλει και το λογοτεχνικό του δημοσίευμα, όπου θα εφαρμόζε τις γλωσσικές του απόψεις. Το ταξίδι του στην Ελλάδα στα 1886 του έδωσε το τεχνικό λογοτεχνικό πλαίσιο. Πρόκειται να εορταστούν τότε στην Πόλη τα πενήντα χρόνια από την ίδρυση του «Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως» και ο Ψυχάρης σκοπεύει να λάβει μέρος στους εορτασμούς ως πανεπιστημιακός απεσταλμένος από τη Γαλλία. Το συνέδριο δεν έγινε, γιατί δεν έδωσαν την απαραίτητη άδεια οι τουρκικές αρχές. Ο Ψυχάρης οπωσδήποτε επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη, τη Χίο και την Αθήνα, ερεύνησε θέματα γλωσσικά που τον ενδιέφεραν. Μετά δύο χρόνια (1888), το «*Ταξίδι*» του σημειώνει σημαντικό σταθμό στην πορεία των λογοτεχνικών και των πνευματικών πραγμάτων στον τόπο μας. Στον ιδιότυπο λαϊκισμό του ο Ψυχάρης, καθώς στρέφεται προς τη λαϊκή γλώσσα και αυτήν ζητά να ανυψώσει στο επίπεδο

---

⁹³ Λίνου Πολίτη, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1993, σελ. 208 – 210.

γραπτού λογοτεχνικού οργάνου, πιστεύει και ζητά να πείσει και τους άλλους ότι η νέα μας λογοτεχνία θα βγει καμιά μέρα από τα σπλάχνα του λαού. Οι απόψεις του κάνουν πολλούς να παραξενεύονται ή και να αγανακτούν. Το «Ταξίδι» επαινέθηκε από μερικούς, σιγά σιγά όμως άρχισε να προκαλεί αντιρρήσεις ή ακόμη και διαφωνίες ανάμεσα στο δογματικό αρχηγό, τον αδιάλλακτο αγωνιστή του δημοτικισμού και τους συμβιβαστικούς κατά κανόνα οπαδούς του. Αυτοί ζούσαν σε διαφορετική από εκείνον γλωσσική πραγματικότητα. Ο Ψυχάρης ζούσε στο Παρίσι, οι οπαδοί αισθάνονταν άμεσα γύρω τους την πίεση του καταθλιπτικού γλωσσικού περιβάλλοντος.

Ο γλωσσικός αναμορφωτής είχε μελετήσει συστηματικά την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Είχε ασχοληθεί με βασικά γραμματικά ζητήματα της μεσαιωνικής και της νέας ελληνικής, που δεν μπορεί καμιά τους να μελετηθεί χωρίς τη γνώση και της άλλης. Το ζήτημα της γραπτής γλώσσας του ελληνικού λαού, που δεν είχε ως τότε συνειδητοποιηθεί στην πραγματική του σημασία, για πρώτη φορά εξετάζεται από την επιστημονική του άποψη. Ο Ψυχάρης ζητά να χρησιμοποιείται η δημοτική όχι μόνο στον ποιητικό, αλλά και στον πεζό λόγο και προσκομίζει τα επιστημονικά του επιχειρήματα. Είχε επηρεαστεί από τους μεγάλους διανοητές της δεύτερης πεντηκονταετίας του περασμένου αιώνα. Διαπερνά τον Ψυχάρη η ιδέα του φυσικού νόμου και στα θέματα της γλώσσας και αυτό τον κάνει να προσκολλάται, προκειμένου για τέτοια ζητήματα, ουσιαστικά σε ό,τι είναι «φυσικό», σύμφωνα δηλ. με το νόμο. Από το γεγονός αυτό πηγάζει η αδιαλλαξία και η δογματικότητά του.

Ο Φώτης Φωτιάδης και το κήρυγμά του⁹⁴

Έως το τέλος του περασμένου αιώνα το αρχικό κήρυγμα του Ψυχάρη είχε δημιουργήσει τους πρώτους πνευματικούς του καρπούς παρά την έντονη αντίδραση των αρχαϊστών διανοουμένων και λογοτεχνών. Η ακτινοβολία του κηρύγματος δεν περιορίζεται στο χώρο του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Έχει απλωθεί ως ένα βαθμό και σε σημαντικά κέντρα του έξω Ελληνισμού, όπως στην Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχετική κίνηση στην παλαιά πρωτεύουσα του Βυζαντίου. Ενισχύουν το ανανεωτικό κίνημα ορισμένα φιλολογικά σαλόνια που δημιουργούνται στην Πόλη τα χρόνια εκείνα. Σε λίγο προβάλλει και η σημαντική φυσιογνωμία του Κωνσταντινουπολίτη γιατρού Φώτη Φωτιάδη (1849 - 1936). Ζητά ο Φωτιάδης να φωτίσει τους ομοεθνείς του, σε έναν χώρο που δεν τον είχαν ως τότε ιδιαίτερα προσέξει οι αγωνιστές του δημοτικισμού, την εκπαίδευση, καθώς έστρεφαν αμέριστο το ενδιαφέρον τους κυρίως προς τη λογοτεχνική γλωσσική ανανέωση. Ο Φωτιάδης ξεκινά τον αγώνα του δημοσιεύοντας έξι γράμματα στην εφημερίδα «Ταχυδρόμος» της Πόλης (1899 - 1900) με αφορμή άρθρο της εφημερίδας εναντίον της δημοτικής. Πάντως η ανάμιξη του Φωτιάδη στο θέμα της γλωσσικής παιδείας μας με όργανο τη δημοτική γλώσσα ολοκληρώνεται με τη δημοσίευση του βιβλίου του «Το γλωσσικό ν μας ζήτημα κι' η εκπαιδευτική αναγέννησις» (1902). Περιλαμβάνονται εκεί και τα άρθρα που είχε δημοσιεύσει στον «Ταχυδρόμο». Ο παιδευτικός ανακαινιστής θα εξακολουθήσει τον αγώνα του. Θα γίνει πρόεδρος του ιδρυμένου το 1908 «Αδερφάτου της Πόλης», που είχε σκοπό να υπερασπιστεί τη δημοτική γλώσσα και να διακηρύξει πως μόνο μ' αυτήν θα ανανεωθεί η εκπαίδευση και θα μορφωθεί το έθνος. Ο Φωτιάδης κήρυσσε ότι ο μόνος τρόπος για τη μόρφωση του λαού είναι «το έθνος αλάκερο κι η εκπαίδεψη αλάκερη απ' το σκολειό της γειτονιάς ως την ακαδημία να νιώσει ότι αρχή και τέλος είναι αυτό το λαϊκό ιδίωμα, αυτό που το λεν «χυδαίον και πεπατημένον» όσοι δεν έχουν νιώσει τι θα πει γλώσσα σ' ένα έθνος και για ένα έθνος».

Ο Φωτιάδης με το στοργικό του ενδιαφέρον για τη σωστή ανατροφή των

---

⁹⁴ Εμμανουήλ Κριαράς, Λόγιοι και Δημοτικισμός, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1987, σελ. 29-30.

παιδιών του πληγώνονταν όταν σύγκρινε την απόδοση των ελληνικών σχολείων της Πόλης με την απόδοση εκείνων που δίδασκαν ξένες γλώσσες αιτία φυσικά ήταν το καθιερωμένο στα ελληνικά σχολεία τεχνητό γλωσσικό ιδίωμα. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης ομολογεί κάπου ότι το βιβλίο του Φωτιάδη τού «επιτάχυνε, όχι χωρίς ψυχικό κλονισμό, τη μεταστροφή του γλωσσικού του κόσμου. «Έτσι, γράφει ο Τριανταφυλλίδης, γίνονταν η πίστη του αυτή (= του Φωτιάδη) πίστη μας και έργο ζωής και μας οδηγούσε (υπονοεί ο Τριανταφυλλίδης και το Δελμούζο) προσκυνητές στην Πόλη για να γνωριστούμε με τον εμπνευσμένο συγγραφέα του προφητικού βιβλίου, που μάντεψε τη δημιουργική νοσταλγία της εποχής του».

Γεώργιος Βιζυηνός⁹⁵

Είναι γνωστό ότι η προσωπικότητα και η λογοτεχνική δημιουργία του Βιζυηνού εξελίσσονται σε μία από τις σημαντικότερες φάσεις της γλωσσικής διαμάχης, δηλαδή στο τελευταίο τέταρτο του ΙΘ΄ αιώνα και, συνεπώς, το έργο του επηρεάζεται άμεσα ή έμμεσα από αυτό.

Ο Γεώργιος Μιχαηλίδης ή Βιζυηνός γεννήθηκε στη Βιζύη, μικρό χωριό της Ανατολικής Θράκης το 1849. Μόλις σε ηλικία πέντε ετών πέθανε ο πατέρας του εγκαταλείποντας μία οικογένεια τεσσάρων παιδιών και τη γυναίκα του έγκυο. Το γεγονός αυτό θα σημαδέψει για πάντα τη ζωή του συγγραφέα, αφού μόλις δέκα ετών θα αναγκαστεί να μεταναστεύσει με τον αδερφό του στην Πόλη όπου θα μάθει την τέχνη του ράφτη σ' ένα εργαστήριο που λειτουργούσε για το Σουλτάνο. Θα μείνει τρία χρόνια εκεί και θα γνωριστεί με τον πρώτο του μαικήνα τον Κύπριο έμπορο, Τ.Γ. Γεωργιάδη, ο οποίος κάλυψε τα έξοδα των πρώτων του σπουδών. Τον στέλνει στη Λευκωσία με σκοπό να τον κάνει κληρικό, αλλά οι πρώτες ερωτικές του περιπέτειες τον έφεραν σε αδιέξοδο. Παράλληλα παρουσιάζει τους πρώτους του στίχους, ενώ θέτει σε αμφισβήτηση τη συνέχεια των εκκλησιαστικών του σπουδών. Είναι η περίοδος που η Κουτριάνου, μελετήτρια του ποιητικού του έργου, ονόμασε *φάση του οικογενειακού περιβάλλοντος*.

Τη δεύτερη φορά που βλέπουμε πάλι τον Βιζυηνό στην Πόλη είναι το 1872. Εγγράφεται στη Σχολή της Χάλκης και εμβαθύνει το ενδιαφέρον του για την ποίηση, ενώ τον επόμενο χρόνο εκδίδει την πρώτη του ποιητική συλλογή, *Ποιητικά Πρωτόλεια*. Το γεγονός αυτό του ανοίγει αμέσως τις πόρτες των λογοτεχνικών κύκλων της Κωνσταντινούπολης, κυρίως των φαναριωτών, με τους Τανταλίδη, Σούτσους, Ραγγαβή, κ. ά. Το σημαντικότερο όμως είναι η γνωριμία του με τον Γ. Ζαρίφη, τον δεύτερό του πατέρα, ο οποίος στο εξής έγινε το οικονομικό και πνευματικό στήριγμα του νεαρού ποιητή.

Αλλοίμονο! Είμαι πτωχό σ' αυτού τού κόσμου τον τροχό. Είμ' ορφανό

---

⁹⁵ Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Γ΄ Συνέδριο, Βουκουρέστι, 2-4/6/2006.

και ξένο κι αγράμματο θα μένω. Συνεκινήθην όχι ολίγον⁹⁶

Το 1874 κερδίζει το περίφημο ποιητικό διαγωνισμό «Βουτσινάιο», έχοντας ως εισηγητή τον Ραγκαβή με τη δεύτερή του ποιητική συλλογή *Κόδρος*, δημοσιευμένη την ίδια χρονιά, από την οποία ξεχώρισα ορισμένους στίχους που μας εικονογραφούν τη γλώσσα του Βιζυηνού σ' αυτήν την περίοδο:

Ο Φοίβος τέμνων με λαμπρόν βήμα
καθαρομέτωπον ουρανόν,
φλογώδες σκάφος ελαύνον κύμα
εις σαπφειρώδη ωκεανόν,

Το 1874, πάντα με τη χρηματοδότηση του Ζαρίφη, άρχισε τη δεύτερη ζωτική και λογοτεχνική του περίοδο. Ταξιδεύει στη Γερμανία για να φοιτήσει στα πανεπιστήμια της Γοττίγγης⁹⁷, Λειψίας και Βερολίνου, όπου θα συμπληρώσει μία περίπου δεκαετία μάθησης και λογοτεχνικής κατάρτισης, και αναμφίβολα την πιο ευχάριστη περίοδο της ζωής του. Σ' αυτή τη περίοδο ο συγγραφέας ξεκινά τη σχέση του με τον πεζό λόγο, τη δημιουργία του νέου διηγήματος και την ιδέα της ανανέωσης του πεζού στους λογοτεχνικούς κύκλους της πρωτεύουσας.

Το πέρασμα του Βιζυηνού από την φαναριώτικη καθαρεύουσα στη δημοτική είναι αργό αλλά χωρίς διακοπή. Το 1883 βλέπει το φως το τρίτο του έργο, *Αθίδες Αύραι*, που δημοσιεύτηκε στο Λονδίνο χάρη στη χρηματοδότηση Ελλήνων ομογενών του Ηνωμένου Βασιλείου⁹⁸. Ας ακούσουμε πως αντηχεί η φωνή του ποιητή μόλις μία δεκαετία αργότερα:

΄Ταίρι ΄ταίρι τα πουλιά

---

⁹⁶ Γ. Χασιώτη, *Βυζαντινά Σελίδες*, τ. Α', Αθήνα 1910, 256-257.

⁹⁷ Η γερμανική περίοδος του Βιζυηνού έχει μελετηθεί σε αρκετά άρθρα της Π. Σιδερά-Λύτρα: «Ο Γεώργιος Βιζυηνός φοιτητής στο Πανεπιστήμιο της Γοττίγγης», *Θρακικά* 11 (1996-1997), 41-72. «Οι σχέσεις του Βιζυηνού με τη Γερμανία», *Ενδοχώρα* 3 (1996), 45-58. «Die deutschen Gedichte von Georgios Vizyinos», *Philia* 1999, 27-48. «Der griechische Schriftsteller Georgios Vizyinos und seine Beziehungen zu Deutschland», *Philia* 1996, 27-36. «G. Vizyinos. Die Folgen der Alten Geschichte. Übersetzung», *Greek Letters* IX (1995-96), 113-175. Μ. Μερακλής, «Ο Βιζυηνός, διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Γοττίγγης», *Εξώπολις* 5 (1996), 18-25.

⁹⁸ Το έργο εκδόθηκε σε πολυτελές βιβλίο από τον οίκο Trübner and Co με εξώφυλλο του Α. Legros από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Το *Αθίδες Αύραι* το αφιερώνει στον προστάτη του τον Γ. Ζαρίφη.

στην βοσκή πηγαίνουν
'ταίρι 'ταίρι στην φωλιά,
σαν νυκτώση, 'μβαίνουν⁹⁹.

Δεν πρόκειται παρά για τον αντικατοπτρισμό των αλλαγών που θα γίνουν σ' αυτή τη δεκαετία στα ελληνικά γράμματα. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σ' ένα τυπικό λογοτεχνικό φαινόμενο της ιστορίας της λογοτεχνίας, όπου οι αλλαγές γίνονται πρώτα στην συστατική ποιητική.

Συνεχίζοντας τη χρονολογική ροή, ο ευρωπαίος πια Βιζυηνός πραγματοποιεί στο Παρίσι την σημαντική γνωριμία με τον Δ. Βικέλα, ο οποίος τον σύστησε στη Γαλλίδα εκδότρια Juliette Lambert-Adam¹⁰⁰, που το 1883 εξέδωσε σε γαλλική μετάφραση το πρώτο του διήγημα *Το αμάρτημα της μητρός μου*. Από την σωζόμενη αλληλογραφία, μας είναι γνωστό ότι είχε επαφές με τη λογοτεχνική και εκπαιδευτική αφρόκρεμα της Γαλλίας, μεταξύ άλλων με τον Έ. Légrand και ίσως είχε την ευκαιρία να γνωρίσει και τον ίδιο τον Γ. Ψυχάρη¹⁰¹. Το γεγονός είναι ότι γνώριζε από πρώτο χέρι τα τεκταινόμενα περί του γλωσσικού ζητήματος στους ευρωπαϊκούς λογοτεχνικούς κύκλους και ότι χρειάστηκε να λάβει θέση στρεφόμενος προς μία από τις δύο πλευρές.

Επομένως η δεύτερη περίοδος του συγγραφέα χαρακτηρίζεται από την ωριμότητα και με μια κάποια ρήξη με την κωνσταντινοπολίτικη και φαναριώτικη περίοδό του. Ωστόσο η γνώμη του Π. Μουλλά είναι ότι η φαναριώτικη παιδεία του Βιζυηνού δεν περιοριζόταν μόνο στη γλώσσα αλλά έγινε ένα είδος «συναισθηματικής παιδείας». Ο συγγραφέας άλλαξε ριζικά ως προς τον χαρακτήρα και, το πιο σημαντικό, γνώρισε ορισμένες προσωπικότητες του ακαδημαϊκού και λογοτεχνικού ή του ευρωπαϊκού

---

⁹⁹ Ε. Κουτριάνου, 2003, Α', σ. 397.

¹⁰⁰ Το 1883 ο Βιζυηνός θα της στείλει το χειρόγραφο με το πρώτο του διήγημα *Το αμάρτημα της μητρός μου*, δημοσιευμένο σε γαλλική μετάφραση στο περιοδικό *Nouvelle Revue* της J. Lambert και λίγους μήνες αργότερα το ελληνικό πρωτότυπο κείμενο στο περιοδικό *Εστία*, που έκτοτε θα γίνει ο εκδοτικός οίκος ολόκληρου του πεζογραφικού έργου του Βιζυηνού.

¹⁰¹ Ο μεγάλος γλωσσολόγος Γ. Ψυχάρης ήταν εκείνη την εποχή βοηθός στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης. Θα γίνει αργότερα ο διάδοχος του Έ. Légrand στην έδρα του Πανεπιστημίου της γαλλικής πρωτεύουσας.

κύκλου που ακολουθούσαν, στο γλωσσικό ζήτημα, τις δημοτικιστικές θέσεις.

Ο Θάνατος του Ζαρίφη το 1884 σταματάει απότομα την ευρωπαϊκή περίοδο του Βιζυηνού και προκαλεί την γρήγορη επιστροφή του στην Αθήνα, όπου θα ζήσει την τελευταία δεκαετία της ζωής του με τις ψυχολογικές διαταραχές του και το γνωστό τραγικό του τέλος. Όμως, από εκδοτικής απόψεως γίνεται ένας από τους πλέον σημαντικούς σταθμούς του συγγραφέα, εφόσον σε δύο περίπου χρόνια δημοσιεύονται σχεδόν όλα τα διηγήματά του¹⁰² εκτός από το Μοσκόβ-Σελήμ που θα εκδοθεί το 1894, όταν ο συγγραφέας βρίσκεται ήδη δεμένος στις ομίχλες του Δρομοκαϊτείου Ψυχιατρείου.

Την εποχή αυτή ο Βιζυηνός είναι πλέον οπαδός της δημοτικής αν και εξακολουθεί να γράφει στην καθαρεύουσα για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον διότι δεν υπάρχει άλλη επίσημη γλώσσα και δεύτερον διότι, ίσως, τα χαρακτηριστικά της πεζογραφίας του οφείλονται μεν στη παλαιά φαναριώτικη σχολή και στην επίδραση άλλων συγγραφέων της γενιάς του 80', όπως ο Βικέλας και ο Παπαδιαμάντης.

Όπως και να έχει όμως το πράγμα, στην πεζογραφία του το γλωσσικό πρόβλημα εξακολουθεί να είναι παρόν. Στα διηγήματα, όπως άλλωστε είναι γνωστό, ο Βιζυηνός εισάγει ένα σχήμα πολύ στοχαστικό: γράφει τις περιγραφές σε μια απλή και θαυμάσια καθαρεύουσα, ενώ στη δημοτική, τους διαλόγους μεταξύ των πρωταγωνιστών. Προσθέτοντας επίσης θρακικά διαλεκτικά στοιχεία, συντελεί στην ανανέωση της νεοελληνικής πεζογραφίας απομακρύνοντάς την από τις ακαδημαϊκές-σχολαστικές ρίζες της Αθηναϊκής Σχολής¹⁰³. Από τα ποικίλα παραδείγματα επιλέξαμε το διήγημα ή μάλλον το διήγημα-μυθιστόρημα *Μοσκόβ-Σελήμ* για τη χρονολογική του αξία. Επειδή είναι το τελευταίο πεζογραφικό του έργο που δημοσιεύτηκε. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το ότι στο έργο ο συγγραφέας-αφηγητής χρησιμοποιεί την καθαρεύουσα, με αρκετούς αρχαϊσμούς και ρητορικά σχήματα, ενώ ο Σελήμ μια απλή δημοτική απαλλαγμένη από κάθε

---

¹⁰² Από *Το αμάρτημα της μητρός μου*, τον Απρίλιο του 1883, ως *Διατί η μηλιά δεν έγινε μηλέα*, τον Ιανουάριο του 1885.

¹⁰³ Όπως έγκαιρα το αναφέρει ο βιογράφος του ο Ν.Ι. Βασιλειάδης, *Σελίδες του Δρομοκαϊτείου*. Αθήνα 1930, 330.

λόγιο στόλισμα. Ορισμένες φορές όμως, ο συγγραφέας ανακατεύει τις δύο γλωσσικές μορφές προκαλώντας περιέργες καταστάσεις. Ας δούμε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Στο πρώτο μέρος του έργου, όπου περιγράφεται ένα θρακικό τοπίο, φαίνεται ο διαλεκτικός όρος –«ποτίσωμεν» τουλάχιστον τρεις φορές μαζί με άλλες λέξεις πολύ πιο δημοτικές όπως «λιγάκι παρά πέρα» ή το ρήμα «ξεβουρβουλά», εναλλάσσοντάς τα με τη λόγια γλώσσα που περιέχει ένα σημαντικό αριθμό αρχαϊσμών, όπως π.χ. -εν τω βίω, -εν ω, -μοι εφάνη, -μοι διηγήθη, κ.λ.π. Άλλες φορές ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη γνωστή κλασική έκφραση με το ρήμα + μετοχή ως κατηγορημα: «φαίνεται κατέχουσα» ή «έλαβον άγουσαν». Επίσης ρήμα + δοτική όπως «τω είπον» ταυτόχρονα με την πιο διαδεδομένη «του είπα» ή «του λέγω», κ.λ.π. Παράλληλα χρησιμοποιεί και άλλα στοιχεία καθαρά δημοτικής προέλευσης όπως «πάνε μια», «καβαλικεύσετε», «τόσο πολύ», ή την πολύ τυπική έκφραση των βόρειων ιδιωμάτων: προσωπική αντωνυμία σε αιτιατική + ρήμα: «με είπεν» καθώς επίσης και την έκφραση «γι' αυτό δα». Δεδομένου ότι ο πρωταγωνιστής είναι Τούρκος, χρησιμοποιεί επίσης αρκετές λέξεις τουρκικής προέλευσης όπως –χαϊρί, –ντέρτι, –κισμέτι, –τσακπίνι.

Ένα χρόνο πριν την πιθανή γραφή του *Μοσκώβ-Σελήμ*, ο Βιζυηνός έγραψε δύο έργα στα οποία πραγματεύεται το γλωσσικό ζήτημα: το γνωστό διήγημα *Διατί η μηλιά δεν έγινε μηλέα*, δημοσιευμένο ως δημοσιογραφικό άρθρο τον Ιανουάριο του 1885 στο περιοδικό *Εβδομάς*¹⁰⁴. Εδώ ο Βιζυηνός χρησιμοποιεί την ίδια λεξη στην καθαρεύουσα και στη δημοτική. Αρχίζει, σε μορφή δοκιμίου, σημαδεύοντας καθαρά το πρόβλημα: το γλωσσικό ζήτημα είναι περισσότερο σημαντικό παρά το λεγόμενο θέμα της Ανατολής.

Όπως διαβεβαιώνει ο Ε. Καψωμένος σε μία πρόσφατη μελέτη του, όπου μας δίνει μία λεπτομερή σημασιολογική ανάλυση του έργου¹⁰⁵, ο

---

¹⁰⁴ Β. Αθανασόπουλος, 1993, 320-326. Για την Ιβηρική Χερσόνησο αναφέρω τις δύο υπάρχουσες μεταφράσεις μέχρι στιγμής: Τ. Sempere, *Πιο κοντά στην Ελλάδα* 14 (1998) 604-613. J. Gestí, *Contes. Geórgios Viziinós*. Βαρκελώνη 2006, 285-292.

¹⁰⁵ Ε. Καψωμένος, «Gh. Viziinós, Perché la miliá non divenne miléa. Un' analisi semántica», *Gheorgios Viziinós 150 anni dopo (1849-1999)*. Catania 1999, 25-39.

θράκας συγγραφέας διαμορφώνει σε ειρωνικό σχήμα μία αφήγηση, στο οποίο πάλι φαίνεται ένα από τα «leit-motiv» που διαποτίζουν το έργο του: Η δυάδα φαντασία και πραγματικότητα. Καταφεύγει στις παιδικές του αναμνήσεις για να παρουσιάσει ένα πρόβλημα σε μία φανταστική μορφή, η οποία όμως έχει παράλληλα μία αληθινή βάση, όπως μας αναφέρει εξάλλου ο ίδιος ο συγγραφέας στην εισαγωγή. Βρισκόμαστε στη δεκαετία που θα ολοκληρωθεί *Το ταξίδι μου* του Ι. Ψυχάρη, και κατά την οποία θα καταστήσει σαφή τη θέση του λέγοντας:

«όσοι υπολείπεσθε ακόμη της Μεγάλης ημών Ιδέας θιασώται, μη εκπλαγήτε διά την άμεσον ταύτην συσχέτισιν του ζωτικωτέρου των ζητημάτων με την γραμματικήν των σχολαστικών της Ελλάδος»¹⁰⁶.

Δηλαδή, συνδέει τη Μεγάλη Ιδέα με τη σχολαστική γραμματική ή «pedanti» όπως ανέφερα προηγουμένως από τη μετάφραση της Α. Zimbone, και τελειώνει με δύο παραδείγματα παιδαγωγικής και κριτικής αξίας: αυτό των καλόγερων που μας προειδοποιούν πως θα πάμε στην Κόλαση αν δεν τους δίνουμε τις περιουσίες μας και το άλλο των συγγραφέων που μας επιβάλλουν την προκαταβολική συνδρομή στα δικά τους έργα. Έπειτα, ακολουθεί την αφήγηση σε σχήμα διηγήματος, τόσο αγαπημένη για το συγγραφέα μας. Στα παιδικά του χρόνια εξοικειώνεται με τη δημοτική, δηλαδή με τη μηλιά ώσπου να φτάσει στο χωριό ένας νέος δάσκαλος με την καθαρεύουσα, δηλαδή με τη μηλέα, και τότε αρχίζει το πρόβλημα. Τελειώνει ο Βιζυηνός τη σατιρική διατριβή του όπως σε ένα «Ringkomposition» επιστρέφοντας στο σχήμα του δοκιμίου και ρίχνοντας άλλο βέλος από τη θέση του αφηγητή-αρθογράφου με μία νέα δυάδα: αυτοί που διαβάζουν ολόκληρα τα άρθρα εναντίον αυτών που διαβάζουν μόνο τον επίλογο τους για να βεβαιώσουν ότι το γλωσσικό ζήτημα είναι πιο σημαντικό από το θέμα της Ανατολής¹⁰⁷. Η εξήγηση δίνεται με διάφορα φωνητικά χαρακτηριστικά της θρακικής διαλέκτου, όπως οι συνθέσεις και οι εκθλίψεις, αρκετά σχολιασμένες από τους λόγιους.

Το δεύτερο κείμενο περί του θέματος αυτού είναι ανολοκλήρωτο και δημοσιεύτηκε πρώτα από τον Γ. Βαλέτα στην κλασική πια μελέτη αφιερωμένη στο θράκα συγγραφέα και αργότερα ξαναδημοσιευμένο από την

¹⁰⁶ Β. Αθανασόπουλος, 1991, 20.

¹⁰⁷ Ε. Καψωμένος, 1999, 37-39.

Ε. Κουτριάνου στην εκτενή της εισαγωγή για το ποιητικό έργο του Γ. Βιζυηνού. Πρόκειται για ένα ανολοκλήρωτο δοκίμιο που ο Βαλέτας ονόμασε ακριβώς *Το Γλωσσικόν Ζήτημα*. Ακολουθεί το κείμενο με διάφορα και πολύ ενδιαφέροντα αποσπάσματα. Σημαντική είναι η συζήτηση περί της πιθανής χρονολόγησης του κειμένου. Εάν γράφτηκε το 1885, όπως υποστηρίζει η Κουτριάνου, ίσως να αποτελεί θεματική συνέχεια του προηγούμενου κειμένου του περιοδικού *Εβδομάς*. Όπως συμβαίνει στην άλλη περίπτωση, το πιο σημαντικό είναι πάλι στην αρχή. Έχει δίκιο η Κουτριάνου όταν ξεχωρίζει το επόμενο απόσπασμα στην εισαγωγή:

«Η γλώσσα κακώς συγκρίνεται προς οικοδομήματα εκ τούτου προήλθεν η συνήθεια (από Γάλλους γλωσσολόγους νομιζομεν) να θεωρήται η σημερινή των Ελλήνων [γλώσσα] ως τα ερείπια της αρχαίας. Η παρομοίωσις επλάνησε πλείστους να νομίσουν ότι δύνανται ν' αναστήσωσι το παλαιόν της γλώσσης οικοδόμημα»¹⁰⁸.

Σ' αυτό το κείμενο ο Βιζυηνός που χαρακτηριστικά αρχίζει με τον τίτλο *Το πρώτον λάθος*, αποδεικνύει πως το λάθος είναι να σκεπτεί κανείς ότι η γλώσσα δημιουργείται σαν ένα γαλλικό οικοδόμημα, αναφέροντας έτσι τους Γάλλους γλωσσολόγους και κλασικούς φιλόλογους. Για τον Βιζυηνό η αρχαία ελληνική αποτελεί μία τελειότητα σαν το Παρθενώνα. Αλλά υπάρχει ένας παράγοντας που όλα τα αλλάζει: ο χρόνος, τον οποίο χαρακτηρίζει συμπτωματικά ο Βιζυηνός με μία δημοτική λέξη, μαστροχαλαστήν. Ο Θράκας συγγραφέας χρησιμοποιεί εδώ τη μεταφορά: καθώς τα αρχαία μνημεία ανακατεύονται με άλλα μεταγενέστερων εποχών και οι αρχαιολόγοι αναλαμβάνουν τη δουλειά να τα διαχωρίσουν, έτσι η σημερινή γλώσσα πρέπει να αποκαθαριστεί/να απελευθερωθεί απ' όλες τις λέξεις που δεν είναι αρχαίας ελληνικής προέλευσης.

Το ειρωνικό συμπέρασμα του Βιζυηνού είναι βέβαιο: είναι αδύνατον να παλεύει κανείς εναντίον του χρόνου και των αλλαγών της ζωντανής γλώσσας. Και εδώ παρουσιάζεται το ευνοούμενο λογοτεχνικό γένος του Βιζυηνού, η ποίηση, «οι λαλούσαι εικόνες» με τις οποίες θα οικοδομηθεί μια νέα γλωσσολογική πραγματικότητα. Γι' αυτό το σκοπό ο ποιητής και

---

¹⁰⁸ Γ. Βαλέτας, 1937, 211. Ε. Κουτριάνου, 2003, 149.

καθηγητής χρησιμοποιεί αρκετά παραδείγματα της θρακικής διαλέκτου για να τα αντιπαραθέσει με την αρχαία ελληνική. Πάλι οι θεωρίες του λογοτέχνη παρουσιάζονται με παιδαγωγική άποψη.

Ολοκληρώνεται έτσι η διάβαση από την πρώτη νεανική του φάση στο Φανάρι της Πόλης ως την ωριμότητα των τελευταίων χρόνων της Αθήνας στη δεκαετία του 80'. Μόλις ένα μήνα πριν κάνει το τελευταίο του ταξίδι στο Δρομοκαϊτείο φαίνεται πως έγραψε ένα ποίημα στο οποίο με ειρωνεία αμφιβάλλει ακόμα και για την αρχαιομάθεια¹⁰⁹. Πιστεύω ότι ο Γ. Βιζυηνός δεν είχε αρκετό χρόνο στη ζωή του να μας δείξει το τελευταίο του ταξίδι από την καθαρεύουσα ως τη δημοτική.

---

¹⁰⁹ Ε. Κουτριάνου, Αθήνα 2003, 155-157. Το ποίημα *Προς τους κριτές*, Β', 227.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟΝ 20^ο ΑΙ.

3.1. Η κρίσιμη δεκαετία 1900 -1910 και ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος»¹¹⁰

Στην πρώτη δεκαετία του αιώνα μας, δύσκολη, αλλά και γόνιμη περίοδο μέσα στην πορεία του Έθνους, διαμορφώνεται σε ορισμένους εκπαιδευτικούς, διανοουμένους, πολιτικούς μια νεότερική νοοτροπία στο θέμα της γραπτής γλώσσας του Έθνους. Χαρακτηρίζουν την περίοδο αυτή στο χώρο των αγώνων για τη λαϊκή γλώσσα τα οχλοκρατικά και αιματηρά συνάμα γεγονότα του 1901 και του 1903, δηλαδή τα «Ευαγγελικά» και τα «Ορεστειακά», που αποτελούν εξόρμηση της πνευματικής και της πολιτικής αντίδρασης κατά του δημοτικιστικού κινήματος.

Ως **Ορεστειακά**¹¹¹ έμειναν γνωστά τα αιματηρά επεισόδια που ξέσπασαν στην Αθήνα από τις 6 μέχρι τις 9 Νοεμβρίου του 1903, από υποκινούμενους φοιτητές μετά την πρεμιέρα (1 ή 3/11/1903) της τριλογίας Ορέστειας από το Βασιλικό_Θέατρο. Αφορμή στάθηκε η πεζή μετάφραση σε συντηρητική δημοτική του Γεωργίου Σωτηριάδη, η οποία προκάλεσε την μήνη των καθαρολόγων της εποχής, των γλωσσαμυντόρων όπως λέγονταν τότε οι οπαδοί της απτικίζουσας γλώσσας. Κύριος υποκινητής των επεισοδίων αυτών ήταν ο καθηγητής Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Γεώργιος Μιστριώτης, φανατικός υπέρμαχος της αρχαϊζουσας γλώσσας, ξεσήκωσε φοιτητές και προσκείμενες εφημερίδες ώστε να συμμετάσχει και ο αθηναϊκός λαός σε συλλαλητήρια.

Επειδή όμως τότε η Κυβέρνηση Δ. Ράλλη δεν απεδέχθη το αίτημα του Γ. Μιστριώτη που πρέσβευε οι παραστάσεις των αρχαίων δραμάτων να γίνεται στη γλώσσα που γράφτηκαν ακολούθησαν συμπλοκές. Το δε βράδυ της 8ης Νοεμβρίου διατάχθηκε ο στρατός να επιβάλει τη τάξη. Κατά τις συμπλοκές που ακολούθησαν στη διάλυση των διαδηλωτών κάποιοι στρατιώτες στο φόβο προσβολής τους πυροβόλησαν κατά του πλήθους με συνέπεια να φονευτούν δύο πολίτες και να τραυματιστούν επτά. Μετά από το γεγονός αυτό οι διαδηλωτές διαλύθηκαν, οι οχλαγωγίες σταμάτησαν και η

---

¹¹⁰ Εμμανουήλ Κριαράς, Λόγιοι και Δημοτικισμός, Εκδοτική Αθηνών, 1987, σελ. 30-32.

¹¹¹ Από τη Βικιπαίδεια (www.el.wikipedia.org)

αναταραχή τερματίστηκε λόγω ακριβώς της σθεναρής στάσης της Κυβέρνησης. Το αξιοπερίεργο φαινόμενο βίαιων ταραχών με αφορμή γλωσσικά θέματα είχε παρουσιαστεί για πρώτη φορά το 1901, επίσης στην Αθήνα, με τα αποκαλούμενα Ευαγγελικά, που αφορούσαν τη μετάφραση του Ευαγγελίου στη δημοτική, γεγονότα που εντάσσονται σε μία ευρύτερη διαμάχη γύρω από το γλωσσικό ζήτημα και την ιστορία του στην Ελλάδα. Αξίζει επίσης να μνημονευτεί, γιατί χαρακτηρίζει και αυτό την εποχή που μας απασχολεί, και το γεγονός ότι το Φεβρουάριο του 1907, με αφορμή εκπαιδευτικό νομοσχέδιο, ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης (1850 - 1916) προτείνει στη Βουλή τροπολογία ζητώντας «να προστατευτούν τα διδακτικά βιβλία από το χυδαϊσμό»! Το κόμμα των Ιαπώνων με αρχηγό το Στέφανο Δραγούμη(1842 - 1923) απορρίπτει την πρόταση, ενώ οι οπαδοί των δύο μεγάλων κομμάτων, που τα κατευθύνουν ο Γεώργιος Θεοτόκης και ο Δημήτριος Ράλλης διχάζονται. Τον επόμενο χρόνο ο ίδιος Μαυρομιχάλης ζητά να γίνει διάβημα στη γαλλική κυβέρνηση κατά της «αντεθνικής», όπως την έβλεπε, διδασκαλίας του Ψυχάρη στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών στο Παρίσι. Διάβημα πάντως δεν έγινε, γιατί αντιτάχθηκε σε μια τέτοια ενέργεια πάλι ο Στέφανος Δραγούμης. Το Νοέμβριο τέλος του 1908 απέτυχε προσπάθεια να γίνει νόμος που να καθιερώνει τη χρησιμοποίηση της καθαρεύουσας από τους δημόσιους υπαλλήλους. Η προστασία της καθιερώθηκε αργότερα με το γνωστό άρθρο του Συντάγματος του 1911.

Υπάρχουν όμως μέσα στην πρώτη δεκαετία του αιώνα και γεγονότα θετικά υπέρ του δημοτικιστικού κινήματος, που μαρτυρούν, παράλληλα την ωρίμανση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, και τη διαμόρφωση του γλωσσικού της οργάνου, που δεν μπορούμε να τα εξετάσουμε αναλυτικότερα. Πάντως τα χρόνια αυτά ο Γεώργιος Σκληρός (το πραγματικό του όνομα ήταν Γεώργιος Κωνσταντινίδης) (1878 - 1920) μελετά το γλωσσικό ζήτημα εντάσσοντάς το μέσα στο γενικότερο πολιτικοκοινωνικό του προσανατολισμό. Τις σχετικές απόψεις του διατυπώνει το 1907 στο βιβλίο του «Το κοινωνικόν μας ζήτημα». Ζώντας στη Γερμανία συνδέεται φιλικά με τρεις νέους που σπουδάζουν εκεί και λίγο αργότερα θα αναδειχτούν γλωσσικοί μεταρρυθμιστές: το Δημήτρη Γληνό, το Μανόλη Τριανταφυλλίδη και τον Αλέκο Δελμούζο. Μια μερίδα μόνο δημοτικιστών συμφώνησε μαζί του. Γι' αυτό και ακολούθησαν επίμονες και μακρές συζητήσεις γύρω από το θέμα

της σχέσης ανάμεσα στο γλωσσικό και το κοινωνικό ζήτημα. συζητήσεις που, είναι βέβαιο, βοήθησαν σε μια σωστότερη αντιμετώπιση του ζητήματος. Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γεγονός ότι από το Φώτη Φωτιάδη ιδρύεται το 1908 το «Αδερφάτο της Πόλης». Ένας από τους βασικούς σκοπούς του σωματείου είναι κυρίως να βοηθήσει να συνταχτούν κατάλληλα αναγνωστικά για τα παιδιά του δημοτικού σχολείου. Μέλη του σωματείου αυτού εγγράφονται όχι μόνο Κωνσταντινουπολίτες, αλλά και σημαντικοί δημοτικιστές όπως ο Πάλλης, ο Παλαμάς, ο Πετροκόκκινος, η Πηνελόπη Δέλτα. Για ένα ορισμένο διάστημα το σωματείο εξέδιδε και εβδομαδιαία εφημερίδα τίτλοφορημένη «Λαός» με τη διεύθυνση του Ν. Γιαννιού.

Στα 1908, το «Σχολείο του Βόλου», ιδρυμένο από το δημοτικό συμβούλιο της θεσσαλικής πρωτεύουσας, με τη φωτεινή διεύθυνση του Αλέκου Δελμούζου δοκιμάζει να εφαρμόσει στη σχολική πράξη εκείνο που θεωρητικά έχει υποστηριχτεί από τους δημοτικιστές. Βασίζει το πρόγραμμά του στη ζωντανή γλώσσα του λαού, στη νεοελληνική λογοτεχνία και στη νεοελληνική παράδοση, στη «νεοελληνική πραγματικότητα». Η ανανεωτική αυτή εκπαιδευτική προσπάθεια δεν κράτησε δυστυχώς περισσότερο από τρία χρόνια (1908 - 1911). Κόπηκε στη μέση από την πνευματική και την πολιτική αντίδραση, που χρησιμοποίησε ως όργανο τη λαϊκή πρόληψη της εποχής.

Η απόληξη της πρώτης δεκαετίας του αιώνα θα οδηγήσει στην ωρίμανση των συνειδήσεων εκείνων που ζητούν μια πιο οργανωμένη κίνηση για την ανανέωση της παιδείας του ελληνικού λαού. Σιγά σιγά γίνεται συνείδηση ότι για να εδραιώσει η δημοτική γλώσσα το κράτος της στη λογοτεχνία, αλλά και για να το επεκτείνει στο σχολείο και ακόμη μέσα στην όλη πνευματική και κοινωνική ζωή έπρεπε να διαμορφώσει έναν γλωσσικό τύπο που να μην είναι εντελώς αποκρουστικός σε όσους διατηρούσαν προλήψεις στο θέμα της γραπτής γλώσσας του έθνους. Ορισμένες συζητήσεις μεταξύ νεότερων φωτισμένων δημοτικιστών καταλήγουν στην ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» ύστερα μάλιστα από κάποια ενθάρρυνση που αισθάνονται από το γεγονός της Επανάστασης στο Γουδί. Θα πρωτοστατήσουν στην κίνηση για την παιδεία τρεις νέοι, που τα ονόματά τους θα μείνουν ζωντανά και ακτινοβόλα για αρκετούς συγχρόνους τους και πολύ περισσότερους μεταγενεστέρους. Εννοούμε το Μανόλη Τριαντα-

φυλλίδη, το Δημήτρη Γληνό και τον Αλέκο Δελμούζο.

Δεν πρέπει να παραλείψουμε να υπενθυμίσουμε έστω τη σημασία των αγώνων του Κωστή Παλαμά για την υπεράσπιση της δημοτικής γλώσσας μέσα σε ολόκληρη την πρώτη εικοσαετία του αιώνα μας.

3.2. Η δεκαετία 1910 -1920 και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση¹¹²

Η δεκαετία 1910 - 1920, μια δεκαετία που αναμόχλευσε ορμητικά την πολιτική ιδίως ζωή της χώρας, ξεκίνησε (προκειμένου για τα πνευματικά ζητήματα της εποχής) με την ψήφιση του άρθρου 107 του Συντάγματος του 1911 για την επίσημη γλώσσα του κράτους ήταν «εκείνη εις την οποίαν συντάσσεται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα»¹ πρόσθετε μάλιστα το άρθρο και ότι «πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται». Πρέπει να παρατηρηθεί ότι όσα κατά τις συζητήσεις στη Βουλή υποστηρίχτηκαν από τους περισσότερους αντιπροσώπους του Έθνους για τη γλώσσα αποτέλεσαν θλιβερή σελίδα και για την ιστορία της Βουλής και για το όλο πνευματικό επίπεδο των πολιτικών ηγετών της εποχής. Η όλη αναταραχή, που ξεκινούσε και από μέσα από τη Βουλή και από τον έξω χώρο, κράτησε τρεις μήνες περίπου: από τον Ιανουάριο έως το τέλος Μαρτίου του 1911. Πρωταθλητής στην αναταραχή κατά της γλώσσας του έθνους ήταν ο καθηγητής Γεώργιος Μιστριώτης (1846 - 1916). Οργανώθηκαν τότε συλλαλητήρια κατά των δημοτικιστών, έγιναν επιθέσεις μέσα στη Βουλή εναντίον επιστημόνων, που καμιά φορά άδικα χαρακτηρίζονταν «μαλλιαροί», τιμωρήθηκε ο Παλαμάς με προσωρινή παύση από τη θέση του γενικού γραμματέα του Πανεπιστημίου, αλλά και δόθηκε η ευκαιρία σε φωτισμένους πάνω στο ζήτημα εκπροσώπους του λαού να υποστηρίξουν τα δίκαια της γλώσσας, όπως στο Λορέντζο Μαβίλη, τον Κωνσταντίνο Μάνο και άλλους. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος βρήκε την ευκαιρία να διακηρύξει προοδευτικές απόψεις σχετικά με την κατάσταση στην οποία είχε περιπέσει η πνευματική και η πολιτική ζωή του Έθνους, έστω και αν από τα πράγματα και την καθυστερημένη κοινή γνώμη υποχρεώθηκε να δεχτεί την αναγραφή του ανελεύθερου και αντιδραστικού άρθρου στο κείμενο του αναθεωρούμενου Συντάγματος. Ο Ψυχάρης έκρινε τότε αυστηρότατα την τακτική του Βενιζέλου, ενώ άλλοι δημοτικιστές ζήτησαν να τη δικαιολογήσουν, καλύτερα, να εξηγήσουν τη στάση του.

Με αφορμή την τακτική που ακολουθεί στην οργάνωση της εργασίας

---

¹¹² Όπ. π., σελ.33-34

του στο «Σχολείο του Βόλου» και με συκοφαντικές κατηγορίες παραπέμπεται ο Δελμούζος σε δίκη που διεξάγεται στο Εφετείο Ναυπλίου (1914), όμως αθλώνεται. Η δίκη αυτή παίρνει ξεχωριστή θέση μέσα στην ιστορία των διώξεων κατά του δημοτικισμού και των εκπροσώπων του.

Βασικό σταθμό στα γλωσσικά και τα εκπαιδευτικά πράγματα του τόπου μας αποτελεί η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 - 1920 στα χρόνια της νέας πρωθυπουργίας του Βενιζέλου. Επιχειρώντας ο μεγάλος πολιτικός τη μεταρρύθμιση διαθέτει την πολύτιμη συνεργασία των τριών κορυφαίων του Εκπαιδευτικού Ομίλου: του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, του Αλέκου Δελμούζου και του Δημήτρη Γληνού. Καταβάλλεται τότε προσπάθεια να ρυθμιστεί σε ενιαίο γραμματικό τύπο η γλώσσα του δημοτικού σχολείου με αφετηρία τη γνήσια γλώσσα του ελληνικού λαού. Συγκεκριμένος στόχος της μεταρρύθμισης ήταν να χρησιμοποιηθεί η δημοτική γλώσσα στα αναγνωστικά και των έξι τάξεων του δημοτικού σχολείου.

Κατά την εφαρμογή της μεταρρύθμισης του 1917 η δημοτική είχε κατορθώσει να εισαχθεί έως την πέμπτη τάξη, ενώ της Καθαρεύουσας η διδασκαλία είχε περιοριστεί στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού σχολείου σε βαθμό τέτοιο που να γίνεται απλώς κατανοητή από τους μαθητές. Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα δεν πραγματοποιήθηκε ολοκληρωτικά. Δεν έφτασε η τριετία 1917 - 1920 για την εφαρμογή του. Πάντως τη μεταρρύθμιση βοήθησαν, καθώς συνεργάστηκαν με τους πρωτεργάτες της, κορυφαίοι πεζογράφοι της εποχής: ο Αντρέας Καρκαβίτσας, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Παύλος Νιρβάνας.

3.3. Παλινόρθωση της καθαρεύουσας (1920 - 1923) και νέες δημοτικιστικές προσπάθειες (1923 - 1932)¹¹³

Μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 η αντίδραση που κατά τα προηγούμενα χρόνια 1917 - 1920 δεν είχε μείνει αργή επιτείνεται από το 1921 με την παλινόρθωση της καθαρεύουσας στο δημοτικό σχολείο. Ειδική μάλιστα επιτροπή, που είχε συγκροτηθεί τότε για να μελετήσει το ζήτημα, είχε προτείνει να καούν τα νέα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου - όμως αυτό δεν πραγματοποιήθηκε. Μόνο μετά την επανάσταση του Πλαστήρα το 1922 θα συνεχιστεί κατά κάποιο τρόπο η μεταρρυθμιστική πολιτική του Βενιζέλου από την τότε επαναστατική κυβέρνηση καθώς και από την πρώτη δημοκρατική κυβέρνηση του τόπου (1924) υπό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Τώρα η δημοτική διδάσκεται σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου, ενώ παράλληλα διατηρείται η διδασκαλία της καθαρεύουσας στην πέμπτη και την έκτη. Μια οπισθοδρόμηση όμως αισθητή ως προς το ζήτημα σημειώνεται στα χρόνια της δικτατορίας Παγκάλου (1925 - 1926). Είχαν επικρατήσει και πάλι τα συντηρητικότερα κοινωνικά και πολιτικώς στοιχεία, που ανέτρεψαν κάθε ανανεωτική μεταρρυθμιστική προσπάθεια.

Κατά τη σύντομη δικτατορία Παγκάλου, χωρίς να απομακρύνεται εντελώς η δημοτική από το σχολείο, της επιβάλλονται αλλαγές προς το αρχαιϊστικότερο. Παράλληλα, οι δημοτικιστές χαρακτηρίζονται με μεγάλη ευκολία κομμουνιστές και διώκονται. Τη γλωσσική συνείδηση ενός μέρους της νεολαίας της εποχής συγκινεί στα 1925 ο ερχομός του Ψυχάρη στην Ελλάδα και η περιοδεία που πραγματοποίησε σε ορισμένες περιοχές της ελληνικής γης. Ιδίως συγκινήθηκαν αρκετοί νέοι της Φιλοσοφικής Σχολής στην Αθήνα, καθώς και κύκλοι διψασμένων νέων που ζούσαν στην ελληνική επαρχία. Η κίνηση αυτή, ενισχυμένη και από την παρουσία ορισμένων φωτισμένων στο γλωσσικό θέμα δασκάλων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ήταν φυσικό να φέρει ευεργετικά αποτελέσματα προς μια συστηματικότερη μελέτη της νέας ελληνικής γλώσσας και των νέων ελληνικών γραμμάτων - προάγγελο μιας μελλοντικής ανανέωσης στο χώρο

---

¹¹³ Όπ. Π., σελ. 34 - 38

της λογοτεχνικής δημιουργίας στον τόπο μας, που θα φανεί μετά το 1930.

Στα χρόνια που ήρθαν μετά τη δικτατορία Παγκάλου, η σχολική δημοτική αποκτά πάλι το λογοτεχνικό της τύπο, όμως παράλληλα ενισχύεται και η διδασκαλία της καθαρεύουσας. Τώρα στα διδασκαλεία διδάσκεται και η καθαρεύουσα και η δημοτική. Τη δημοτική τη συναντούμε και στα αναγνώσματα της μέσης εκπαίδευσης. Όμως και αυτή η δημοτική των αναγνωστικών της πρώτης τάξης «διορθώνεται» τάχα και εξαρχαΐζεται από τάξη σε τάξη.

Μετά τις δύο πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, όταν το κοινωνικό πρόβλημα αρχίζει επιτακτικότερα να προβάλλει και να ζητά τη λύση του, ο συσχετισμός του δημοτικισμού με τις προοδευτικές κοινωνικές αντιλήψεις αρχίζει να προκαλεί σύγχυση, που συχνά την εκμεταλλεύονται οι αντίπαλοι του δημοτικισμού.

Την εποχή αυτή ορισμένοι, διανοούμενοι και μη, συγχέουν ή θέλουν να συγχέουν για λόγους προπαγανδιστικούς τη δημοτική γλώσσα με τις επαναστατικές ιδέες. Ο Νικόλαος Γιαννιός πάντως κηρύττει - και έχει βέβαια δίκιο - πως κάθε σοσιαλιστής δεν μπορεί παρά να είναι δημοτικιστής. Μέσα στο γενικότερο δημοτικιστικό κίνημα θα διαμορφωθούν τελικά δύο τάσεις: των «αστών» δημοτικιστών, που λίγο-πολύ οδηγούνται σε αδράνεια, και των επαναστατικών, που αυτοσχεδιάζουν σε μεγάλο βαθμό ως προς τη γλωσσική μορφή και μόνο αργότερα θα μπορέσουν να οδηγηθούν σε κάποια γλωσσική αυτοπειθάρχηση.

Ας μην αγνοήσουμε ακόμη το γεγονός ότι ήδη από τις αρχές της τρίτης δεκαετίας του αιώνα και παρά τη συχνά αντιδραστική γλωσσική πολιτική του κράτους μια μειονότητα καθηγητών της Φιλοσοφικής Σχολής στην Αθήνα και με δημοσιεύματα, αλλά περισσότερο με το γλωσσικό ιδεολογικό περιεχόμενο της διδασκαλίας τους, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για μια πιο ελεύθερη παρουσίαση των νεωτερικών γλωσσικών αντιλήψεων από μέρος των σπουδαστών της Σχολής. Επιβάλλεται να αναφέρουμε κυρίως τα ονόματα των καθηγητών Νίκου Βέη, Κωνσταντίνου Αμάντου, Παναγή Λορεντζάτου.

Σημαντικό γεγονός για την παιδεία τα χρόνια αυτά είναι η λειτουργία της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η νοοτροπία των καθηγητών της Σχολής αυτής και γενικότερα, αλλά ειδικώς στο γλωσσικό ζήτημα, είναι διαφορετική από εκείνη που χαρακτηρίζει την

αντίστοιχη Σχολή στην Αθήνα. Την αισιοδοξία με την οποία ορισμένοι βλέπουν τη μελλοντική εξέλιξη της Σχολής της Θεσσαλονίκης μαρτυρεί και γράμμα του Δελμούζου προς τον Αλέξανδρο Ζάννα (5 Νοεμβρίου 1926), όπου λέγεται ότι «η σύνθεση της Σχολής είναι τέτοια που με τον καιρό, παίρνοντας και άλλους φωτισμένους δημοτικιστάς, θα γίνει η Φιλοσοφική Σχολή ένα κέντρο αληθινής ζωής».

Η τόνωση των συζητήσεων γύρω από το γενικότερο κοινωνικό πρόβλημα έχει τον αντίκτυπό της και στον «Εκπαιδευτικό Όμιλο», όπου θα κορυφωθούν οι αντιθέσεις. Οι συντηρητικότεροι στις κοινωνικές τους ιδέες θα αποχωρήσουν τελικά από τον «Όμιλο» (1927) και θα μείνουν οι ριζοσπαστικότεροι, που όμως δε θα μπορέσουν να κρατήσουν στη ζωή το δημοτικιστικό σωματείο. Διαλύεται στα 1929 καθώς οι προτεινόμενες λύσεις στο εκπαιδευτικό ζήτημα, που γίνεται κοινωνικό, απέχουν σημαντικά η μία από την άλλη.

Με το ξεκίνημα της νέας τετραετίας του Βενιζέλου (1928 -1932) και με υπουργούς παιδείας στην αρχή τον Κωνσταντίνο Γόντικα (Αύγουστος 1928 - Ιανουάριος 1930) και αργότερα το Γεώργιο Παπανδρέου (Ιανουάριος 1930 - Μάιος 1932) επιχειρείται και πάλι κάποια ανανέωση των εκπαιδευτικών μας πραγμάτων, που δε θα αφήσει όμως σοβαρά παιδευτικά επιτεύγματα. Είχε παρατηρηθεί τότε μια προσπάθεια συγχρονισμού των εκπαιδευτικών μας πραγμάτων σύμφωνα με τις κοινωνικές και τις οικονομικές ανάγκες του τόπου. Ειδικότερα, στον τομέα της γλώσσας καθιερώνεται η διδασκαλία της δημοτικής στην αρχή στις τέσσερις τάξεις του δημοτικού σχολείου και αφήνεται στις δύο τελευταίες η καθαρεύουσα. Αργότερα όμως (στα χρόνια της υπουργίας του Γεώργιου Παπανδρέου) γίνεται υποχρεωτική η διδασκαλία της δημοτικής σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στην πέμπτη και την έκτη τάξη. Ενισχύεται ακόμη η διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο γυμνάσιο. Εδώ επιβάλλεται να μνημονευτεί σημαντική πρωτοβουλία του υπουργού Παπανδρέου. το 1931 ζήτησε από την Ακαδημία και τις τότε δύο Φιλοσοφικές Σχολές τη γνώμη τους για το αν θα μπορούσε να γίνει σκέψη για κάποια απλοποίηση της νεοελληνικής ορθογραφίας, και μάλιστα ως προς τη χρησιμοποίηση των τόνων και των πνευμάτων. Η πρωτοβουλία του υπουργείου δυστυχώς έμεινε τότε χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα. Γενικώς τα

πράγματα δεν ακολούθησαν τη φυσιολογική τους πορεία. Πάντως σωστή είναι η παρατήρηση ότι στα χρόνια της τελευταίας βενιζελικής τετραετίας περισσότερο η εκπαίδευση τείνει ως ένα βαθμό να ανανεωθεί, ενώ το θέμα της γλώσσας όχι μόνο δεν προωθείται, αλλά οδηγείται, θα λέγαμε, σε οπισθοδρόμηση. Αρχίζει ξανά να καλλιεργείται μια τάση αδιαφορίας ως προς το ζήτημα, που αφήνεται δυστυχώς μόνο του τάχα να βρει τη λύση του.

3.4. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η αντιμετώπιση του γλωσσικού ζητήματος

3.4.1. Η πρώτη περίοδος διακυβέρνησης (1911 – 1920)¹¹⁴

Όταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος έφτασε στις 28 Δεκεμβρίου 1909 στην Αθήνα, μετά από πρόσκληση του Στρατιωτικού Συνδέσμου για να αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας, εφάρμοσε μια πολιτική που ανταποκρινόταν πλήρως στην αίγλη του μεγάλου κοινωνικού μεταρρυθμιστή που ήδη τον συνόδευε. Επέφερε σημαντικές αλλαγές, στην οργάνωση του κράτους, την οικονομία, τις ατομικές ελευθερίες, την ιδιοκτησία, το συνδικαλισμό, τους αγρότες¹¹⁵.

Εκείνοι που ιδίως είχαν υποδεχτεί με διθυράμβους το δημοκράτη και αντάρτη του Θερίσου ήταν οι δημοτικιστές. «Μόλις μαθεύτηκε πως έρχεται ο Βενιζέλος», γράφει ο *Νουμάς*, «αμέσως ένα ξάφνιασμα και μια χαρά

---

¹¹⁴ Άννα Φραγκουδάκη, *Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, «Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις», Αθήνα, 7-8 Ιουνίου 2007*

¹¹⁵ Αναδιοργανώνει τις κρατικές υπηρεσίες και τη δικαιοσύνη, παίρνει μέτρα για την οικονομία, με το Σύνταγμα του 1911 βελτιώνει τις ατομικές ελευθερίες, εξασφαλίζει τη μονιμότητα των δημόσιων υπαλλήλων, αλλάζει το άρθρο για το «απρόσβλητον» της ιδιοκτησίας και υποστηρίζει ότι η μεγάλη γαιοκτησία στη Θεσσαλία αντιστρατεύεται τα συμφέροντα του κράτους (Η κοινοβουλευτική ιστορία 1936, 72). Ακόμα θα ψηφίσει νόμους υπέρ των αγροτών, θα ψηφίσει το νόμο για τη φορολογία του ολικού εισοδήματος, το νόμο που απαγορεύει τη συμμετοχή εργοδοτών στις εργατικές οργανώσεις (ανοίγοντας το δρόμο για το συνδικαλισμό), τέλος, θα αναγγείλει την αγροτική μεταρρύθμιση, που βλέπει ως θεμελίωση του «αστικού καθεστώτος». Για παράδειγμα, απαντώντας στην αντιπολίτευση που τον κατηγορεί για κοινωνιστική [σοσιαλιστική] πολιτική εξαιτίας της αναφοράς στην αγροτική μεταρρύθμιση θα πει στην Αναθεωρητική Βουλή ότι πρέπει το κράτος «να προλαμβάνει τας εκρήξεις διά της εγκαίρου ικανοποίησης των δικαίων αξιώσεων των τάξεων εκείνων των εργατών και των αποκλήρων της κοινωνίας», ενώ η αντιπολίτευση δεν καταλαβαίνει τίποτα, «ότε νομίζει ότι δύναμις του αστικού καθεστώτος είναι να μη βλέπη τον κίνδυνον ο οποίος επέρχεται κατά τον εικοστόν αιώνα επί τα κάτω» (Στο ίδιο, 71).

απλώθηκε στην ψυχή του λαού», ήρθε «ο Ένας», «το κεφάλι που έλειπε από την επανάσταση», «ο δεύτερος Χαρίλαος Τρικούπης»¹¹⁶.

Ο Βενιζέλος όμως θα «προδώσει», κατά τους πατέρες του δημοτικισμού¹¹⁷, τη δημοτικιστική «Ιδέα». Θα υποχωρήσει στη Μεγάλη Πίεση. Στην ειδική συνεδρίαση της Β' Αναθεωρητικής Βουλής το 1911, μετά από τετραήμερη οξύτατη αντιπαράθεση, στις 28 Φεβρουαρίου και ώρα τρεις τα ξημερώματα, θα δεχθεί να ψηφιστεί στο νέο Σύνταγμα «εδάφιον» που κατοχύρωνε την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους.

προέβλεπαν και οι Βούλγαροι, ότι θα λύσουν τις μεταξύ τους συνοριακές διαφορές με τα όπλα, όπως και έγινε με τον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο).

Τη στάση του Βενιζέλου σε αυτό το ζήτημα την ονομάζουν «συμβιβαστική» σχεδόν όλοι οι σχολιαστές στη μακριά ιστορία του λεγόμενου γλωσσικού ζητήματος. Όπως έχω από χρόνια εισηγηθεί (Φραγκουδάκη 1977, 59-79 και 89-111), η στάση του αυτή οφείλεται στη μεγάλη προτεραιότητα της εθνικής επεκτατικής πολιτικής. Αναπτύσσει πολύπλευρη διπλωματική δραστηριότητα για να προετοιμάσει την επεκτατική πολιτική, υπογράφει συμφωνία με τη Σερβία, καταφέρνει συμφωνία και με τη Βουλγαρία¹¹⁸, με

---

¹¹⁶ Ανώνυμο κύριο άρθρο [Π. Ταγκόπουλος], *Ο Νουμάς*, 373, 3.1.1910, Στρατοκόπος, «Ο Ένας», στο ίδιο, 24.1.1910, Π. Ταγκόπουλος, «Αντίς Επινίκια», στο ίδιο, 402, 22.8.1910.

¹¹⁷ Ο διευθυντής του *Νουμά*, Π. Ταγκόπουλος, θα γράψει ότι είναι «ψέμματα» πως έγινε «επανάσταση» από το Βενιζέλο που υποσχόταν ότι θα φέρει «νέες ιδέες», στο άρθρο με τίτλο, «Η συνταγματική καθαρεύουσα», και υπογραφή «Ο κριτικός του Νουμά» (427, 13 Μαρτίου 1911). Ο Αργύρης Εφταλιώτης γράφει ότι ο Βενιζέλος «δε στάθηκε μεγάλος πολιτικός» γιατί «υποχώρησε» σ'ένα ζήτημα «ζωτικό», σημαντικότερο «απ'όλα τα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα» (Αλληλογραφία της Δέλτα 1957, 184). Ο Ψυχάρης, πιο παρορμητικός και επιθετικός, τον «ξεγράφει», δημοσιεύοντας ότι αναιρεί την αφιέρωση διηγήματος που είχε κάνει στο Βενιζέλο ένα μήνα νωρίτερα (*Ο Νουμάς*, 428, 20 Μαρτίου 1911).

¹¹⁸ Καθώς η προσέγγιση με τη Βουλγαρία εμποδίζεται από την ένταση που έχουν ήδη από χρόνια δημιουργήσει οι διεκδικήσεις των ίδιων εδαφών από τις δύο χώρες στη Μακεδονία, ο Βενιζέλος κάνει τον διπλωματικό ελιγμό να προτείνει στη Βουλγαρία αναβολή του καθορισμού συνόρων της Μακεδονίας και της Θράκης για μετά τη νίκη (προβλέποντας, όπως άλλωστε θα πρέπει να προέβλεπαν και οι Βούλγαροι, ότι θα λύσουν τις μεταξύ τους συνοριακές διαφορές με τα όπλα, όπως και έγινε με τον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο).

αποτέλεσμα να οδηγήσει τη χώρα στους βαλκανικούς πολέμους διπλασιάζοντας περίπου τα εδάφη του ελληνικού κράτους.

Φτάνοντας δηλαδή τέλος του 1909 στην Αθήνα ο Βενιζέλος, δεν έρχεται μόνο ως μεγάλος κοινωνικός μεταρρυθμιστής αλλά και ως ο πολιτικός ηγέτης ο ικανός να κάνει πράξη τη Μεγάλη Ιδέα . Η επέκταση των κρατικών συνόρων με πόλεμο και στόχο να κατακτηθούν περιοχές όχι μόνο από την οθωμανική αυτοκρατορία αλλά και εναντίον γειτόνων βαλκανικών λαών που διεκδικούσαν μέρος από αυτές, απαιτούσε «εθνική ομοψυχία», δηλαδή την ευρύτατη συμμαχία που απαιτεί ο πόλεμος, «εθνική κινητοποίηση», δηλαδή ενότητα των πολιτικών δυνάμεων, ενότητα του στρατού (που το κίνημα στο Γουδί είχε διχάσει σε φιλοβασιλικούς και Φιλελεύθερους), ενότητα των κοινωνικών δυνάμεων και διαταξικές συμμαχίες, άρα πολιτική συνοχή και κοινωνική ειρήνη. Κάνει έτσι στη Βουλή του 1911 δύο σημαντικές συμβολικές υποχωρήσεις, ακυρώνει τη γλωσσική μεταρρύθμιση δεχόμενος το άρθρο 107 για τη γλώσσα και αναβάλλει την αγροτική μεταρρύθμιση, για να πετύχει την κοινωνική ομόνοια και την ευρύτατη συνοχή που απαιτεί ο πόλεμος, με άλλα λόγια υποτάσσει την κοινωνική και οικονομική του πολιτική στην εθνική πολιτική.

Η τετραήμερη συνεδρίαση της Αναθεωρητικής Βουλής του 1911 για τη γλώσσα έγινε μέσα σε ατμόσφαιρα εθνικής σταυροφορίας. Είναι γνωστή η συμμετοχή των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών και ο λόγος ο «απαγγελθείς» μερικές μέρες πριν από τη συζήτηση στη Βουλή «εν τη μεγάλη αιθούση του εθνικού πανεπιστημίου υπό Γεωργίου Μιστριώτου», με τίτλο «Περί εννόμου αμύνης της εθνικής γλώσσης». Ο λόγος του Μιστριώτη αποκαλεί τη δημοτική γλώσσα «ακρωτηριάσματα και χυδαιότητας», «βορβόρους βαρβαρικών λέξεων», γλώσσα δουλική», «πτωχοτάτη και αναρμοδία» και άλλα. Ονομάζει τη δημοτικιστική γλωσσική θεωρία «ανισορρόπων παραληρήματα», καταγγέλλει τους δημοτικιστές για «ιταμότητα» επειδή «εβουλεύθησαν, ίνα την εθνικήν γλώσσαν [...] διασπάσωσιν, ολόκληρον την φυλήν εις χυδαία τμήματα κατακερματίσωσι, την πρόοδον των τεχνών και των επιστημών διακωλύσωσι, την δούλωσιν του γένους παρασκευάσωσι, την ιεράν ημών θρησκείαν ταπεινώσωσι και την

ακτινοβόλον αυτής αίγλην αμαυρώσωσιν». Δηλώνει «ο νυν αγών είναι περί διασπάσεως και εξαφανισμού της όλης φυλής», και χαρακτηριστικά αναφωνεί: «Οι δημοτικισταί δεν είναι Έλληνες».

Ο Μιστριώτης είχε αναλάβει την πρωτοβουλία για να συσταθεί «επιτροπή περί αμύνης της εθνικής γλώσσης» με επίτιμους προέδρους τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και τον Μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο, η οποία θα στείλει στη Βουλή ψήφισμα στο όνομα του Γένους, της Φυλής και της Εθνικής Ενότητας, με περιεχόμενο την «επιτακτική ανάγκη να αναγραφή εν αυτώ των Συντάγματι διάταξις ότι η επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι η Εθνική γλώσσα». Τηλεγραφήματα και επιστολές με ανάλογο περιεχόμενο στέλνουν στη Βουλή καθηγητές, λόγιοι, πολιτικοί, μητροπολίτες, τοπικοί σύλλογοι. «Οργιάζει στις εφημερίδες», γράφει βενιζελικός βουλευτής, «η συκοφαντία, η ανάμιξη του Δημοτικισμού με την Αθεΐα, ο ανακατωμάς του μαλλιαρισμού με την προδοσία»¹¹⁹. Μισόν αιώνα σχεδόν αργότερα ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης (1950) σε κείμενο με τίτλο «Δημοτικισμός και κομμουνισμός» γράφει τα ακόλουθα: «Στην αρχή του αιώνα μας, όταν ο Δημοτικισμός παρουσιάστηκε πια σαν πλατύτερη κοινωνική κίνηση, άρχισε να μπερδεύεται σε γοργή εναλλαγή με τα ρούβλια, τον αθεϊσμό, τον πανσλαβισμό, το βενιζελισμό, ακόμη και τη χορτοφαγία και το μασονισμό, για να παραλείψωμε τη γλωσσική μυθολογία που γέννησε το 'θυμήσου με, αφεντικό', τον 'Κώτσο Παλιοκουβέντα' και το 'γοργοχάμπερο'» (συκοφαντικές εφευρέσεις των καθαρευουσιάνων που γράφουν ότι οι δημοτικιστές «έτσι» μεταφράζουν το Μνήσθητί μου, Κύριε του Ευαγγελίου, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο και το τηλεγράφημα).

Οι ακρότητες, η υπερβολή και οι συκοφαντικές καταγγελίες οφείλονται στο πάθος που στηρίζει η βεβαιότητα ότι ο δημοτικισμός απειλεί την ελληνικότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συκοφαντική ακρότητα ότι οι δημοτικιστές πληρώνονται με «ρούβλια», που δεν έχει καν σχέση με την εποχή του σοσιαλιστικού καθεστώτος. Η κατηγορία πρωτοεμφανίζεται στο Νουμά από την πρώτη κιόλας χρονιά της ίδρυσής του, το 1903, δηλαδή

---

¹¹⁹ Ο Στέφανος Γρανίτσας, σε άρθρο του στο Νουμά, Φθινόπωρο του 1912 (τ. 491, 6.10.1912).

πολλά χρόνια προτού προβάλλουν απειλητικοί στη διεθνή πολιτική σκηνή, κατά το στίχο του Βάρναλη, «οι λύκοι Μπολσεβίκοι». Οι ακρότητες οφείλονται στην πεποίθηση των εκπροσώπων του καθαρευουσιανισμού ότι ο δημοτικισμός αναδεικνύει την ελληνικότητά τους «δουλική» και «χυδαία», επειδή μόνο το υψηλό αρχαίο παρελθόν αντιλαμβάνονται να της αποδίδει αξία. Η εθνική ταυτότητα βρίσκει στα μάτια τους καταφύγιο αποκλειστικά και μόνο στην κλασική αρχαιότητα. Η ομοιότητα με τους αρχαίους προγόνους είναι η μόνη ικανή να κοσμήσει με αξία την εθνική ομάδα των Ελλήνων.

Αυτή η εθνική ιδεολογία με επίκεντρο τη μάχη ενάντια στην απώλεια της ελληνικής «αυθεντικότητας», την άρνηση ότι έχει χαθεί στους αιώνες η ομοιότητα με τη μόνη ευγενή ελληνικότητα που ανήκει αποκλειστικά στην αρχαιότητα, ερμηνεύει και τη βιαιότητα των κοινωνικών συγκρούσεων που πήρε στην ιστορία το λεγόμενο γλωσσικό ζήτημα στις αρχές του 20ού αι., όταν ζητήματα φιλολογικής διαφωνίας, όπως τα λεγόμενα Ευαγγελιακά και Ορεσטיακά¹²⁰, ξεσηκώνουν διαδηλώσεις και αναταραχή, τα Ευαγγελιακά μάλιστα καταλήγουν σε επέμβαση του στρατού με τραυματίες και νεκρούς.

---

¹²⁰ Μερικά αποσπάσματα της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης στην ομιλούμενη γλώσσα από τον Αλέξανδρο Πάλλη, που δημοσιεύονται στην Εφημερίδα Ακρόπολις το Φθινόπωρο του 1901, ξεσηκώνουν (5, 6, 7 και 8 Νοεμβρίου) στην Αθήνα μεγάλη αναταραχή, που καταλήγει σε επέμβαση του στρατού με τραυματίες και νεκρούς.

3.4.2. Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1928 - 1932¹²¹

«Πρέπει να ξέρετε ότι την εκπαιδευτική μας μεταρρύθμιση τη λογαριάζω σαν το μεγαλύτερο τίτλο της πρωθυπουργίας μου και σαν τη μεγαλύτερη υπηρεσία μου στην Πατρίδα».

Λόγος του Ελ. Βενιζέλου στη Βουλή.

Είναι εμφανές ότι τα λόγια αυτά του Βενιζέλου αντικατοπτρίζουν τη βαρύτητα που ο ίδιος απέδιδε στον τομέα της εκπαίδευσης.

Την περίοδο αυτή και συγκεκριμένα το 1929 ο υπουργός παιδείας της κυβέρνησης Βενιζέλου Κ. Γόντικας κατέθεσε στη Βουλή 13 νομοσχέδια, με τα οποία καθιέρωνε τα εξής:

- Εξάχρονο δημοτικό σχολείο (για γενική μόρφωση και επαγγελματική εκπαίδευση).
- Εξάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση.
- Εξάχρονο γυμνάσιο ή πρακτικό λύκειο ή σχολή μέσης εκπαίδευσης (συγχώνευση των δύο πρώτων) με κατεύθυνση θεωρητική ή πρακτική.
- Μικτή φοίτηση των δύο φύλων σε όλα τα σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης, γενικής και επαγγελματικής για λόγους οικονομικούς και παιδαγωγικούς.

Με μεταγενέστερους νόμους ρυθμίστηκαν θέματα που αφορούσαν στην ανέγερση διδακτηρίων, στη συγγραφή νέων σχολικών βιβλίων, στο νέο πρόγραμμα γυμνασίου, στην ίδρυση ξένων σχολείων, στους νέους νόμους για τα Πανεπιστήμια αλλά και στη διοίκηση της εκπαίδευσης.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν χωρίς αμφιβολία υπέρ της δημοτικής, όπως τουλάχιστον δείχνουν οι επιλογές των υπουργών παιδείας. Πώς όμως τότε εξηγείται το άρθρο 107 του συντάγματος του 1911, το οποίο όριζε την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους και υπαγόρευε κάθε απόπειρα «παραφθοράς» της; Ο Βενιζέλος δέχτηκε αυτή τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας, προχώρησε σε υποχώρηση στο γλωσσικό

---

¹²¹ www.eduportal.gr

θέμα, οδηγήθηκε σε πολιτικό συμβιβασμό, για να πετύχει την κοινωνική ομόνοια, τη συνοχή και τη συναίνεση τις παραμονές του πολέμου.

Το 1917 όμως, η κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας που σχημάτισε ο Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη έδωσε το πράσινο φως στον εκπαιδευτικό δημοτικισμό. Δημοσίευσε διάταγμα, με το οποίο η δημοτική γλώσσα εισαγόταν στο δημοτικό σχολείο. Ανατέθηκαν εκπαιδευτικά καθήκοντα στους δημοτικιστές Δ. Γληνό, Αλ. Δελμούζο, Μ. Τριανταφυλλίδη, επόπτες της δημοτικής εκπαίδευσης. Στη συνέχεια η νέα κυβέρνηση Βενιζέλου 1928-1932 με υπουργό παιδείας τον Κ. Γόντικα (1928-1930) και το Γ. Παπανδρέου (1930-1932) ψήφισε νέους νόμους που στήριζαν τη χρήση της δημοτικής.

Το 1929 οι δημοτικιστές και οι υπέρμαχοι της καθαρεύουσας ήρθαν σε αντιπαράθεση για τη γλώσσα που θα χρησιμοποιούνταν στο σχολείο. Στο Διδασκαλικό σώμα επικράτησαν οι δημοτικιστές. Διεκδικούσαν καθιέρωση της δημοτικής με ταυτόχρονη τονική απλοποίηση, ως μοναδικής γλώσσας σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες από το Δημοτικό έως το Πανεπιστήμιο, αυτό δηλαδή που θεσμοθετήθηκε μισό αιώνα αργότερα! Στο δημοτικό η διδασκαλία γίνονταν στη δημοτική γλώσσα στις τέσσερις πρώτες τάξεις, ενώ για τις δύο τελευταίες επέβαλε παράλληλη διδασκαλία δημοτικής και καθαρεύουσας. Ο Βενιζέλος για άλλη μία φορά υποβάθμιζε την εκπαιδευτική και κοινωνική σημασία του γλωσσικού θέματος, για να συμφιλιώσει τις δύο παρατάξεις του αστικού πολιτικού κόσμου.

Το 1930 η κυβέρνηση προσπάθησε να αμβλύνει το πρόβλημα ορίζοντας ως γλώσσα των εισιτηρίων εξετάσεων τη δημοτική, χωρίς ωστόσο η κίνηση αυτή να εγκαινιάζει ευρύτερο αναπροσανατολισμό. Διότι ένα ακόμα χρόνο μετά, το Μάη του 1931 στον ειδικό νόμο για τα διδακτικά βιβλία θα αναπαραχθεί η προηγούμενη ρύθμιση για παράλληλη διδασκαλία της δημοτικής και της καθαρεύουσας στις τελευταίες τάξεις του δημοτικού. Μάλιστα τα αρχαία εξακολουθούσαν να καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος του σχολικού προγράμματος. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι διδάσκονταν 7,5 ώρες εβδομαδιαίως, ενώ τα νέα ελληνικά 3,5 ώρες.

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα όμως των γυμνασίων το 1931 άνοιξε το δρόμο για τη χρήση της δημοτικής και στη μέση εκπαίδευση όταν ο Γ. Παπανδρέου ως υπουργός παιδείας προσέθεσε ένα «και» στο σχετικό με τη

γλώσσα άρθρο του νομοσχεδίου για τα σχολικά βιβλία. Πρόκειται για το «και» στη φράση «η γλώσσα των διδακτικών βιβλίων είναι η απλή καθαρεύουσα» που θα γινόταν «και η απλή καθαρεύουσα». Αυτό άνοιγε το δρόμο έμμεσα και σχεδόν σιωπηρά για τη χρήση της δημοτικής στη μέση εκπαίδευση.

Βιβλία

Με το Σύνταγμα του 1917 και την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας εισήχθησαν νέα βιβλία αναγνωστικών. Ανάμεσά τους ξεχώριζαν «Τα ψηλά βουνά» και το «Αλφαβητάρι του ήλιου». Ήταν η πρώτη φορά στα εκπαιδευτικά χρονικά της χώρας που παιδαγωγοί, δάσκαλοι, λογοτέχνες, γλωσσολόγοι συνεργάστηκαν για τη συγγραφή διδακτικών σχολικών βιβλίων. Ο Τριανταφυλλίδης φρόντισε γλωσσικά, ώστε να έχουν ενιαίο γλωσσικό τύπο, γραμματική ενότητα και ορθογραφικό σύστημα. Τα βιβλία αυτά όπως επισημαίνει η Άννα Φραγκουδάκη δε βομβάρδιζαν τα παιδιά με στομφώδεις φράσεις για το κλέος της Ελλάδας, ούτε με κενόχες πατριωτικές προπαγάνδες. Δεν περιείχαν κείμενα με τη θεοκρατική ερμηνεία του κόσμου, αντίθετα εξήραν τη γνώση, την επιστήμη, τη λογική. Στη θέση του δέους μπροστά στο θεό και της υπακοής στους άγραφους νόμους, παρατίθεται τη νομικοπολιτική ιδεολογία. Ο νόμος του κράτους αποκτά μεγάλη βαρύτητα, είναι η έννοια που κυριαρχεί. Η εφαρμογή των νόμων αποτελεί προϋπόθεση της κοινωνικής ζωής. Εξαιρείται η τιμιότητα, η φιλαλήθεια, η εργατικότητα, αλλά και η κριτική σκέψη, η πρωτοβουλία, η εφευρετικότητα και κυρίως το συλλογικό πνεύμα και η κοινωνική αλληλεγγύη. Τα βιβλία καθρέφτιζαν την ελληνική ψυχή και την ελληνική φύση, ήταν γεμάτα κίνηση και δημιουργικότητα.

Η γλώσσα των νέων βιβλίων ήταν ζωντανή, δημοτική. Στηρίχτηκε με δύο διατάγματα, το 1919 και το 1920. Είναι τα ίδια που το 1938-1941 αποτέλεσαν και αποτελούν τον πυρήνα της Μεγάλης Γραμματικής του Τριανταφυλλίδη. Θεμελιώνονται στη βάση που ορίζεται από το κοινό γλωσσικό αίσθημα απαλλαγμένα από αρχαϊσμούς, ιδιωματισμούς, δίνουν κανονισμένο τον γραμματικό τύπο και περιορίζουν τη σχολική γλωσσική ποικιλία, χωρίς όμως να αντιμάχονται το γλωσσικό πλουραλισμό. Έτσι προβάλλουν τον επικρατέστερο γλωσσικό τύπο, την Κοινή Νεοελληνική,

δέχονταν το λεκτικό πλούτο της γλωσσικής παράδοσης και τον προσάρμοσαν στο τυπικό της δημοτικής, συμβιβάζονταν με το τυπικό της λόγιας παράδοσης και δείχνουν την κατεύθυνση που πρέπει να ακολουθήσει η γλωσσική διδασκαλία. Η γραμματική ήταν βιβλίο αναφοράς και όχι απομνημόνευσης. Ο μαθητής δεν απομνημόνευε αλλά ασκούσαν.

Δυστυχώς, μετά τις βουλευτικές εκλογές του 1920 η νέα κυβέρνηση απέσυρε τα βιβλία οδηγώντας τα μάλιστα στην πυρά και επανέφερε την καθαρεύουσα. Όμως, τα αναγνωστικά αυτά επανήλθαν στο προσκήνιο με τη νέα τετραετία της διακυβέρνησης Βενιζέλου το 1928-1932 και την ψήφιση νέων εκπαιδευτικών νόμων. Τα στήριξαν οι νέου υπουργοί παιδείας που προαναφέρθηκαν και οι οποίοι στήριζαν ταυτόχρονα τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό.

Αξίζει να αναφερθεί επίσης ότι για πρώτη φορά το 1929 εισήχθη η συστηματική διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και η αξιοποίηση ολόκληρων λογοτεχνικών έργων. Προβλήθηκε μέσα από το Νεοελληνικά Αναγνώσματα η σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή και τα παιδιά μελετούσαν κείμενα του Παλαμά, του Παπαδιαμάντη, του Βιζυηνού, του Ψυχάρη, του Καζαντζάκη, του Καρυωτάκη, του Καβάφη και άλλων. Σχετικός νόμος για τα σχολικά βιβλία του 1931 περιείχε την έγκριση πολλών βιβλίων για κάθε μάθημα και επιλογή ενός από το διδάσκοντα, γεγονός που μας θυμίζει τη χρήση του πολλαπλού βιβλίου στα δικά μας χρόνια. Το ίδιο συμβαίνει με τη χρήση της σχολικής βιβλιοθήκης, την ερευνητική εργασία των μαθητών με προσφυγή στα εγχειρίδια και στα βοηθήματα.

Η όλη όμως αυτή μεταρρυθμιστική απόπειρα του 1929-1931 αντιμετώπισε σωρεία αντιδράσεων -ακόμα και από τον κύκλο των Φιλελευθέρων- με ισχυρά κοινωνικά και λαϊκά ερείσματα. Αργότερα, το 1934 ανατράπηκε από τα εκπαιδευτικά προγράμματα που απαγόρευαν τη διδασκαλία νεοελληνικών κειμένων στα δημοτικά και στα γυμνάσια.

3.5. Ο Δημοτικισμός στη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου (1932 - 1941) και στην Κατοχή (1941 - 1944)¹²²

Κατά την περίοδο που ακολούθησε την τετραετία του Βενιζέλου - χρόνια πολιτικής ανωμαλίας και τελικά της μεταξικής δικτατορίας (1932 - 1941) - πολλά από τα περιορισμένα άλλωστε επιτεύγματα του δημοτικιστικού κινήματος ανατράπηκαν. Η τακτική του υπουργείου παιδείας στάθηκε εντελώς αρνητική απέναντι στο γλωσσοεκπαιδευτικό ζήτημα. Καταδιώχτηκαν εκπαιδευτικοί που θα μπορούσαν να δράσουν ως φορείς ανανεωτικού πνεύματος ανάμεσά τους ο Αλέκος Δελμούζος, που αισθάνεται υποχρεωμένος να υποβάλει την παραίτησή του από την έδρα του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το μόνο παρήγορο σημείο μέσα στα χρόνια αυτά, και μάλιστα προς το τέλος της περιόδου, ήταν που το υπουργείο παιδείας ανάθεσε στο Μανόλη Τριανταφυλλίδη να συντάξει με τη συνεργασία ειδικής επιτροπής σχολική γραμματική της δημοτικής γλώσσας. Η γραμματική ευτυχώς συγκροτήθηκε (1941), αλλά ήδη το ελληνικό κράτος κατέρρευε με την εισβολή των Γερμανών στην Ελλάδα και η Γραμματική έμενε για να χρησιμοποιηθεί μόνο από λόγιους και μια μερίδα λίγο-πολύ φωτισμένου κοινού. Είναι βέβαιο πάντως ότι στα χρόνια του μεσοπολέμου, και μάλιστα στο δεύτερο τμήμα του, παρά την τακτική της πολιτείας στο ζήτημα, ανδρώνεται μια νέα γενεά λογίων, λογοτεχνών και επιστημόνων που εμφορούνται από λίγο-πολύ νεωτεριστικό πνεύμα και από μια συγχρονισμένη νοοτροπία. Η κίνηση αυτή, που αποβλέπει σε μια ουσιαστικότερη και με φωτεινότερες προϋποθέσεις μελέτη του ιστορικού πνευματικού παρελθόντος του Έθνους, έφερε, αργότερα, τους καρπούς της. Πολλές συνειδήσεις έχουν αφυπνιστεί σε βαθμό που στα χρόνια της Κατοχής να αντιμετωπιστούν θεωρητικά περισσότερο - και στην πράξη μόνο σε περιοχές μη υποταγμένες στον κατακτητή - προβλήματα εκπαίδευσης και λύσης του γλωσσικού θέματος, που θα αργήσουν όμως πολύ να καρποφορήσουν μέσα σε μια πολιτεία προοδευτικότερη και κάπως ανανεωμένη.

Πριν αφήσουμε την περιοχή του μεσοπολέμου πρέπει να

---

¹²² Εμμανουήλ Κριαράς, Λόγιοι και Δημοτικισμός, Εκδοτική Αθηνών, 1987, σελ. 38 – 40.

υπαινωχθούμε τουλάχιστον μια κίνηση «νεοδημοτικιστών», όπως χαρακτηρίστηκαν, που με επικεφαλής τον εκπαιδευτικό και γλωσσολόγο Αχιλλέα Τζάρτζανο (1873 -1946), συγγραφέα χρησιμότητας συντακτικού της δημοτικής, διακήρυσσαν (1934) την πίστη τους σε μια δημοτική υπερβολικά συμβιβασμένη. Προέβαλλαν, είναι βέβαιο, και συμβιβαστικές προτάσεις που ήδη τις είχε προτείνει και καθιέρωσε στη σχολική πράξη ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός στα χρόνια της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917. Όμως οι νεοδημοτικιστές αυτοί δεν περιορίστηκαν να κηρύσσουν έναν συμβιβασμό συντελεσμένο ήδη, αλλά και προχωρώντας αποδέχτηκαν στη γλωσσική πράξη γλωσσικούς τύπους απαράδεκτους για μίαν αρμονισμένη με την πραγματικότητα δημοτική γλώσσα. Καθώς το κήρυγμά τους δε διέφερε σημαντικά από το πιστεύω των γνήσιων δημοτικιστών της εποχής, δε βρήκε καμιά ανταπόκριση στην κοινή γνώμη των οπαδών της γλωσσικής ανανέωσης.

Σημαντική στάθηκε τέλος στα χρόνια του μεσοπολέμου, αλλά και αργότερα, ακόμη και στη μεταδικτατορική περίοδο, η συμβολή και άλλων στην προώθηση των αγώνων για τη λύση του γλωσσικού ζητήματος. Αναφέρω τον Κ. Καρθαίο, το Θρασύβουλο Σταύρου, τον Καζαντζάκη, τον Ιωάννη Κακριδή, το Χριστόφορο Χρηστίδη, για να περιοριστώ σε λίγα ονόματα. Με μεταφράσεις κλασικών έργων, αρχαιοελληνικών και ξένων, σε γνήσια δημοτική γλώσσα, με αγωνιστική δραστηριότητα και σχετικά δημοσιεύματα, με μεταγλωττίσεις νομικών κειμένων συντελείται κάποια πρόοδος στο ζήτημα. Όμως με την αφορμή και τη δικαιολογία ότι δημοσίευσε μελετήματά του σε δημοτική γλώσσα και με το μονοτονικό σύστημα παραπέμφθηκε ο καθηγητής Ιωάννης Κακριδής το 1942 στο Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου Αθηνών και τιμωρήθηκε με προσωρινή παύση. Το γεγονός όμως της δίωξής του από τη συντηρητική Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας τονώνει τους νέους δημοτικιστές στην αντίθεσή τους προς την τακτική των μαχόμενων αντιπάλων του δημοτικιστικού κινήματος.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα στα πλαίσια της οργανωμένης αντίστασης εναντίον του κατακτητή σε ένα σχέδιο που υποβάλλεται στην «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης» από πολιτικές οργανώσεις της εποχής (1944) περιλαμβάνεται το αίτημα να καθοριστεί γλωσσικό

όργανο στην παιδεία όλων των βαθμίδων η δημοτική γλώσσα, με την παραδοχή όμως στις δύο τελευταίες τάξεις του γυμνασίου να διδάσκονται και κείμενα καθαρολόγων λογοτεχνών.

3.6. Η Εικοσαετία του Μεταπολέμου και της συντήρησης (1944 - 1964)¹²³

Μετά την απελευθέρωση από τον ξένο κατακτητή, τα Δεκεμβριανά και την επικράτηση της πολιτικής συντήρησης δεν μπορούσε φυσικά να γίνει λόγος για ανανεωτικές κινήσεις στους χώρους της νέας γλώσσας και της παιδείας. Όμως δε λείπουν ούτε τώρα οι προοδευτικές τάσεις ορισμένων λογίων. Μνημονεύουμε μια ενέργεια (δυστυχώς έμεινε μόνο συμβολική) του Κωνσταντίνου Άμαντου, υπουργού παιδείας στη μεταπολεμική κυβέρνηση Πλαστήρα του 1945. Είχε καταρτίσει νομοσχέδιο που εισήγε τη δημοτική γλώσσα στις έξι τάξεις του δημοτικού σχολείου και συνάμα όριζε ότι η γλώσσα του λαού θα έπαιρνε βασική θέση μαζί με τη νεοελληνική λογοτεχνία στα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης, των παιδαγωγικών Ακαδημιών, του Διδασκαλείου της Μέσης, καθώς και στις διδασκαλικές σχολές των Πανεπιστημίων. Το νομοσχέδιο όμως με την αλλαγή του υπουργείου εγκαταλείφθηκε.

Φυσική αντίδραση στην επικράτηση συντηρητικών στοιχείων στην παιδεία και τη διοίκηση πρέπει να θεωρηθεί η ίδρυση στις αρχές αυτής της περιόδου από τον Ευάγγελο Παπανούτσο (1900 -1952) του Μορφωτικού Συλλόγου «Αθήναιον». Εκεί δίδαξαν για κάμποσα χρόνια δηλωμένοι και επιφανείς δημοτικιστές από το χώρο των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών. Έτσι το «Αθήναιον» εξυπηρέτησε έμμεσα την προώθηση του δημοτικιστικού κινήματος και τη διαμόρφωση μιας προοδευτικότερης νοοτροπίας στο χώρο της νεοελληνικής γραπτής γλώσσας.

Βέβαια μέσα στην εικοσαετία 1944 -1964, μολονότι τα νεοελληνικά γράμματα αρχίζουν να μελετώνται συστηματικότερα και αποδοτικότερα, ο αγωνιστικός πυρετός των πρώτων δεκαετιών του αιώνα προφανώς έχει υποχωρήσει. Η αντίδραση φαίνεται εγκαθιδρυμένη στα γνωστά φρούριά της μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις παρουσιάζεται κάποια ανανεωτική στο γλωσσικό πεδίο κατάκτηση. Παράδειγμα πρόσφορο είναι η νοοτροπία που έχει αναπτυχθεί μεταπολεμικά στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, όπου ο δημοτικισμός σε σύνδεσμο με την παράδοση που είχαν εκεί δημιουργήσει ο

---

¹²³ Όπ. π., σελ. 40 - 41

Τριανταφυλλίδης κυρίως και ο Δελμούζος, εκδηλώνεται απερίφραστα και ως κήρυγμα και ως παιδευτική πράξη. Είναι παράλληλα γεγονός ότι μεμονωμένοι λόγιοι, κυρίως επιστήμονες, προβάλλουν το αίτημα να χρησιμοποιηθεί πλατύτερα η δημοτική γλώσσα στον επιστημονικό λόγο, μια που στη λογοτεχνία έχει αδιαφιλονίκητα επικρατήσει.

3.7. Μια πρόσκαιρη ανακαίνιση. Και η σκοτεινή επταετία (1964 -1974)¹²⁴

Η πρόσκαιρη ανακαίνιση των γλωσσοεκπαιδευτικών μας πραγμάτων που επιχειρείται με τη μεταπολίτευση του 1963 -1965 δεν μπόρεσε ουσιαστικά να καρποφορήσει εξαιτίας της πολιτικής ανωμαλίας κατά τη διετία 1965 - 1967 και την εφτάχρονη δικτατορία, που οδήγησε όχι μόνο σε στασιμότητα, αλλά και σε αισθητή οπισθοδρόμηση σε όλους τους τομείς την κοινωνική μας ζωή.

Πρόθεση της νέας πολιτικής ηγεσίας του 1964 - 65 στάθηκε να οδηγήσει τη χώρα στην εκπαιδευτική αναγέννηση. Αναγνωρίζει (υπουργός παιδείας και πρωθυπουργός ο Γεώργιος Παπανδρέου) τη δημοτική γλώσσα ως «πανελλήνιον εκφραστικόν όργανον» που «χρησιμοποιείται ελευθέρως εις τον γραπτόν και τον προφορικό λόγον από τους διδάσκοντας και τους διδασκόμενους εις όλας τα βαθμίδας της εκπαιδύσεως». Τα διδακτικά βιβλία θα είναι γραμμένα στη δημοτική. Στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού σχολείου θα διαβάζονται και κείμενα της καθαρεύουσας, «απλώς διά να εξοικειώνονται προς αυτά» οι μαθητές. Η γραμματική και η σύνταξη της καθαρεύουσας θα διδάσκονται στο γυμνάσιο και το λύκειο σε συνάρτηση με τη διδασκαλία της δημοτικής και της αρχαίας γλώσσας. Ψυχή της ανακαινιστικής αυτής προσπάθειας είναι ο Ευάγγελος Παπανούτσος και όργανο για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης, γλωσσικής και άλλης, το νεοϊδρυμένο «Παιδαγωγικό Ινστιτούτο», που προεδρεύεται από τον καθηγητή Ιωάννη Κακριδή.

Με το βασιλικό πραξικόπημα του Ιουλίου 1965 και την επικράτηση της «Αποστασίας», αποδοκιμάζεται η γλωσσοεκπαιδευτική πολιτική της προηγούμενης κυβέρνησης, ενώ παράλληλα ακούονται δικαιολογημένες διαμαρτυρίες για τον ξεπεσμό της πολιτικής ζωής και την υποβάθμιση των προσπαθειών για την πνευματική ανάπτυξη του έθνους.

Με τον ερχομό της δικτατορίας ο κατήφορος ολοκληρώνεται. Καταργείται το «Παιδαγωγικό Ινστιτούτο», γιατί όπως υποστηρίζεται η επίδρασή του για τη λύση των εκπαιδευτικών προβλημάτων «υπήρξεν αντίθετος προς τας παραδόσεις του έθνους και την μακράν αυτού ιστορίαν».

---

¹²⁴ Όπ. π., σελ. 41 - 42

Το αποκορύφωμα: η μητρική γλώσσα θα διδάσκεται «ως εκφραστικόν όργανον» στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου και η καθαρεύουσα στις υπόλοιπες. Η καθαρεύουσα αυτή ζητείται να επιβληθεί ως γλώσσα προφορική και γραπτή διδασκάλων και διδασκομένων στις τάξεις του δημοτικού σχολείου (εκτός από τις τρεις πρώτες). Η καθαρεύουσα θα διδάσκεται: στο γυμνάσιο, τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και τις ανώτερες σχολές. Ο καθένας καταλαβαίνει τι γλωσσική σύγχυση δημιουργήθηκε επί μια ολόκληρη επταετία στη γλώσσα διδασκάλων και μαθητών από τα αλλοπρόσαλλα αυτά μέτρα.

3.8. Η αναγνώριση της δημοτικής. Επέκταση και συζητήσεις (1976 - 1984)¹²⁵

Η δημοκρατική μεταπολίτευση του 1974 θεώρησε χρέος της να σπεύσει να κερδίσει το χαμένο καιρό στο χώρο της παιδείας και της μόρφωσης του λαού. Ενισχυμένη ασφαλώς και από το παράδειγμα ιδιωτών και μερικών εφημερίδων, που εγκατέλειπαν την άκρατη καθαρεύουσα ακόμη και στα χρόνια της δικτατορίας και οδηγούνταν σε μίαν απλοποιημένη δημοτικίζουσα γλώσσα, ήδη από τον πρώτο χρόνο της μεταπολίτευσης και μάλιστα πριν από τις πρώτες μεταδικτατορικές εκλογές, επί υπουργίας Νικόλαου Λούρου, πρωτοπόρου δημοτικιστή στο χώρο των ιατρικών επιστημών, γίνεται μια πρώτη προσπάθεια αποκατάστασης της γλώσσας του λαού στην εκπαίδευση. Αργότερα, στα χρόνια της υπουργίας του Γεώργιου Ράλλη (νόμος 309/ 23.1.1976) αποφασίζεται η αναγνώριση της δημοτικής γλώσσας στο χώρο πρώτα της παιδείας και αργότερα της διοίκησης (1976). Αποφασίζεται παράλληλα να δοθεί για χρήση στα σχολεία μια ανασυγκροτημένη γραμματική της δημοτικής γλώσσας με βάση και αφητηρία τη Γραμματική του Τριανταφυλλίδη. Το αίτημα των καιρών ήταν τόσο επιτακτικό που μπορούμε να πούμε ότι οι οπαδοί του καθαρευουσιανισμού (ενήμεροι και ανίδεοι) δεν τόλμησαν να διατυπώσουν αντίθετη γνώμη. Αυτό ίσχυσε τα πρώτα χρόνια μετά τη γλωσσική μεταπολίτευση. Αργότερα, όταν η δημοτική άρχισε να χρησιμοποιείται σε ευρύτατη κλίμακα από γνήσιους, αλλά και από της τελευταίας ώρας δημοτικιστές, από πολλούς μάλιστα, ζηλωτές και μη, και να κακοποιείται κατά τις περιπτώσεις, βρήκαν την ευκαιρία να προβάλουν στη γλωσσική κόνιστρα πρόσωπα που αντιτάχθηκαν στη λύση που έδωσε η κυβέρνηση στο γλωσσικό θέμα και να επιτίθενται και κατά της γραμματικής και των κανόνων που θέσπιζε (κανόνων άλλωστε που δεν έρχονταν σε αντίθεση με την καθημερινή κοινότερη γλωσσική χρήση) και εναντίον εκείνων που φρόντιζαν ώστε η γλωσσική πράξη να οδηγήσει στην οριστική καθιέρωση μιας γλώσσας ζωντανής και κατάλληλης να εκφράζει τα αισθήματα και τα διανοήματα και του κοινού και του διανοούμενου χρήστη της. Έτσι, σήμερα έχουμε από το ένα μέρος τους οπαδούς της γλωσσικής

---

¹²⁵ Όπ. π., σελ. 42 - 44

μεταπολίτευσης, που μπορούν να ταξινομηθούν σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με τη σωστή ή ανώμαλη χρήση του γλωσσικού τους οργάνου, και από το άλλο μέρος τους συντηρητικούς εκείνους διανοουμένους που εξακολουθούν να αντιμάχονται το δημοτικισμό, αν όχι με το μένος των παλιών καθαρευουσιάνων, όμως με θεωρητικά επιχειρήματα παρόμοια συχνά με τα δικά τους.

Η αλήθεια είναι ότι οι εισηγητές της γλωσσικής μεταρρύθμισης δε φρόντισαν να εμπεδώσουν και να δικαιολογήσουν επαρκώς τη σωτήρια πρωτοβουλία τους σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Αυτό δε γίνεται ούτε και σήμερα στο βαθμό που θα έπρεπε από εκείνους που μετά το 1981 συγκρότησαν τη νέα κυβερνητική ηγεσία. Όμως είμαστε υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε ότι μέσα στα τελευταία χρόνια έγινε μια αισθητή πρόοδος σε έναν βασικό τομέα του κοινωνικού βίου, που έως και σήμερα μένει προσκολλημένος στις γλωσσικές φόρμουλες του παρελθόντος: το χώρο της δικαιοσύνης. Από το τέλος του 1981 αρχίζει μια προσπάθεια από το υπουργείο δικαιοσύνης (υπουργίες Στάθη Αλεξανδρή στην αρχή και κατόπιν Γεώργιου-Αλέξανδρου Μαγκάκη) ώστε να δοθούν στους δικαστικούς λειτουργούς όχι μόνο οι νομικοί κώδικες μεταγλωττισμένοι στη δημοτική, αλλά παράλληλα μεταφερμένοι στη νέα μας γλώσσα και οι ποικίλοι τύποι εγγράφων που σχετίζονται με τη δικαιοσύνη και που είναι απαραίτητοι κατά τη διεξαγωγή του έργου της. Ελπίζουμε ότι σύντομα οι δικαστές όχι μόνο θα οικειωθούν τη νέα γραπτή μας γλώσσα, αλλά και θα έχουν στη διάθεσή τους όλα τα απαιτούμενα γλωσσικά πρότυπα για την απρόσκοπτη τέλεση του λειτουργήματός τους. Τη στιγμήν αυτή ο αστικός κώδικας, μεταγλωττισμένος στη δημοτική, έχει νόμιμο κύρος οι άλλοι δικαστικοί κώδικες, μεταφερμένοι και αυτοί στη νέα μας γλώσσα, σε σύντομο χρονικό διάστημα θα ισχύσουν ως νόμοι του κράτους. Μετά το Δεκέμβριο 1985, σύμφωνα με το νόμο, όλοι οι δικαστικοί λειτουργοί εκτελώντας τα καθήκοντά τους δε θα χρησιμοποιούν παρά μόνο τη δημοτική γλώσσα.

Ανακεφαλαιώνοντας, είδαμε τον Ψυχάρη και το Φωτιάδη να αγωνίζονται για το θέμα της γλώσσας στα δεκαπέντε χρόνια με τα οποία λήγει ο περασμένος αιώνας και αρχίζει οδικός μας. Παρακολουθήσαμε, συνοπτικά πάντοτε, τη δεκαετία 1900 -1910, που γέννησε τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο». Είδαμε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση μέσα στην ακόλουθη

δεκαετία. Είδαμε την καθαρεύουσα να αποκαθίσταται στη στοιχειώδη εκπαίδευση καθώς και τις περιορισμένες προσπάθειες για βελτίωση των πραγμάτων στη δεκαετία που κλείνει με το τέλος της τετραετίας του Βενιζέλου το 1932. Διαπιστώσαμε κάποια πρόοδο του δημοτικισμού (με μεγάλα όμως εμπόδια) κατά το μεσοπόλεμο(1932 - 1944). Φτάσαμε στο τέλος μιας νέας εικοσαετίας (1944 - 1964), μέσα στην οποία στασιμότητα, αν όχι οπισθοχώρηση, σημειώνει το θέμα της γλώσσας για να γίνει τότε ένα ξεκίνημα που δεν είχε συνέχεια (1964 -1974). Θα χαρούμε τελικά τη γλωσσική μεταπολίτευση του 1976 μπαίνοντας σε μια περίοδο οριστικότερης διαμόρφωσης, που ακόμη συνεχίζεται.

3.9. Η ψήφιση του μονοτονικού

Στη συνεδρίαση της Βουλής, της 11^{ης} Ιανουαρίου 1982, η ελληνική κυβέρνηση προβαίνει σε μια ιστορική, για το θέμα της ελληνικής γλώσσας, απόφαση: την καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος.

Πρακτικά συνεδρίασης 11ης Ιαν. 1982¹²⁶

Ελευθέριος Βερυβάκης

Υπ. Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, από την εισήγησή του στη Βουλή το βράδυ της 11ης Ιανουαρίου 1982

«Κύριοι συνάδελφοι, επειδή η ώρα είναι προχωρημένη δεν θα επεκταθώ σ' ένα θέμα το οποίο αναμφισβήτητα κάτω από άλλες συνθήκες και με άλλο σκηνικό θα χρειαζόταν εκτεταμένη και πανηγυρική αντιμετώπιση. Εξ άλλου ζητώ να ενσωματωθεί στα πρακτικά η Εισηγητική Έκθεση στο σχέδιο νόμου περί κυρώσεως της από 11.11.1981 πράξεως του Προέδρου της Δημοκρατίας "περί εγγραφής μαθητών στα λύκεια της γενικής, τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσεως", για την ιστορία της μεταβολής και η οποία έχει ως εξής: «Αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ -και σε υλοποίηση εξαγγελίας του- μια από τις πρώτες πράξεις του υπουργού Παιδείας υπήρξε η με αριθμ. Φ 900.43/4/9/14145/2.12.1981 απόφασή του για την εισαγωγή του μονοτονικού στην Εκπαίδευση». Μ' αυτήν συστήθηκε ειδική επιτροπή με σκοπό να μελετήσει και να εισηγηθεί σχετικά με την καθιέρωση τού μονοτονικού συστήματος σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, τον τρόπο και το χρόνο της εφαρμογής του, τις σχετικές αλλαγές που χρειάζεται να γίνουν κ.λπ.

Την επιτροπή απετέλεσαν οι κ.κ. **1)** Εμμανουήλ Κριαράς, **2)** Φάνης Κακριδής, **3)** Χρίστος Τσολάκης, **4)** Βασίλειος Φόρης, **5)** Δημήτρης Τομπαΐδης, **6)** Αριστείδης Βουγιούκας, **7)** Χρίστος Μιχαλές, **8)** Απόστολος Κοτλίτσας, **9)** Αλόη Σιδέρη. (...) Το μονοτονικό σύστημα είναι ένας τρόπος δραστηκής απλοποίησης στο θέμα των τόνων και των πνευμάτων. Η ανάγκη

---

¹²⁶ Από τα Πρακτικά της Βουλής (ΦΕΚ 52/1, 29 Απριλίου 1982, διάταγμα υπ' αριθμὸν 297)

για την καθιέρωση του μονοτονικού προέκυψε πρωταρχικά από τη διαπίστωση ότι τα πνεύματα και οι τόνοι, χωρίς να εξυπηρετούν κάποια πραγματική γλωσσική απαίτηση, γίνονται αιτία καταταλαιπώρησης όσων γράφουν την ελληνική, ιδιαίτερα των μαθητών, και τροχοπέδη στις προσπάθειές τους για κατάκτηση της γλώσσας και για ουσιαστική μόρφωση. (...)

Η ουσία της μεταρρύθμισης¹²⁷ πράγματι βρίσκεται στο γεγονός, ότι μετά από δύο χιλιάδες χρόνια, με μια εξαίρεση παλαιότερα, της εποχής του Ελευθερίου Βενιζέλου, σε σχέση με τη δασεία, δεν έχει αποτολμηθεί μια τόσο δραστική μεταβολή και τονική απλοποίηση εις τα δεδομένα του τονισμού. Βεβαίως γνωρίζουμε αυτό το οποίο υποστήριξε ο κύριος Γλέζος, λέγοντας ότι ίσως το σωστότερο σύστημα θα ήταν το ατονικό. Δεν θα θελήσω να τοποθετηθώ πάνω σε αυτή τη θέση. Θα ήθελα πάντως να υπογραμμίσω το ότι, αυτή η δραστική μεταβολή πάνω στην τονική σήμανση είναι πράγματι -όπως δέχονται πολλοί και όχι από αυτούς που εισάγουν την μεταρρύθμιση αυτή- είναι πράγματι εξ αιτίας και της ιστορίας της μεταβολής, μια επανάσταση στα χρονικά και γλωσσικά δεδομένα της ελληνικής γλώσσας. Δεν θα αναφερθώ ειδικότερα στα πλεονεκτήματα ή και τις αντιρρήσεις ή επιφυλάξεις οι οποίες διατυπώνονται από τους όλο και λιγότερους "γλωσσαμύντορες" της ήδη δεδομένης οπτικής αποτύπωσης της νεοελληνικής γλώσσας. Αλλά, πράγματι όσο περνάει ο καιρός, διαπιστώνεται, ότι όλο και λιγότεροι επιμένουν στην αποτύπωση όπως την γνωρίζουμε και την έχουμε διδαχθεί εμείς οι παλαιότεροι. Και είναι γενικότερα αποδεκτή η αλήθεια ότι χωρίς μεταβολή στην πολιτιστική και γλωσσική κληρονομιά, μπορεί κανείς να προχωρήσει σε αυτήν την απλοποίηση την οποία εισάγει σήμερα η κυβέρνηση και κάνει δεκτή η Βουλή, ακόμη και από της πλευράς των απόντων, όπως διευτυπώθη τουλάχιστον από τους αρχηγούς και εκπροσώπους της, και η οποία πραγματικά θα βελτιώσει σε όλους τους τομείς, σε όλα τα επίπεδα τα συναφή, τα γλωσσικά δεδομένα, χωρίς να βλάψει καθόλου την πολιτιστική και γλωσσική μας κληρονομιά για την οποία βεβαίως η κυβέρνηση έχει

---

¹²⁷ Από το περιοδικό «Νέμεσις»

πρώτιστο ενδιαφέρον».

Από τα πρακτικά της Βουλής προκύπτουν σε σχέση με την ψήφιση του μονοτονικού τα εξής: -Προς τα μεσάνυχτα τής 11.1.1982 είχε ολοκληρωθεί η συζήτηση για την εγγραφή των μαθητών των Λυκείων, οπότε εντελώς αιφνιδίως εισάγεται προς ψήφιση η επιβολή του μονοτονικού. Μετά από ερώτηση του Ευάγγελου Αβέρωφ, ποιο είδος μονοτονικού σκέφτεται να εφαρμόσει η Κυβέρνηση, στην οποία έλαβε αμήχανη απάντηση από τον υπουργό, παρενέβη ο τότε κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της αξιωματικής αντιπολίτευσης Κωνσταντίνος Μητσοτάκης και επεσήμανε, διαμαρτυρόμενος, τα ακόλουθα (σελ. 456 των Πρακτικών της Βουλής): Το άρθρο περί του μονοτονικού «προστίθεται σήμερα, την τελευταία ώρα αιφνιδιαστικώς. Αναφέρεται σε ένα μέγα θέμα...». Ζητεί να μετατεθεί η συζήτηση του άρθρου περί μονοτονικού: «Δεν είναι δυνατόν να έχει η κυβέρνηση την απαίτηση να μάς φέρνει το θέμα αυτό το μέγα, αιφνιδιαστικά, και να απαιτεί να το ψηφίσουμε και μετά την 12ην (νυκτερινή). Η τροπολογία αναφέρεται σε ένα πολύ σοβαρό θέμα». Ανακοινώνει ότι αν η κυβέρνηση επιμείνει, η αξιωματική αντιπολίτευση είναι υποχρεωμένη να αποχωρήσει από την αίθουσα. Στη συνέχεια, δευτερολογεί και επισημαίνει τη σοβαρότητα του θέματος, ότι κακώς αυτό προτείνεται με τροπολογία, ότι κακώς καλείται η Βουλή να το συζητήσει μετά το μεσονύκτιο, ότι η αντιπολίτευση δεν έχει προλάβει να ενημερωθεί: «Δεν έχουμε κανένα φάκελο. Δεν έχει καμιά σχέση με το συζητούμενο νομοσχέδιο. Είναι σαφές ότι είναι αντισυνταγματική η τροπολογία. Δώστε μας τον χρόνο να προετοιμαστούμε». Από την πλευρά του ΚΚΕ, η Μαρία Δαμανάκη παρεμβαίνει δύο φορές και ζητεί αναβολή «γιατί το Σώμα έχει κουραστεί». Ο Κ. Μητσοτάκης επανέρχεται λέγοντας: «Εφόσον η κυβέρνηση και το προεδρείο επιμένουν εις αυτόν τον αντιδημοκρατικό και αντικοινοβουλευτικό τρόπο συζητήσεως αυτής της τροπολογίας, υπό τας συνθήκας αυτάς, λυπούμεθα ειλικρινώς, αλλά δεν δυνάμεθα να παρακολουθήσουμε τη συζήτηση και είμεθα υποχρεωμένοι να αποχωρήσουμε». Οι βουλευτές της ΝΔ αποχωρούν, νίπτοντας ουσιαστικά τας χείρας τους αφού θα μπορούσαν να καταψηφίσουν την πρόταση. Γύρω στις 2 μετά τα μεσάνυχτα ψηφίστηκε η τροπολογία για το μονοτονικό, από τριάντα παρόντες βουλευτές (κατά την δήλωση τού Παναγιώτη Κανελλόπουλου).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην καμπή από τον 20ό προς τον 21ο αιώνα ο απολογισμός του τι έγινε στη γλώσσα μας στον αιώνα που φεύγει και τι προοπτικές ανοίγονται για την Ελληνική στον αιώνα που έρχεται, ο προβληματισμός για το πού βρίσκεται και πού βαδίζει η ελληνική γλώσσα είναι εξ αντικειμένου ζήτημα υψίστης σημασίας. Αν, βεβαίως, δεχθούμε ότι η γλώσσα είναι κύριο στοιχείο της ταυτότητας ενός λαού και βασικό σημείο αναφοράς για την περασμένη, τη σύγχρονη και τη μελλοντική πορεία του. Αν δεχθούμε την αρχή του Austin ότι γλώσσα σημαίνει πράξη. Αν στοιχίσουμε στη διακήρυξη του Wittgenstein ότι ο κόσμος μας είναι η γλώσσα μας. Αν συμφωνήσουμε με τον Barthes ότι ο κόσμος μας είναι ένας κόσμος κειμένων προφορικών και γραπτών. Κοντολογίς, αν δούμε τη γλώσσα στις πραγματικές της διαστάσεις ως εκδήλωση της σκέψης, του πολιτισμού, της ιστορίας και της όλης υπόστασης ενός λαού.

Για να μη πελαγοδρομήσουμε στις αμέτρητες πτυχές του θέματος και να μη ξεστρατίσουμε σε μελλοντολογικές εικονολογίες, κρίνω σκόπιμο να κινηθούμε προς δύο κατευθύνσεις: α) να εκτιμήσουμε, σε πολύ γενικές γραμμές, τι σημαντικό συντελέστηκε στη γλώσσα μας τον αιώνα που φεύγει, και β) να εκτιμήσουμε τι μπορεί να γίνει για την Ελληνική στον αιώνα που έρχεται. Ας μη ξεχνάμε μόνο ότι στη γλώσσα όπως και στην πολιτική κάθε μελλοντολογικού τύπου πρόβλεψη είναι σχεδόν αδύνατη. Οι γλωσσικές προφητείες είναι άκρως επισφαλείς και μόνο λογικές υποθέσεις επιτρέπεται να διατυπωθούν.

Η Ελληνική τον 20ό αιώνα

Από τους 20 αιώνες που διένυσε ο Ελληνισμός με τη γλωσσική **διμορφία** της Ελληνικής, τη διάσχισή της δηλ. στη μορφή *του προφορικού λόγου* (που απετέλεσε τη γνήσια συνέχεια και εξέλιξη της αρχαίας γλώσσας, για να καταλήξει στη γνωστή *δημοτική*) και στη μορφή *του γραπτού λόγου* (που ξεκίνησε ως τεχνητή αττικιστική μίμηση, για να καταλήξει στην επί αιώνες κυρίαρχη «επίσημη» γλώσσα, τη μετέπειτα γνωστή ως *λόγια* ή *καθαρεύουσα*), ο τελευταίος αιώνας, ο 20ός, επέπρωτο να γνωρίσει την

επίσημη λύση του γλωσσικού και τον τερματισμό μιας εκκρεμότητας είκοσι αιώνων. Κι αυτό όχι μόνο με την απόφαση της Κυβερνήσεως Καραμανλή του 1976 που καθόλου δεν πρέπει να υποτιμήσει κανείς τη σημασία της, αλλά κυρίως με την ωρίμαση του θέματος στις συνειδήσεις των περισσοτέρων Ελλήνων, οι οποίοι είχαν μέσα τους πεισθεί για την ανάγκη επισημοποίησης (και στον γραπτό λόγο) της Νεοελληνικής, της γλωσσικής μορφής που μιλούσαν σχεδόν όλοι στην επικοινωνία τους. Αυτή τη σύνθετη μορφή γλώσσας, τη Νεοελληνική, που είχε ως βάση και κορμό τη μητροδίδακτη δημοτική γλώσσα και ως οργανικό συμπλήρωμα, από τη συνύπαρξη και συν-έκφραση αιώνων, στοιχεία από τη λόγια (γραπτή) παράδοση, ανεγνώρισε ως επίσημη γλώσσα η Πολιτεία την τρίτη δεκαετία πριν από το τέλος του 20ού αιώνα. Αυτή η ιστορική απόφαση από την πλευρά της Πολιτείας και αυτή η ιστορική εξέλιξη και ωρίμαση από την πλευρά της ίδιας της γλώσσας, δηλ. των ομιλητών της Ελληνικής, σφραγίζει ιστορικά τον αιώνα που φεύγει, γιατί ουσιαστικά δίνει τέλος σ' ένα μείζονος σημασίας όσο και οξύ εθνικό, κοινωνικό και πνευματικό ζήτημα.

Το **γλωσσικό ζήτημα** λειτούργησε διπλά στα πνευματικά μας πράγματα: α) αρνητικά· προκάλεσε τον «Γλωσσικό Εμφύλιο» που δίχασε τους Έλληνες, ιδίως τους διανοούμενους, ολόκληρο σχεδόν τον 20ό αιώνα (αφού διχογνωμίες και συγκρούσεις γλωσσικές υπήρξαν και μετά την επισημοποίηση της δημοτικής το 1976), ενώ συγχρόνως απορρόφησε ή έστρεψε προς άλλη κατεύθυνση την επιστημονική δραστηριότητα πολλών λογίων και γλωσσολόγων, οι οποίοι θα μπορούσαν να έχουν αξιοποιήσει επωφελέστερα για τη χώρα μας τις πνευματικές και επιστημονικές τους δυνάμεις (εννοώ γλωσσολόγους όπως ο Χατζιδάκις, ο Ψυχάρης ή ο Τριανταφυλλίδης, επιστήμονες όπως ο Ιωάννης Κακριδής, αλλά και άλλους όπως ο Δελμούζος, ο Γληνός, ακόμη και ο πολύς Μιστριώτης)· β) θετικά· υπήρξε αιτία για τους Έλληνες ως λαό να σκεφθούν και να ασχοληθούν περισσότερο με τη γλώσσα, αποκτώντας μια σπάνια ευαισθησία και μια αξιοπρόσεκτη εγρήγορση για τα γλωσσικά θέματα. Ο Γερμανός, ο Άγγλος, ο Ολλανδός ή ο Ιταλός λ.χ. δεν θα ενδιαφερθεί τόσο για τη γλώσσα του όσο ο Έλληνας, κι από κοντά ο Βέλγος και ο Ελβετός οι τελευταίοι δεν έχουν, βεβαίως, πρόβλημα γλωσσικής διμορφίας (diglossia), αλλά πραγματικής διγλωσσίας (bilingualism) και τριγλωσσίας ακόμη!

Αν σκεφθεί κανείς ότι σε μίαν άλλη χρονική καμπή, αυτήν από τον 19ο στον 20ό αιώνα, χύθηκε αίμα για τη γλώσσα από συγκρούσεις με διαδηλωτές στους δρόμους της Αθήνας (Ευαγγελιακά 1901, Ορεστειακά 1903). Αν σκεφθεί κανείς τις επιθέσεις που δέχτηκε ο Ελευθέριος Βενιζέλος από δημοτικιστές, όταν στο Σύνταγμα του 1911 καθιέρωνε νομοθετικά (για πρώτη φορά) την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα αλλά και τις επιθέσεις που δέχτηκε ο ίδιος πάλι από καθαρευουσιάνους, όταν το 1917 εισήγαγε τη διδασκαλία της δημοτικής σε τάξεις του δημοτικού σχολείου (Εκπαιδευτικός δημοτικισμός, Τριανταφυλλίδης, Δελμούζος, Γληνός). Αν σκεφθεί κανείς ότι δεν υπάρχει γλωσσολόγος, φιλόλογος, λογοτέχνης ή λόγιος τον 20ό αιώνα, που να μην έγραψε ή μίλησε έστω μία φορά για το γλωσσικό (δεν είμαστε άλλωστε λίγοι όσοι ακόμη γράφουμε ή μιλούμε σε άλλους βεβαίως τόνους, για άλλα θέματα και με άλλο πνεύμα πάλι για τη γλώσσα!). Αν εξετάσει κανείς την τεράστια βιβλιογραφία που έχει αναπτυχθεί τον 20ό αιώνα για το θέμα της γλώσσας (αρκεί να δει μόνο τι έχει δημοσιευθεί στον Τύπο, ημερήσιο και περιοδικό). Αν αναζητήσει τους Συλλόγους, τους Ομίλους και τα κινήματα που έχουν γίνει με θέμα τη στήριξη ή υπεράσπιση ή προστασία ή διαφύλαξη κ.λπ. της γλώσσας. Αν σκεφθεί ότι καθαρεύουσα και δημοτική στην Εκπαίδευση ήταν (μέχρι το 1976) ζήτημα πολιτικό («προοδευτικές» κυβερνήσεις υποστήριζαν τη δημοτική και «συντηρητικές» την καθαρεύουσα, με «σφήνα» τον Μεταξά που, μολονότι δικτάτορας, συγκρότησε Επιτροπή από επιστήμονες που δεν ασπάζονταν τις απόψεις του η οποία συνέταξε την πρώτη γραμματική της δημοτικής γλώσσας). Αν, αν, αν..., τότε συνειδητοποιεί κανείς ότι στην ιστορία των πνευματικών και κοινωνικών πραγμάτων της χώρας ο 20ός αιώνας θα χαρακτηρίζεται από τον ιστορικό του μέλλοντος ως ο αιώνας που λύθηκε το γλωσσικό ζήτημα και επισημοποιήθηκε στην Ελλάδα η νεοελληνική / δημοτική γλώσσα ή, αλλιώς, ως ο αιώνας κατά τον οποίο εξέλιπε οριστικά η γλωσσική διάσχιση της Ελληνικής, που ξεκίνησε ήδη στον αρχαίο κόσμο με το κίνημα των Αττικιστών (1ος αι. π.Χ.).

Φυσικά, όπως αναμενόταν, η επισημοποίηση της δημοτικής και η ανάδειξή της από γλώσσα της τέχνης του λόγου, της διαμαρτυρίας και της αμφισβήτησης σε γλώσσα της εξουσίας (διοίκησης, Εκπαίδευσης, επιστήμης, Τύπου κ.λπ.), χωρίς να έχει προηγηθεί η απαιτούμενη

προεργασία (συγγραφή σύγχρονων έργων γραμματικής και σύνταξης, λεξικών, κατάλληλων διδακτικών βιβλίων κ.λπ.), ήταν επόμενο να προκαλέσει, τη δεκαετία 1976-1986, τεράστιες δυσκολίες στην ευρύτερη χρήση της δημοτικής γλώσσας. Τότε έγραφα ότι «λύσαμε το γλωσσικό ζήτημα και βρεθήκαμε μ' ένα μείζον γλωσσικό πρόβλημα», το πρόβλημα της ποιότητας της Νεοελληνικής που γράφαμε και μιλούσαμε τότε. Επρόκειτο για μια κατάσταση η οποία ανησύχησε και προκάλεσε τις διαμαρτυρίες πολλών, μαζί και γνωστών δημοτικιστών, οι οποίοι χωρίς να υποστηρίζουν, φυσικά, την καθαρεύουσα κατήγγειλαν τον απαράδεκτο (ως νοοτροπία και πρακτική) τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούσαν (κακομεταχειρίζονταν, για την ακρίβεια) τη δημοτική. Οι ανησυχίες, οι διαμαρτυρίες και η καλόπιστη κριτική από τη μια, η στήριξη από την άλλη της δημοτικής στο Σχολείο με διδακτικά βιβλία που παρά τις σοβαρές αδυναμίες τους βοήθησαν τους μαθητές (κι αυτό υπήρξε μια σημαντική προσφορά του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου), μαζί με τη βαθμιαία δημιουργία χρήσιμων υποστηρικτικών βιβλίων και, πάνω απ' όλα, μαζί με την πείρα που σιγά-σιγά απέκτησαν οι χρήστες της γραπτής (δημοτικής) γλώσσας, όλα αυτά μαζί συνετέλεσαν στο να υποχωρήσει βαθμιαία η κακομεταχείριση της γλώσσας που παρατηρήθηκε στις αρχές της επισημοποίησής της (φωτεινές νησίδες υποδειγματικής χρήσης δεν έλειψαν ακόμη και τότε, και βεβαίως δεν αναφερόμαστε εδώ στη χρήση της δημοτικής που γινόταν πάντα από παλαιούς, ικανούς και έμπειρους δημοτικιστές, αλλά στον πολύ κόσμο, στον καθημερινό χρήστη της γλώσσας). Σήμερα, μετά από 20 και πλέον χρόνια, στο «2000 παρά 2», είναι αναμφισβήτητο ότι η χρήση της δημοτικής, τόσο στον γραπτό όσο και στον προφορικό λόγο, δεν έχει καμία σχέση με την τότε κατάσταση. Πολλοί Έλληνες σήμερα, και μάλιστα νεότερης ηλικίας άτομα, μιλούν και γράφουν πολύ καλά Ελληνικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι εξέλιπε γενικότερα το πρόβλημα της ποιότητας της γλώσσας, του επιπέδου της γλώσσας που παράγουμε, διαβάζουμε και ακούμε γύρω μας, πρόβλημα που συναρτάται και με το γενικότερο επίπεδο της παιδείας στον τόπο μας. Ωστόσο, είναι ενθαρρυντικό ότι όλο και περισσότερο από περισσότερους ανθρώπους ακούμε και διαβάζουμε καλύτερα Ελληνικά. Καλύτερα, ασυγκρίτως καλύτερα, από τη 10ετία του '70. Ότι έχουμε ακόμη πολύ δρόμο να διανύσουμε, είναι φανερό. Ποιος το αρνείται; Και αυτή ακριβώς μπορεί να

είναι η πνευματική πρόκληση, μια από τις κύριες προκλήσεις, που θέτει στον Έλληνα ο 21ος αιώνας.

Η Ελληνική στον 21ο αιώνα

Πώς διαγράφεται, όμως, η μελλοντική εξέλιξη της Ελληνικής στον αιώνα που έρχεται; Είναι αλήθεια ότι η Ελληνική διατρέχει κινδύνους που μπορεί να την οδηγήσουν σε μια κρεολή (μιγαδοποιημένη) μορφή γλώσσας ή ακόμη και σε εξαφάνιση; Ισχύουν τα περί αγλωσσίας των νέων και ο κυμαινόμενος ανάλογα με τους «εκτιμητές» της γλώσσας αριθμός των λέξεων που χρησιμοποιούν οι νέοι από 100 έως 500 και, το πολύ, 1.000 λέξεις; Κινδυνεύει πράγματι να χαθεί η γλώσσα από τη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών; Θα περιθωριοποιηθεί από τις ισχυρές γλώσσες της Κοινότητας; Θα εξαγγελισθεί η Ελληνική μέχρι πλήρους αλλοιώσεως; κ.λπ. κ.λπ. Απ' όσα είπα πιο πάνω είναι φανερό ότι δεν συμμερίζομαι αυτή την κινδυνολογία. Τα πράγματα, η βελτίωση στη χρήση της γλώσσας από τη δεκαετία του '70 στη δεκαετία του '90, επιτρέπουν μια βάσιμη αισιοδοξία για ακόμη μεγαλύτερη βελτίωση στη γλώσσα μας υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

Κατ' αρχάς καμία ζωντανή γλώσσα δεν χάνεται όσο υπάρχουν άνθρωποι που τη μιλούν. Μόνο καταστάσεις στον χώρο της φαντασίας οδηγούν σε τέτοιες «γλωσσικές εξαφανίσεις». Εκείνο που πρέπει να μας ανησυχεί και να μας κρατάει συγχρόνως σε συνεχή εγρήγορση και μέριμνα για τη γλώσσα μας είναι η ποιότητα των Ελληνικών που χρησιμοποιούμε. Αν πιστέψουμε, όπως επανειλημμένα έχω γράψει στο «Βήμα», ότι η γλώσσα δεν είναι ένα απλό εργαλείο επικοινωνίας αλλά ανθρώπινη **αξία** που συνδέεται άμεσα με μια βαθύτερη έννοια εντιμότητας στην επικοινωνία, δηλ. με το πόσο ουσιαστικά, πόσο ειλικρινά, πόσο αποκαλυπτικά θέλουμε να συναντήσουμε ο ένας τον άλλο όταν επικοινωνούμε είτε ως δημιουργοί λόγου (ομιλητές) είτε ως αποδέκτες λόγου (ακροατές / αναγνώστες), τότε θα ενδιαφερθούμε περισσότερο ως άτομα και ως κοινωνία να αποκτήσουμε στέρεη γλωσσική παιδεία και να αξιοποιήσουμε τις δυνατότητες επιλογών (στο λεξιλόγιο, στη σύνταξη, στη δόμηση γενικά του λόγου) που μας προσφέρει η γλώσσα. Τότε, από γνώση και ευαισθησία γλωσσική, και την ξένη λέξη θα αποφύγω εκεί που μπορώ να χρησιμοποιήσω μια ελληνική

(αφού δεν θα βλέπω τη γλώσσα ως ευκαιρία επίδειξης) και τις πολλαπλές δυνατότητες του ηλεκτρονικού υπολογιστή θα αξιοποιήσω (ποικίλα λεξικά, γλωσσικά βοηθήματα και οδηγίες για τη σύνταξη κειμένου κ.λπ.) και θα προσέξω να μιλήσω και να γράψω καλύτερα τη γλώσσα μου. Γιατί άλλο άγνοια και άλλο βιασύνη και προχειρότητα. Ο νέος που κατηγορούμε για τις 500 λέξεις δεν είναι ο ίδιος αυτός που γράφει μια κανονική έκθεση στο σχολείο, που συναγωνίζεται χιλιάδες άλλων νέων στις εισαγωγικές εξετάσεις ή που εξετάζεται προφορικά σε διάφορα αντικείμενα, χρησιμοποιώντας πολύ περισσότερες, μερικές χιλιάδες εναλλασσομένων λέξεων;

Από αλλού θα έπρεπε, λοιπόν, να ξεκινήσουμε και άλλο να είναι το μέλημά μας για τη γλώσσα στον 21ο αιώνα. Όσο καλύτερα γνωρίζει κανείς τη γλώσσα του τόσο λιγότερο κινδυνεύει από ξένες επιρροές, από αδυναμίες και από όποια έννοια γλωσσικής εξασθένησης ή ατονίας. Αυτό σημαίνει πως πρέπει πρώτα-πρώτα να αρχίσουμε από τα παιδιά που πρέπει να τα κάνουμε να αγαπήσουν τη γλώσσα. Να διαβάσουν κείμενα: εξωγλωσσικά βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, ποικιλία κειμένων με προσεγμένο λόγο. Να διδάξουμε πιο σωστά και πιο αποτελεσματικά, δηλ. επικοινωνιακά, τη γλώσσα στο σχολείο, τη γραπτή αλλά και την πάντοτε παραμελημένη προφορική. Να διδάξουμε παράλληλα και συμπληρωματικά τη διαχρονική διάσταση της Ελληνικής, τα «παλιότερα Ελληνικά» μας, και να δώσουμε έμφαση κατά τη διδασκαλία στην ετυμολογική πλευρά του λεξιλογίου (βασικές ρίζες-σημασίες, οικογένειες λέξεων) και στην επαφή των παιδιών με κείμενα. Να αξιοποιήσουμε τις εκπληκτικές δυνατότητες που προσφέρουν οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές με τη σύνταξη έξυπνων, προσεγμένων, έγκυρων, ποιοτικών προγραμμάτων γλώσσας, διευκολύνοντας την πρόσβαση όλων σ' αυτά. Η εξ αποστάσεως παιδεία για μεγάλους και μικρούς με προγράμματα γλώσσας, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει κανένας σπίτι του όποτε και όσο θέλει, προγράμματα ελκυστικά με αξιοποίηση της σύγχρονης τεχνολογίας των πολυμέσων (κειμένου, ήχου, εικόνας), είναι ένα άλλο όπλο που μπορεί να αξιοποιηθεί, αφού ο 21ος αιώνας είναι φανερό ότι θα είναι ο αιώνας της πληροφορικής.

Η σύγχρονη Ελληνική αναπτύσσεται ραγδαία στις μέρες μας, και στα χρόνια που θα ακολουθήσουν ακόμη περισσότερο. «Τρέχει» ιλιγιωδώς ανυποστήρικτη κατά κανόνα και αγωνιά να δηλώσει τις εκατοντάδες όρων

και λέξεων που επιβάλλουν η σύγχρονη τεχνολογία, οι ασύλληπτοι ρυθμοί εξέλιξης των επιστημών και οι πολλαπλές επινοήσεις που μπαίνουν καθημερινά στη ζωή μας. Η «κοινοτική Ελληνική», οι χιλιάδες μεταφρασμένων κοινοτικών κειμένων και οι ποταμοί πληροφοριών που μεταφέρονται μέσα από αυτά διαμορφώνουν κι αυτά νέα κατάσταση στη γλώσσα μας. Αφού η Ελλάδα δεν είναι παραγωγός τεχνολογίας και αφού δεν βρίσκεται στην πρωτοπορία των επιστημών, είναι υποχρεωμένη να παρακολουθεί εκ των υστέρων και να προσπαθεί να δηλώσει ελληνικά όρους και λέξεις που πρωτοεμφανίζονται σε ξένες γλώσσες, ιδίως στην Αγγλική. Πόσο σωστά, αποτελεσματικά και μακροπρόθεσμα έχουμε οργανώσει την κάλυψη των νέων αυτών γλωσσικών αναγκών, που τον 21ο αιώνα θα πολλαπλασιάζονται όλο και περισσότερο; Υπάρχει οργανωμένος φορέας (κουραστήκαμε να το φωνάζουμε) που να αντιμετωπίζει συνολικά, υπεύθυνα και συστηματικά τις ανάγκες απόδοσης των ξένων όρων και λέξεων; Όχι. Όλα γίνονται εκτός ελαχίστων χώρων αποσπασματικά και εκ των ενόντων. Κι όμως δεν υπάρχει πιο άμεση ανάγκη και καλύτερη άμυνα της γλώσσας μας στους ξενισμούς από τη θέσπιση ενός τέτοιου φορέα.

Η ευχάριστη εξαιρετικά παρήγορη πλευρά είναι ότι τα τελευταία χρόνια άρχισαν να βλέπουν το φως αξιόλογα έργα για τη γλώσσα μας: Λεξικά, Γραμματικές, Βοηθήματα. Η γλωσσική επιστήμη στην Ελλάδα το έχω ξαναγράψει από «Το Βήμα» έχει σημειώσει θεαματική πρόοδο και υπόσχεται πολλά στον χώρο της επιστημονικής σπουδής της ελληνικής γλώσσας, έστω κι αν λείπουν ακόμη οι απαραίτητες για τη σύγχρονη επιστημονική σπουδή της γλώσσας «ηλεκτρονικές τράπεζες γλωσσικών δεδομένων» (γλωσσικά corpora). Ευτυχώς, είναι πολλοί αυτοί που έχουν γνώση των προβλημάτων και των αναγκών της γλώσσας μας και που πιέζουν για να λυθούν. Και οι λύσεις θα έλθουν, έστω κι αν αργήσουν. Ηδη έχουν γίνει πολλά. Πολλά που επιτρέπουν αισιοδοξία για το επίπεδο της επιστημονικής μελέτης, της διδασκαλίας και της ανάπτυξης της ελληνικής γλώσσας στον επί θύραις 21ο αιώνα.

Και τι θα γίνει με το μονοτονικό; Ακούω να ξεφυτρώνει η ερώτηση γνήσια και «εκ βαθέων» γι' αυτόν που την θέτει. Με όσα είπα είναι η απάντηση προσπάθησα να δείξω ότι άλλα είναι τα μείζονα και πραγματικά προβλήματα της γλώσσας μας, αν μιλάμε για την εξασφάλιση μιας ποιοτικής

ελληνικής γλώσσας και για όρους επιβίωσης και ανάπτυξης της Ελληνικής στον 21ο αιώνα. Το πολυτονικό θα στενοχωρήσω πολλούς δεν γυρίζει πίσω. Όσο σκληρή είναι αυτή η διαπίστωση, άλλο τόσο αναγκαίος, αυτονόητος και προϊόν ελευθερίας απαραίτητος σε λεπτά πνευματικά θέματα είναι ο σεβασμός του δικαιώματος αρκετών Ελλήνων να χρησιμοποιούν στη γραπτή τους έκφραση το πολυτονικό. Αξίζει και πρέπει να σεβαστεί κανείς αυτή την επιλογή, που έχει ιδιαίτερη συχνότητα στην ευαισθησία και την «αισθητική της γραφής» που νιώθουν αρκετοί άνθρωποι, περισσότερο λογοτέχνες και λόγιοι, δεμένοι με την αισθητική των τόνων. Η ενημέρωση και διδασκαλία στο σχολείο της χρήσης των τόνων σε λόγια και αρχαία κείμενα είναι απαραίτητη. Η καθολική επιστροφή στο πολυτονικό είναι εξωπραγματική, όσο κι αν απαιτείται βελτίωση του εν χρήσει μονοτονικού συστήματος.

Ο Σεφέρης γράφει κάπου ότι η ελληνική γλώσσα «για καλό ή για κακό είναι από τις πιο συντηρητικές γλώσσες του κόσμου». Ενώ βυθίζεται στα βάθη 40 αιώνων, προσθέτουμε εμείς, η σύγχρονη Ελληνική έχει μια ευρύτερα αναγνωρισμένη συνέχεια και συνοχή, μια στενή λεξιλογική και δομική σχέση με τις παλιότερες ιστορικές μορφές της, ακόμη και με την αρχαία Ελληνική. Αυτό σημαίνει επιβεβαιώνεται ιστορικά ότι η Ελληνική 40 αιώνες τώρα χωρίς διακοπή και επιβιώνει και εξελίσσεται δυναμικά και λειτουργεί αυτόνομα όπως κάθε άλλη ζωντανή γλώσσα. Το γεγονός αυτό είναι και η πιο αντικειμενική απάντηση στο ερώτημα ποια θα είναι η πορεία της Ελληνικής στον 21ο αιώνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δημαράς, Κ.Θ. Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Αθήνα: Ερμής, 1989.
- Καταρτζής, Δημήτριος. Σχέδιο ότ' η ρωμαίικια γλώσσα: Δοκίμια. Αθήνα: Ερμής, 1974.
- Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ. Ίωσηπος Μοισιόδαξ: Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1985.
- Κοδρικά Καγκελλαρίου/Παναγιωτάκη. Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1998.
- Κορδάτος, Γιάννης. Δημοτικισμός και Λογιωτατισμός. Αθήναι: Μπουκουμάνη, 1974.
- Κούμας, Κωνσταντίνος Μ. Επιστολή προς Φραγκίσκον Κ. Μαύρον Αθήνα: Διονυσίου Ν. Καραβία, 1980.
- Κριαράς, Εμμανουήλ. Λόγιοι και Δημοτικισμός. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1987.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. Αδαμάντιος Κοραής ο μεγάλος στοχαστής της ελληνικής γλώσσας: Ελληνική γλώσσα, Παρελθόν-παρόν-μέλλον. Αθήνα: Gutenberg, 1994.
- Μπουζάκη, Σ. Νεοελληνική Εκπαίδευση. Αθήνα: Gutenberg, 1991.
- Πολίτης, Λίνος. Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1985.
- Σάθα, Κ.Ν. Νεοελληνικής Φιλολογίας Παράρτημα, Ιστορία του ζητήματος

της νεοελληνικής γλώσσας, εν Αθήναις 1870 . Αθήναι: Χιωτέλλη, 1969.

- Σκουβαράς, Βαγγέλης. Κεφάλαια από την ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων. Αθήνα, 1978.
- Φραγκουδάκη, Άννα. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Αθήνα: Κέδρος, 1991.
- Φραγκουδάκη, Άννα. Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών: Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις. Αθήνα, 2007.
- Χασιώτη, Γ. Βυζαντιναί Σελίδες. Αθήνα, 1910.
- Χατζηφώτης, Ι.Μ. Το γλωσσικό μας ζήτημα. Αθήνα: Μίνωας, 1972.
- www.eduportal.gr
- www.el.wikipedia.org
- www.Live-Pedia.gr